

**AZ ÉGHAJLATVÁLTOZÁS KIHÍVÁSAI A GDP ALAPÚ GAZDASÁGI
TELJESÍTMÉNY-ÉRTÉKELÉS SZÁMÁRA MAGYARORSZÁG PÉLDÁJÁN
BEMUTATVA**
THE CHALLENGES OF CLIMATE CHANGE FOR THE GDP-BASED ECONOMIC
PERFORMANCE ASSESSMENT THROUGH THE EXAMPLE OF HUNGARY

Bognár Róbert¹, Erdélyi Dániel²

^{1,2}PhD hallgató

^{1,2}Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Szent István Egyetem
E-mail: robert.bognar.hu@gmail.com, erdelyiphd@gmail.com

Összefoglalás

Ma Magyarországon az első számú nemzetgazdasági mutató a GDP, melynek esetében a fejlettség, jólét mérésekor komoly hiányosságait tapasztalhatjuk. Az alternatív közgazdaságtan által megalkotott valódi fejlődés mutatója (GPI) szélesíti a figyelembe vett tényezők számát, társadalmi és környezeti szempontokat is vizsgál. Jelen cikk a NATÉR kartogramjait elemzi, rávilágítva Magyarország környezeti állapotának változására, annak társadalmi és gazdasági következményeire.

Abstract

The currently used indicator for measuring national development and prosperity in Hungary is GDP which has serious deficiencies. The alternative economics created Genuine Progress Indicator broadens the factors taken into account, examines social and environmental aspects as well. This paper analyzes the NATÉR cartograms, highlighting the changing environmental status of Hungary and its social and economic consequences.

Kulcsszavak: GDP, GPI, Gazdasági teljesítmény-mérés, Éghajlatváltozás, alternatív közgazdaságtan

JEL besorolás: R11

LCC: HA29-32

A GDP, mint a gazdasági teljesítmény-mérés alapköve

Általánosan elfogadott nézet, hogy egy ország sikere, állampolgárainak jóléte a gazdaságának növekedési ütemétől függ. Ennek a növekedésnek mérésére a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product – GDP) szolgál, melynek növekedését a politikusok arra használják fel, hogy „a több az jobb” elvet hangoztatva ígérjék az embereknek a jólétünk növekedését.

„Gazdasági növekedés egy ország potenciális kibocsátásának, vagyis potenciális reál GDP-jének bővülését, a termelés gazdasági képességeinek növekedését jelenti.” (Samuelson – Nordhaus, 1993). A fogalmi meghatározás Samuelson és Nordhaus világviszonylatban is nagysikerű Közgazdaságtan című könyvéből származik. A világ számos főiskoláján és egyetemén kötelező vagy ajánlott irodalomként szereplő könyvének meghatározása jól szimbolizálja, hogy az uralkodó közgazdasági nézet mit ért gazdasági növekedés alatt.

Korunk gazdaságpolitikáit a GDP növekedése határozza meg. Az általánosan elfogadott nézet: ha egy országban növekszik a bruttó hazai termék, akkor az lehetővé teszi a társadalmi jólét és az életszínvonal emelkedését. A gazdasági növekedés az 1980-as évek közepétől került újra a

közgazdasági elemzések középpontjába, azok után, hogy az 1970-es évek válságai megrengették a világgazdaság növekedését. Számos növekedés elmélet mondott csődöt és számos új elmélet született. A korábbi modellek főleg a rövidtávú problémákra irányították a makroökonómusok figyelmét, mint például az infláció és a munkanélküliség kapcsolata. Az újabb elméletek is sokban hibásnak tekinthetők, hiszen nem foglalkoznak a természeti környezettel és az emberrel, melyek alapvetően meghatározzák az egész termelési folyamatot (Dedák, 2000). Marginális kérdésként kezelik a környezet-szennyezést, a természeti erőforrásokkal való gazdálkodást és az emberek jóléthez való jogát.

A hetvenes évek elején a világ jeles tudósai közül többen ismerték fel azt, hogy az emberiség a fejlett technika révén olyan minőségű és nagyságú erőhöz jutott, amivel nem tud felelősséggel bánni, és veszélybe sodorhatja a természettel való kapcsolatát s így saját magát is (Meadows et al., 2005). Az emberiség nem nőtt fel az általa megalkotott technikához. Az utóbbi évtizedekben már bebizonyosodott, hogy a gazdaság növekedése nem áll egyértelmű kapcsolatban az emberek jólétének növekedésével, valamint azt, hogy a GDP nem alkalmas annak kifejezésére, hogy egy adott országban mekkora a jólét.

A gazdasági teljesítmény mérésének alternatívái

Az alternatív, vagyis ökológiai és humán szemléletű közgazdaságtan olyan értékelkötelezett tudomány, amely környezeti témákat vizsgál és konstruktívan segíti a fenntarthatóbb fejlődési pályára állást. A hagyományos közgazdaságtan elégtelenségét akarja meghaladni új, gyökeresen más metaökonómiai alapokra helyezve a közgazdaságtant. Az alternatív közgazdaságtan (*alternative economics*) a jelenkori ökológiai és humán világkrízisre adott egyfajta válaszkísérlet. Azzal foglalkozik, hogy miként formálható át a mai, alapvetően antiökológikus és embertelen gazdálkodás ésszerű, ökológikus és humánus gazdasági gyakorlattá (Schöderbaum, 1999; Zsolnai, 2001). Csak az a gazdaság fogadható el, amelyik nem csökkenti a kritikus szint alá az ökoszisztémák egészségét amellet, hogy kielégítő jólétet biztosít az emberek számára. (Zsolnai, 2001).

Az alternatív (vagyis ökológiai és humán szemléletű) közgazdaságtan szerint a természeti ökoszisztémák, a gazdálkodó szervezetek és az emberek erős kölcsönhatásban vannak egymással. Törekszik egy hosszú távú egyensúly kialakítására a fenntarthatóság érdekében. Az alternatív közgazdasági felfogás nem törekszik a gazdasági teljesítmény minden áron való növelésére, a GDP helyett olyan mutatókat használ, amelyek valóban kifejezik az emberek jólétét. Ezekben a mutatókban az emberek jólétére ható és a természet állapotát befolyásoló tényezők kapnak súlyozott szerepet. Az új mutatókkal szemben álló közgazdászok azt mondják, hogy az országos fejlődés mutatója elsősorban legyen tudományos és értékmentes. Túl sok felvetésnek és belemagyarázásnak tartják azokat a kísérleteket, amelyek arra irányulnak, hogy becsléssel állapítsák meg, hogy a gazdaság hogyan érinti az embereket. Hiába hangoztatják a GDP mindenhatóságát, mert be kell látnunk, hogy a GDP távol áll az értékmentességtől. A maga módján nagyon is határozott értékítéletet jelent olyan dolgokra nézve, mint a családok felbomlása, a termőföldek leromlása, teljes állatfajok kipusztulása, szabadidő elvesztése stb. A GDP ugyanis értéket rendel ezekhez a dolgokhoz: egy nagy nullát. Ez azon a nézeten alapul, hogy ha valamit nehéz számításba venni, akkor az nem számít. Természetesen nincs mód arra, hogy pontos pénzürtéket rendeljünk a családi és közösségi életünkhöz, tengereinkhez és természeti tájainkhoz. De ez nem jelentheti és nem is jelenti azt, hogy ezeknek nincs értéke. Egy rossz becslés is pontosabb értéket adna, mint a teljes figyelmen kívül hagyásuk. (Dabóczi, 1998/a)

Ezzel szemben nézzünk meg egy alternatív mutatót a valódi fejlődés mutatója (GPI) számítási metodikáját. A valódi fejlődés mutatója egységes, átfogó szerkezetben tartalmazza mind a piaci, mind a nem-piaci tevékenységek értékét, és a GDP-től eltérően hosszú távú szemléletet tükröz. Amíg a GDP csak az adott év kiadásainak összességét veszi számba, addig a GPI a természeti és társadalmi tőke kimerülésével is számol, s ezzel az aktuális gazdasági tevékenységek hosszú távú fenntarthatóságáról is informál. A GPI is a GDP által számba vett személyes fogyasztásból indul ki, de módosítja azt a jövedelemelosztás alakulásával, majd hozzáadja vagy levonja a különböző társadalmi, ökológiai hasznokat és költségeket. Ezzel szemben a GDP-ben egyszerűen csak összeadják a nemzeti termelés egyes elemeit: az üzleti befektetéseket, a kormányzati kiadásokat és a nettó exportot, mindezek nettó hasznát azonban nem becslik meg (Görbe – Nemcsicsné, 1998).

A GPI a gazdasági életnek húsznál több olyan vetületét is tartalmazza, amelyet a GDP nem vesz számításba. A GPI lehetővé teszi, hogy csökkenjen a távolság a „hírekben ábrázolt” gazdaság és az emberek által érzékelt gazdasági folyamatok között. A GPI segít egy olyan nemzetgazdasági mérleg kialakításában, amely már megkülönböztetést tesz a „növekedés” költségei és hozamai között.

A GPI kiinduló tételét, a jövedelem-elosztással súlyozott személyi fogyasztás, melyet a következő társadalmi-gazdasági tényezők módosítanak:

1. táblázat: A GPI társadalmi-gazdasági tényezői és azok jólétmódosító hatásai

+	-
A háztartási munka és a gyermeknevelés értéke	A bűnözés költsége
Az önkéntes munka értéke	A családok szétzilálódásának költsége
A tartós fogyasztási javak szolgáltatásai	A szabadidő csökkenése
Az autópályák és utak szolgáltatásai	Az alulfoglalkoztatás költsége
A kormányzati tőke szolgáltatásai	A tartós fogyasztási javak költségei
	Az ingázás költsége
	A háztartások szennyezés-csökkentési költségei
	Az autóbalesetek költsége
Nettó beruházás	
Nettó külföldi hitelnyújtás vagy kölcsönfelvétel	

Forrás: Görbe – Nemcsicsné, 1998

A GPI-ban a társadalmi-gazdasági tényezők mellett hangsúlyos szerepet kapnak a környezeti tényezők is, mindegyik negatív előjellel:

- A vízszennyezés költsége,
- A légszennyezés költsége,
- A zaj okozta károk,
- A nedves területek csökkenése,
- A mezőgazdasági területek csökkenése,
- A nem megújuló energiaforrások kimerülése,
- Más hosszú távú környezeti károk,
- Az ózonréteg csökkenésének költsége,
- Az erdők csökkenése (Görbe – Nemcsicsné, 1998).

A GPI mutató magyarországi értékének megadása egy komplex tanulmány része lehetne, de annak az értékének a pontos megadásának előfeltétele kellene, hogy legyen a tényezők tartalmának konkrét tartalmának meghatározása a magyarországi viszonyokra, illetve ezen tényezőknek megfelelő adatgyűjtés. Ezen metodológiák, adatok sajnos Magyarországon nem állnak rendelkezésre ezért még a becslés is csak közelítő értéket adhat. Ha a tényezők konkrét értékeit nem is tudjuk számszerűsíteni azonban azt, hogy a kiinduló tételt milyen irányba és intenzitással befolyásolják az megadható. A GDP és GPI mutató közötti különbségek rámutatnak, hogy a gazdasági teljesítmény mérésekor a társadalmi és környezeti tényezők figyelmen kívül hagyása jelentősen torzított képet eredményezhet. A tisztán GDP alapú mérések eredménye és a társadalom által megélt fejlődés/növekedés között növekvő eltérést eredményez a globális éghajlatváltozás, mely közgazdasági nyelven *a gazdasági növekedés externális költségeit internalizálja*, annak ki a nem fizetett költségei a negatív hatások következtében csökkenő gazdasági teljesítmény elmaradt hasznával csapódnak le. Magyarországi polgárként viszont fontos felhívni a figyelmet, hogy míg az éghajlatváltozás hatásait globálisan viseljük el, mint „közterhet”, addig a gazdasági növekedés erős koncentrációt mutat az angolszász országok között.

Az éghajlatváltozás és a gazdasági mérőszámok összefüggései

Ezen dolgozat keretein belül nem vállalkozhatunk az összes tényező bemutatására, de arra igen, hogy a GDP változás által feltételezett jövőbeni jólét távol állhat a valós jóléttől már akkor is, ha csak két-három környezeti tényező változásának (csökkenésének) esetén belátjuk annak a jólétre gyakorolt negatív hatását.

Az éghajlatváltozás hatásaira való felkészülés Magyarország szempontjából is kiemelkedően fontos, mivel az a társadalom, gazdasági szereplők által megélt jólétet – felkészülés hiányában – súlyosan befolyásolhatja. A negatív hatások továbbá további területi differenciálódást jelenthetnek a meglévő egyenlőtlenségi helyzetekben, így a jelenleg is versenyhátrányt szenvedő térségek erőforrások hiányában még inkább leszakadhatnak. A 2006-ban kiadott, a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia létrehozását sürgető VAHAVA jelentés így fogalmaz: *„Magyarországon az ismert területi egyenlőtlenségek, például a nyugat-keleti lejtő, a városias térségek egyenlőtlenségei, a város-falu ellentmondásai, valamint a nagy társadalmi különbségek – a szegények és jómódúak – a klímaváltozás hatásaira tovább mélyülhetnek, mert az egyes régiók, kistérségek, települési típusok, társadalmi rétegek nem egyformán sérülékenyek a várható időjárási eseményekre.”* (Láng, 2005, pp.17.).

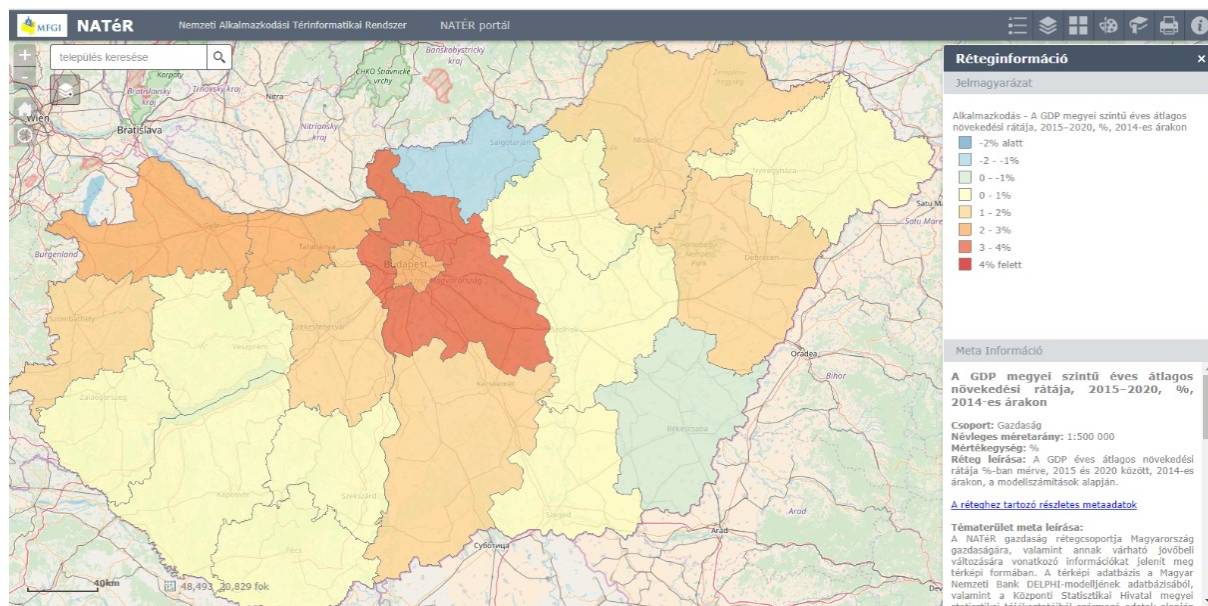
Viszont azon térségeket, melyek képesek időben és megfelelő válaszokat adni az éghajlatváltozásra, azokat új, pozitív fejlődési impulzusok érhetik, a belső adottságokra épített, helyi szereplők bevonásával megvalósított gazdaságfejlesztés valósulhat meg (pl. „zöld gazdaság”) (Káposzta, 2014).

A klímaváltozás hatásaira való felkészülés két legfontosabb eleme az adatgyűjtés és prognóziskészítés, illetve a meglévő információkat alapul vevő stratégiakészítés. Magyarország esetében jelenleg a 2018-ban elfogadott második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia, illetve az általa életre hívott NATÉR multifunkcionális térinformatikai rendszer képviseli e két tényezőt. Ez utóbbi jelentősége a jelenleg rendelkezésünkre álló klímamodellek által elérhető adatok összegyűjtésében, rendszerezésében és vizuális megjelenítésében áll (NAK, 2013).

Jelen cikk a NATÉR adatbázisban fellelhető területi térképeken keresztül vizuálisan is bemutatja a kiválasztott természeti tényezők jövőbeni negatív hatásait. A vizsgálat során a térinformatikai rendszer 2018. január 23-án elérhető adataira, kartogramjaira támaszkodunk.

GDP és a háztartások fogyasztásának növekedési rátája

Az 1.ábrán a GDP megyei szintű átlagos növekedési rátáját láthatjuk 2015-2020 közötti időszakra. Élve a ma divatos leegyszerűsítéssel nevezetesen, hogy ahol növekszik a GDP, ott növekszik a jólét, akkor látható, hogy 2020-ig bezárólag Pest, Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron megyében nő, fog nőni a legjobban a jólét Magyarországon. Nógrád és Békés megyében pedig egyenesen csökkenni fog. A kartogram által vizualizált prognózis rámutat, hogy Magyarország területi különbségei – a Nyugat-Kelet országrész közötti különbség, illetve a Duna menti fejlődési centrumok, belső és külső perifériális területek közötti szakadék szélesedése – tovább növekednek az elkövetkező 30 évben.

1. ábra: A GDP megyei szintű átlagos növekedési rátája, 2015-2020, %, 2014-es árakon

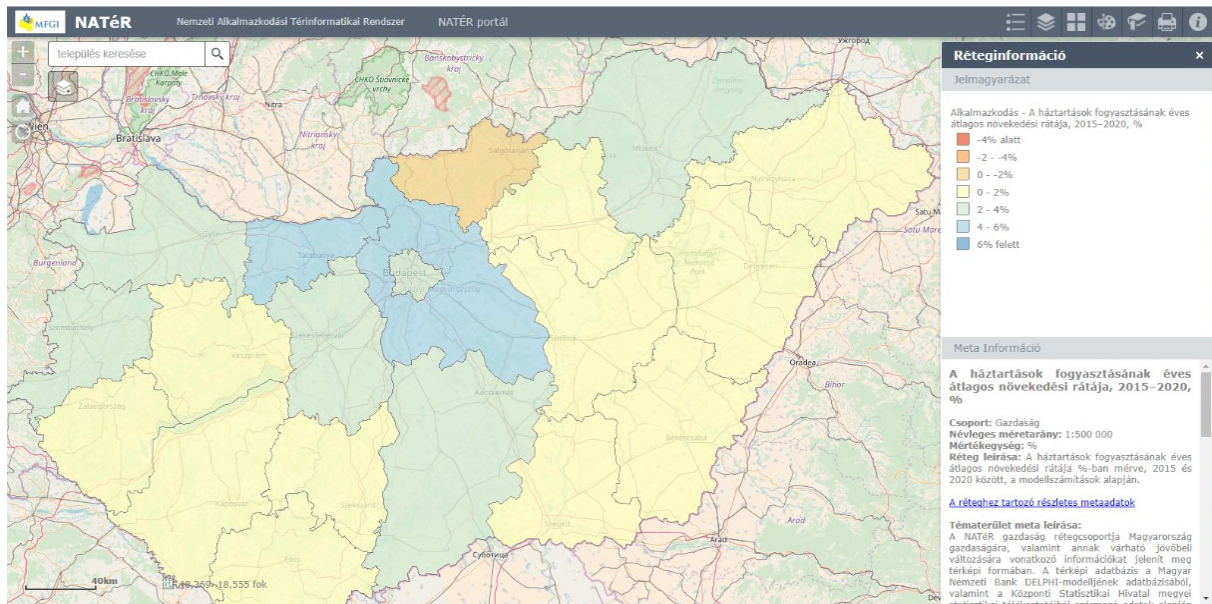
Forrás: nater.mbfisz.gov.hu, 2018

Ezzel szemben, ha a GPI kiinduló tételéhez legjobban közelítő háztartások fogyasztását nézzük (2. ábra), akkor Pest és Komárom-Esztergom megye esetén a kiinduló tétel növekvő tendenciát feltételezhet, az alföldi és dél-dunántúli megyék esetén stagnálást, Nógrád esetében csökkenést, a többiek esetében egy enyhe emelkedést.

Erőforrások kimerítése és a természeti környezet pusztulása a GDP növekedését segíti elő. Ha az ország olajat vagy más ásványi anyagokat használ fel, akkor ennek a nemzeti elszámolásokban költségként kell megjelennie, amint ez a magánvállalkozások könyvelésében történik, ugyanakkor azonban a GDP ezeket hozamként kezeli. A GPI megalkotói ezt megfordították és ezt csökkentő tényezőként számolják el. Hasonlóképpen a levegő- és vízszennyezés a természet hulladékélnyelő kapacitásának felhasználását jelenti. Ezért bekerült a mutatóba a levegő- és vízszennyezésnek emberi egészségre, és a mezőgazdaságra gyakorolt káros hatása is. (Cobb et al., 1997)

A környezeti tényezők becslése sok bizonytalanságot rejt magában, hiszen a számszerűsített becslések háttérben szakértői értékítéletek állnak és a becsléseknél figyelembe vett tételek körét is többnyire önkényesen jelölik ki. Gyakran ezen becslések megalapozásához is számos összetevő hiányozhat. A GPI három természeti tényezőjét kiválasztva, hozzápárosítva a NATÉR adatbázisban hozzá tartalmilag legközelebb eső előrejelzést, láttathatjuk, hogy azokon a területeken, amelyek már a GDP vagy a GPI kiinduló tétele sem a jólét jövőbeni várható

növekedése lesz a jellemző, ott a természeti tényezők csökkenésének negatív hatása is tovább csökkentheti az emberek által érzékelt jólét változását.

2. ábra: A háztartások fogyasztásának éves átlagos növekedési rátája, 2015-2020, %

Forrás: nater.mbfsz.gov.hu, 2018

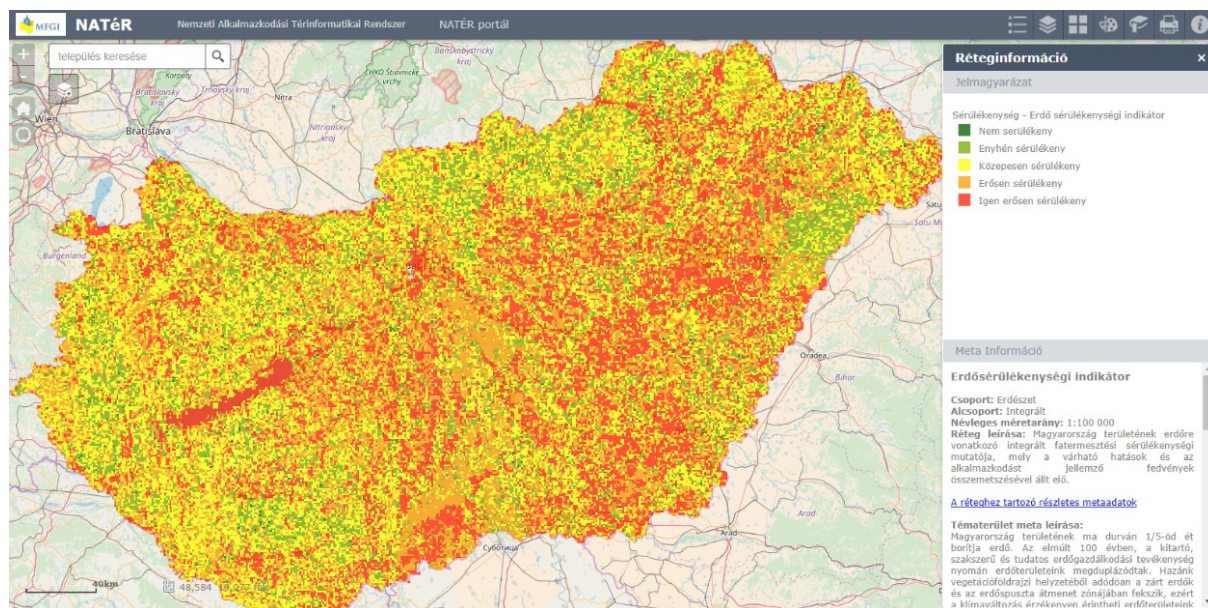
Az erdők csökkenése

A vizes élőhelyek után az erdők adják a legnagyobb életteret az élőlények számára. Számptalan növény és állatpopuláció lel itt természetes élőhelyre. A természetvédelem központi témája lett az erdő, az erdei életközösség társulás szintű faji és genetikai sokfélesége. A természetességhez való közeledés igénye világviszonylatban általánossá vált. Az erdőkben megtermelhető anyagi javak, nem anyagi jellegű erdei szolgáltatások, a környezetvédelmi hatások, az üdülési, pihenési, turisztikai lehetőségek bővítését egyre többen szorgalmazzák. A GPI metodológiája szerint is, ha megmaradnak az erdők és a biológiai sokféleségük, akkor az a jólét emelkedését jelentené. Sajnos világtendencia, hogy az erdőben és életközösségeikben mindenhol nagymértékű csökkenés következik be – habár Magyarországon szerencsés módon ezen érték az elmúlt tíz évben növekszik (KSH, Erdő és Környezet STADAT tábla, 2018).

Ha egy erdőt kitermelnek bármilyen okból (például a faanyagáért, útépítés miatt), jelentős ökológiai érték tűnik el, kipusztulnak például különleges fajok, eltűnik a biológiai sokféleség és a maradék erdő nem képes a megfelelő reprodukcióra. Ez az érték újraerdősítéssel is csak részben pótolható, hiszen az eredeti érték - ha az egyáltalán újra megközelíthető, már nem lesz ugyanakkora a vele járó biodiverzitás degradálódása miatt.

E tétel kiszámításakor két költség tényező merülhet fel, amelyek együttesen jelentősen csökkentik a jóléti mutató értékét. Ezen költség tényezők egyike, hogy csökken a jövőben kivágható famennyiség, a másik pedig az a talán felbecsülhetetlen érték, ami a növény- és állatfajok pusztulásával jár (Görbe – Nemcsicsné, 1998).

A NATÉR erdő sérülékenységi indikátora erős és igen erős sérülékenységet jelez az Alföld, Duna-Tisza köze és a Mezőföld legnagyobb részén. Ezekben a területeken jelentősen többet kell, költeni az erdők védelmére, ami a GDP metodológiája szerint pozitív, viszont a valós vagy vélelmezett jólét szempontjából negatív tényező.

3. ábra: Erdő sérülékenységi indikátor

Forrás: nater.mbfisz.gov.hu, 2018

A nedves területek csökkenése

A nedves területek a legtermékenyebb élőhelyek – a Ramsari egyezmény is kiemelt figyelmet szentel a vizes élőhelyeknek -, értékük viszont nem jelenik meg a gazdasági elszámolásokban, minthogy szolgáltatásaik - élőhely biztosítása a halak és a vízimadarak számára, vízbázis, esztétikai érték stb. - általában piaci árral nem rendelkező „közjavak”.

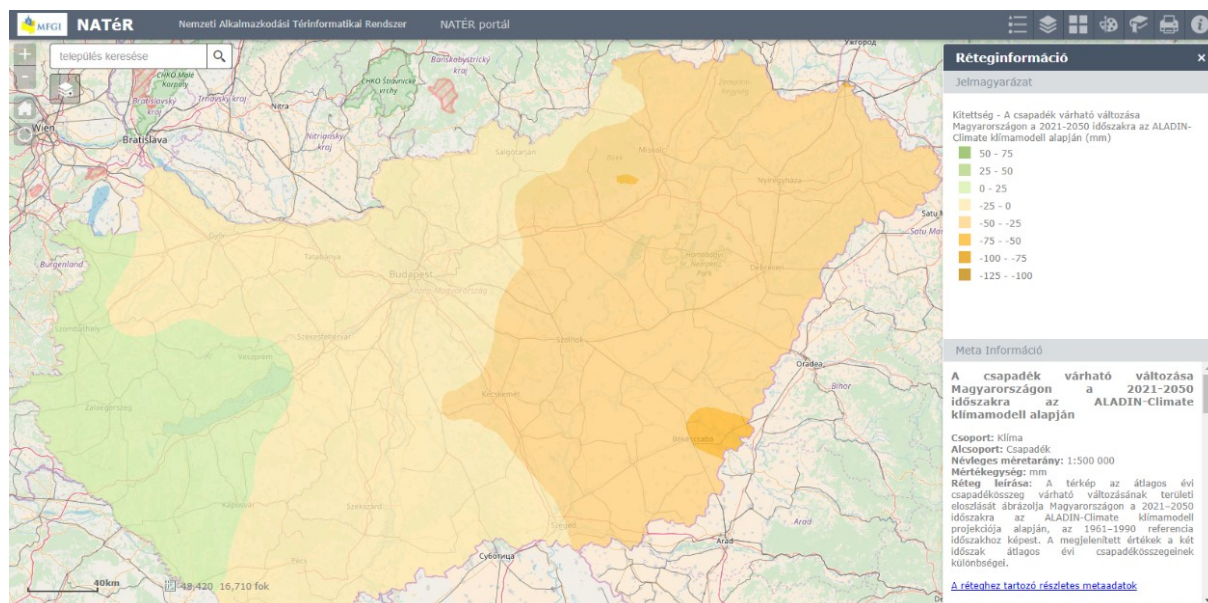
Ha lecsapolnak egy mocsarat, hogy az így nyert területet megműveljék, akkor a termőföld piacon értékesíthető kibocsátás, és a későbbiekben megtermelt termékek értékesítése növeli a GDP értékét. Azonban a terület időközben elvesztett szolgáltatásait nem veszik számításba, nem beszélve arról, hogy az eredetihez közeli állapot (Az környezetvédelemben az eredeti állapot visszaállítás kifejezést használják, holott könnyen belátható, hogy ha az ember átalakítja a természetet – megbontja a terület biológiai egyensúlyát -, akkor azt már nem lehet az eredeti állapotába visszaállítani csak az eredetit megközelítő állapotot lehet elérni) visszaállítása többé kerülhet, mint a termelő tevékenység által biztosított nyereség, ha egyáltalán vissza lehet állítani az eredetihez közeli állapotot.

A GPI-ban a nedves területek egy hektárra jutó (becsült) szolgáltatási értékét a területcsökkenéssel szorozva történik a veszteségek becslése (Görbe – Nemcsicsné, 1998).

A KSH adatai szerint az ország egészében a nedves területek nagysága elhanyagolható mértékben nőtt, annak ellenére, hogy az Alföld nedves területei a hosszan tartó aszályok miatt folyamatosan csökkennek, a tavak többsége kiszáradt. A szigetközi vízrendszer csökkenése miatti veszteségek is jelentősen csökkentették a hasznosítható felszíni vízkészletet Magyarország területén. Itt egyedül a Kis-Balaton helyreállítása számít pozitívumnak.

Ez a tényező is csökkentő hatást fejt ki a GPI-re. A hasznosítható felszíni vízkészlet nagyságát hosszú távon az is befolyásolja, hogy az adott területre mekkora a várható csapadék mennyisége. A 4. ábra szerint a 2021-2050 közötti időszakban a magyarországi csapadék várható változása erőteljesen csökkenő trendet mutat az ország jelentős részén. Kiemelten csökkenő Békés megye jelentős részén. Ez a tétel tehát tovább csökkenti a jólét feltételezhető

értékét azon a területeken, mint például Békés és Nógrád megye, ahol már az emberek jólét mérő gazdasági tényező, a személyes fogyasztás is stagnáló vagy éppen csökkenő jólétet mutat.

4. ábra: A csapadék várható változása Magyarországon a 2021-2050 időszakra az ALADIN-Climate klímamodell alapján (mm)

Forrás: nater.mbfisz.gov.hu, 2018

A mezőgazdasági területek csökkenése

A mezőgazdasági területek csökkenését két fő tényező határozza meg. A városok növekedése területeket von ki a termelésből, a rossz gazdálkodás pedig tönkreteszti a talajt az erózió, a tömörödésen, a szakszerűtlen műtrágyázáson keresztül, csökkentve annak termőképességét (Görbe – Nemcsicsné, 1998).

A mai Magyarország területéhez viszonyítva 1946 óta a mezőgazdasági művelés alól kivett területek nagysága 615,3 ezer hektárról folyamatosan emelkedve 2016-ra elérte 1.927,2 ezer hektárt, ami 313,2%-os emelkedést jelent. A növekedés dinamikája 1991-től lett jelentősebb a növekedés üteme, ami a rendszerváltás utáni gazdasági szerkezetváltással magyarázható (KSH, Statdat 2018)

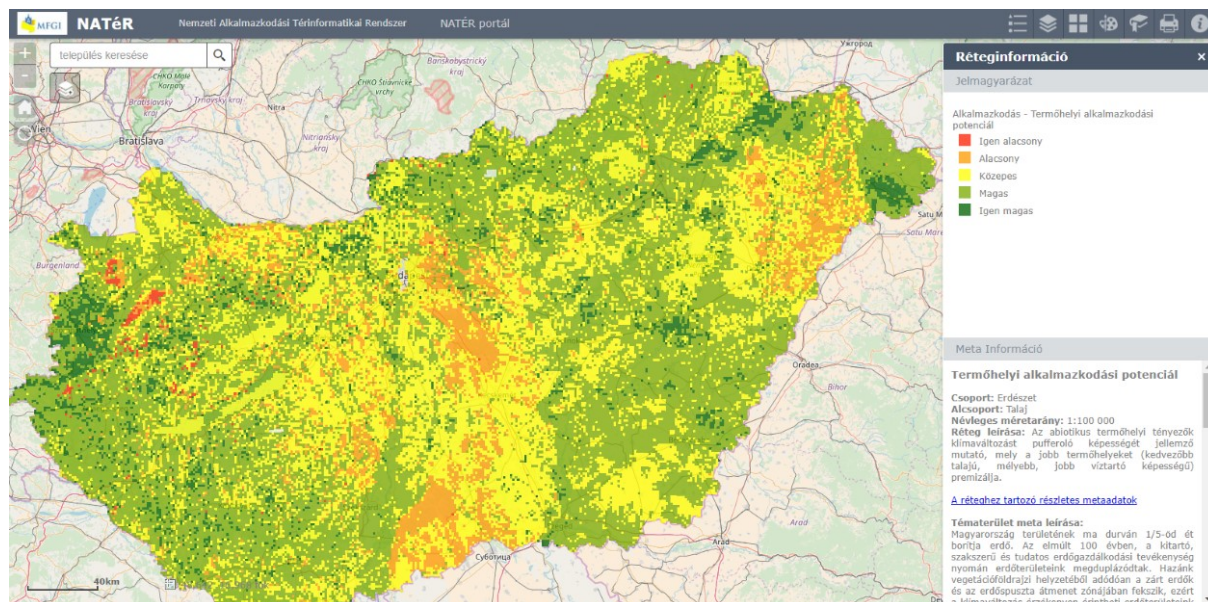
A csökkenést és a csökkenés miatt a megmaradó mezőgazdasági területek terheltsége növekedhet és ezt a degradálódást a GPI-ból ki kell vonni. A mezőgazdasági művelés alól kivett földek mennyiségének növekedése mindenképp csökkentő hatással van a GPI-ra.

A városok terjeszkedése, az urbanizáció ma gyakorlatilag új meg új területek lebetonozását, természetből való elrablását jelenti. 1945 óta Magyarországon körülbelül egy Csongrád megyényi területet építettek be (Zsolnai, 2001).

A mezőgazdasági termelést csak addig a szintig szabad tényleges fejlődésként értékelni, ameddig az fenntartható. Minden más esetben egyszerűen csak a természeti tőke folyó bevétellel alakításáról van szó, ezért a GPI-ban ki kell vonni a föld termőképességének hosszú távú kumulatív károsodását (Görbe – Nemcsicsné, 1998).

A mezőgazdasági területek csökkenéséhez még azt is érdemes megvizsgálni, hogy a megmaradt termőhelyeknek milyen az alkalmazkodási potenciáljuk, mert ez jelenthet tartalékot a csökkenő

területektől elvárt növekvő hozamok tekintetében. Az 5. ábrából látható, hogy Hajdú-Bihar megye, és a Duna-Tisza köze térségében található termőhelyek alkalmazkodási potenciálja a legalacsonyabb. Ha ehhez hozzá vesszük Nógrád megye néhány igen sérülékeny területét, akkor kirajzolódhat az a kép, hogy ezeken a területeken a gazdasági jólét stagnálása vagy éppen visszaesése mellett a természeti tényezők által mérhető csökkenés jelentősen csökkentheti a térségben lakó emberek valós jólétét.

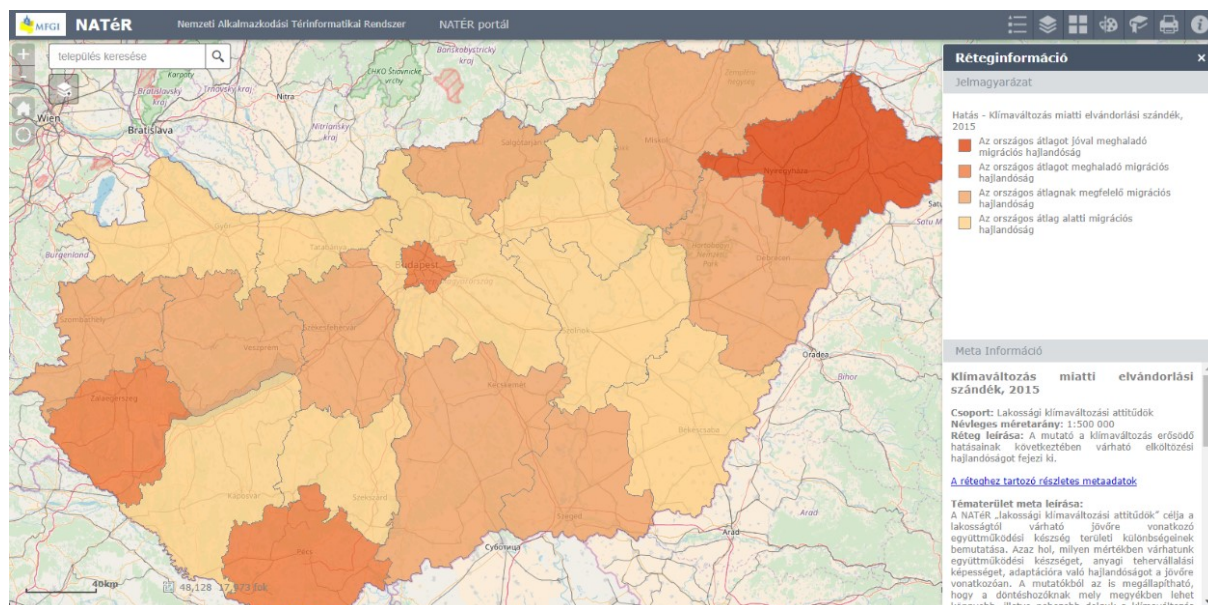
5. ábra: Termőhelyi alkalmazkodási potenciál

Forrás: nater.mbfisz.gov.hu, 2018

A bemutatott kartogramokon Nógrád megye kiválóan példázza a következőket:

- a háztartások fogyasztásának éves átlagos növekedési rátája csökken és az alföld döntő részén stagnál;
- a három kiválasztott természeti tényező közül az erdők csökkenése és sérülékenysége esetén az alföld legnagyobb része, a nedves területek csökkenés és a csapadék várható csökkenése szerint ugyancsak az alföld, a Duna-Tisza köze legnagyobb része és Nógrád megye érintett jelentősen negatívan;
- ezen területek esetében a mezőgazdaságilag hasznosítható területek termőhelyi alkalmazkodási potenciálja is igen alacsony.

A fenti tényezőket alapul véve nem meglepő a 6. ábra által felvázolt kép, melyen a klímaváltozás miatti elvándorlási szándék látható. Az elvándorlással leginkább érintett Hajdú-Bihar megye mellett a korábban e többször kiemelt Nógrád megye, az alföld jelentősebb része és a Duna-Tisza köze esetében jelenik meg az országos átlagot meghaladó migrációs hajlandóság az emberek körében.

6. ábra: Klímaváltozás miatti elvándorlási szándék 2015

Forrás: nater.mbfisz.gov.hu, 2018

Következtetések és összegzés

Az éghajlatváltozás bemutatott hazai hatásai, azok területi dimenziói tovább hangsúlyozzák azt az egyre közismertebb tényt, hogy a GDP csupán korlátozottan képes rendeltetésének ellátására, a gazdasági teljesítmény, jólét mérésére. A romló környezeti feltételek, a változó hőmérsékleti és csapadékviszonyokból fakadó károk tovább növelhetik a GDP által felvázolt elméleti és a valós megélt jólét közötti különbséget. Felismerve a GDP korlátosságát az alternatív közgazdaságtan új mutatókat alkotott meg, melyek közül az egyik legismertebb a valódi fejlődés mutatója (GPI), mely a jólétet csökkentő tényezőket is figyelembe veszi negatív előjellel.

Irodalomjegyzék

1. Cobb, C. – Halstead, T. – Rowe, J. (1997): Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé? Kovász, I. évfolyam, 1. szám, 1997. Tél pp. 30-47.
2. Dabóczi K. (1998/a): A mérhető balgaság, avagy miért nincs olaj a közgazdaságtan lámpásában? Kovász, II. évfolyam, 2. szám, 1998. Nyár, pp. 32-57.
3. Dedák I. (2000): A gazdasági felzárkózás növekedéseméleti összefüggései. Budapest, Közgazdasági Szemle, XLVII. évfolyam, 2000. június, pp. 411-430.
4. Görbe A. – Nemcsicsné Zsóka Á. (1998): A jólét mérése, avagy merre halad Magyarország. Kovász, II. évfolyam, 1. szám, 1998. Tavasz, pp. 61-75.
5. Káposzta J. (2014): Területi különbségek kialakulásának főbb összefüggései. In: Gazdálkodás 2014. (5), pp 399-412.
6. Káposzta, J; Nagy, H; Ökrös, I. (2008): The examination of the macroeconomic coherences of competitiveness, concerning the transport infrastructure. In: Magda, Sándor; Dinya, László (szerk.) Vállalkozások ökonómiája: XI. Nemzetközi Tudományos Napok [The XI th International Scientific Days]: a Tudományos Napok előadásai, Gyöngyös, Magyarország: Károly Róbert Főiskola, (2008) pp. 497-503., 7 p. ISBN 978-963-87831-1-0.
7. Láng I (2005): A VAHAVA projekt összefoglalója. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 59 p.

8. Nagy, H; Káposzta, J. (2004): A new challenge to be faced: Regional inequalities. BULLETIN OF THE SZENT ISTVÁN UNIVERSITY (GÖDÖLLŐ) 2004: 1 pp. 163-173., 11 p. (2004) ISSN 1586-4502.
9. Központi Statisztikai Hivatal, STADAT rendszer (2018)
10. *nater.mbfisz.gov.hu* (2018)
11. Nemzeti Alkalmazkodási Központ (2013): Második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia 2014-2025 kitekintéssel 2050-re. Budapest, 200 pp.
12. OECD: Környezetpolitikai vizsgálatok, Magyarország. (2000) H.n., Diaprint KFT., 224 p.
13. Meadows, D. – Randers, J. – Meadows, D. (2005): A növekedés határai – Harminc év múltán. Budapest, Kossuth Kiadó, 318 p., ISBN: 9789630947084
14. Samuelson, P.A. – Nordhaus, W. D. (1993): Közgazdaságtan. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1353 p.
15. Söderbaum, P. (1999): Értékek, ideológia és politika az ökológiai közgazdaságtanban. Kovász, III. évfolyam, 3. szám, 1999. Ősz, pp. 115-130.
16. Zsolnai L. (2001): Ökológia, Gazdaság, Etika. Budapest, Helikon Kiadó, 163 p., ISBN: 9632087348

ROMÁNIA TUDATOS TÉRSÉGI SZEREPVÁLLALÁSA
CONCIOUS TERRITORIAL ENGAGEMENT IN THE CASE OF ROMANIA

Botos Attila

egyetemi adjunktus

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Politika-, Közigazgatás-és Kommunikációtudományi Kar,
Közigazgatási és Közszolgálati Menedzsment, Sepsiszentgyörgyi Tagozat

E-mail: botosattila72@yahoo.com

Összefoglalás

Románia tudatos térségi szerepvállalásának vizsgálatához az alábbi fogalmak, törvények megértésére, kibontására, elemzésére, különböző elméletek bemutatására, értelmezésére volt szükségem: a regionális politika fogalmának értelmezése, a területi kohézió céljai, melyek a városok szerepe, funkciói, melyek a területfejlesztés elvei, illetve célkitűzései. Továbbá, a regionális fejlesztésről, területrendezésről, urbanisztikáról, településhálózatról szóló törvényeket, a területi közigazgatásról szóló törvényeket mutattam be és elemeztem, majd meghatároztam a vonzáskörzet fogalmát, valamint az oktatás, a felsőoktatás és a kultúra szerepét a térségben, a társadalomban.

Abstract

As for the purpose of my project, I chose the following topic, since the thought of it has always kept my mind occupied, whereas questioning what sort of regional tasks does Romania has to deal with, which are those regional roles, that show within the teaching system, the higher teaching institutions as well as within our culture. The regional development and the spatial planning's, the urbanism subjects have got my interest most of all, to collect several informations and to do my researches on.

With the completion of my theoretical and practical researches my purpose has been to establish – as a result – what are those regional tasks that Romania takes in order to fulfil the citizens' expectations and requirements.

Kulcsszavak: *Térségfejlesztés, területfejlesztés, urbanisztika*

JEL besorolás: *R51*

LCC: *JN*

Bevezetés

Témaválasztásomban az motivált, hogy mindig is érdekelt, hogy az ország, Románia, ahol élek milyen térségi feladatokat lát el. Érdeklődésemet a regionális fejlesztés, a területrendezés és az urbanisztika keltették fel, ezért gyűjtöttem információkat és végeztem kutatásokat ezen a témán belül.

Románia tudatos térségi szerepvállalásának vizsgálatához az alábbi fogalmak, törvények megértésére, kibontására, elemzésére, különböző elméletek bemutatására, értelmezésére volt szükségem: a regionális politika fogalmának értelmezése, a területi kohézió céljai, melyek a városok szerepe, funkciói, melyek a területfejlesztés elvei, illetve célkitűzései. Továbbá, a regionális fejlesztésről, területrendezésről, urbanisztikáról, településhálózatról szóló törvényeket, a területi közigazgatásról szóló törvényeket mutattam be és elemeztem, majd

meghatároztam a vonzáskörzet fogalmát, valamint az oktatás, a felsőoktatás és a kultúra szerepét a térségben, a társadalomban.

Ahhoz, hogy megállapíthassam, hogy mennyire tudatos Románia térségi szerepvállalása szükségesnek véltem megvizsgálni azokat a kritériumokat, amelyek a legjobban befolyásolják vagy meghatározzák a térség fejlődését, a térség lakosságának elégedettségét és helybenmaradását, valamint a lakosság szükségleteit. Ezek a kritériumok a megfelelő bérszínvonal, kvalitásnak megfelelő munka, jó közlekedésföldrajzi helyzet, illetve az egészséges környezet. Ezek azok a tényezők, amelyek növelhetik vagy csökkenthetik egy város, egy térség életszínvonalát, amelyek befolyásolják a lakosság elégedettségét.

Az elméleti és a gyakorlati kutatások eredményei alapján az volt a célom, hogy következtetéseket vonjak le, arra vonatkozóan, hogy melyek azok a térségi szerepek, amelyeket Románia vállal annak érdekében, hogy a lakosság elvárásait, igényeit teljesítse. A lakosság elégedettségének elérése érdekében mit nyújt a térség, illetve mivel vonzza magához a távolabbi lakókat, végül, milyen tevékenységeket szervez és biztosít, annak érdekében, hogy az agglomerációja és a gazdasága növekedjen.

A kutatásom lényege az volt, hogy beazonosítsam, értelmezsem és mérhetővé alakítsam át azokat a problémákat, amelyeket egy adott társadalomban, egy adott területen megfigyelni szándékoztam.

A kutatási módszerek megválasztásánál azt kellett eldöntennem, hogy a kutatásom témájának milyen típusú kutatási módszer felel meg legjobban. A kutatási módszerek kiválasztásánál figyelembe kellett vennem a módszerek előnyeit és hátrányait is.

Ahhoz, hogy a kutatásom gyakorlati része megvalósult és eredményes lett, nagyon fontos követelmény volt, hogy mindenekelőtt az elméleti alapokra fektessem a hangsúlyt, amely nem más mint a téma feltárása, elméletek megvizsgálása, megértése, különböző elméletek összehasonlítása, elemzése volt. Az alábbiakban ismertetem a regionális politika fogalmát, ennek fejlesztését, a területi kohézió céljait, a kis- és közép méretű városok szerepét, területfejlesztés elveit, illetve célkitűzéseit majd a regionális fejlesztésről, területrendezésről, urbanisztikáról, településhálózatról szóló törvényeket, a területi közigazgatásról szóló törvényeket mutatom be és elemzem, majd kitérek arra is, hogy mi a vonzáskörzet fogalma, valamint az oktatás és a kultúra szerepe a térségben, a társadalomban.

A regionális politika a stratégiai beruházás politikája, amellyel az Európai Unió célja az, hogy biztosítsa régióinak és településeinek gazdasági növekedését, és javítsa a lakosság életszínvonalát. A regionális politika egyben az uniós országok közötti szolidaritás megnyilvánulása is, hiszen a támogatások kedvezményezettjei elsősorban a kevésbé fejlett régiók.

A regionális tudomány egyik alapvető kutatási területe a területi fejlődés tényezőinek, tulajdonságainak, jellemvonásainak meghatározása. A regionális gazdasági növekedést magyarázó elméletek az országon belüli kisebb egységek (régiók, városok) fejlődését vizsgálják, és azt próbálják megállapítani, hogy mely tényezők idézik elő egyes országrészek fellendülését, javulását, illetve leszakadását, azaz a gazdaság területileg egyenlőtlen fejlődését. (Rechnitzer, 1994, 1-11 o.)

Regionális potenciálnak nevezzük az egyes településeken, térségekben mozgósítható (endogén-térségen, régióon belüli) földrajzi, környezeti, történelmi, kulturális, társadalmi, gazdasági erőforrások összességét.

A specifikus települési, térségi adottságok megfelelő külső hatásokra működésbe, lendületbe hozhatók, és így innovatívabban, hatékonyabban járulnak hozzá az adott régió fejlődéséhez, ezáltal a térségek megújításának hordozói lehetnek. Ilyen endogén tényezők a következők:

- tőkepotenciál (rendelkezésre álló termelőbázisok és vagyron)
- munkaerőpotenciál (képzettség)
- infrastrukturális adottságok (közlekedés, oktatás)
- földrajzi helyzet
- a környezet állapota és minősége
- piaci kapcsolatok (keresleti tényezők)
- termelési hagyományok
- szociokulturális adottságok
- döntési-intézményi és hatalmi rendszer

Az endogén tényezők egymás közötti kapcsolatai és hálózatai további régióon belüli erőforrásokat alakíthatnak ki, így új lehetőségeket, dimenziókat kínálnak a regionális fejlesztés számára. Ha nemcsak egymással, hanem régióon kívüli (exogén) technikai és szervezeti innovációkkal is dinamikus kölcsönhatásba lépnek (szinergiák), akkor pedig a korárból jelentősen eltérő regionális viszonyokat teremthetnek, a térség megújul és új fejlődési pályára áll. (Rechnitzer, 1994, 1-11 o.)

A regionális fejlesztés rendkívül összetett folyamat, a gazdaság működésébe történő olyan tudatos beavatkozás, melynek célja egyrészt a fenntartható helyi fejlődés biztosítása, másrészt a lakosság életszínvonalának növelése. Az elmúlt időszakban a regionális fejlődés, településfejlesztés iránti szakmai érdeklődés Romániában megnőtt, elsősorban az Európai Unió-tagságból adódó tapasztalatok által nyújtott lehetőségek miatt. A 2007–2013 között alkalmazott regionális politika értékelése lehetővé teszi néhány előrejelző és romániai környezetben újszerű ötletek, elképzelések, koncepciók megfogalmazását.

A regionális fejlesztést szabályozó törvényben (315/2004) meghatározott regionális politikai célkitűzéseket tekintjük az értékelés alapjának. Ehhez adódnak az országos stratégiai tervdokumentumok, elsősorban a 2007–2013-as Nemzeti Stratégiai Referencia Keret (NSRK 2007–2013), amelyben öt európai finanszírozású fejlesztési elsődlegességet fogalmaztak meg. Ezek közül egy elsődlegesség kifejezetten területi jellegű (területi fejlődés támogatása), illetve egy további elsődlegességnek jelentős területi hatásai vannak (infrastruktúra fejlesztése). Nem törekszik átfogó programértékelésre, hanem a kitűzött célokat és a hozzárendelt mutatók értékeit vetik össze a valósággal. (Benedek, 2014, 36-38 o.)

Területi kohézió, regionális politikai célok értékelése

A regionális politika minimális szintű intézményesülésére Románia Európai Unió csatlakozását megelőzően került sor. Az 1998-ban elfogadott, majd 2004-ben újraírt regionális fejlesztési törvény a regionális politikanak három alapelvét (szubszidiaritás, decentralizáció és partnerség), illetve három alapcélját fogalmazza meg (regionális különbözőség csökkentése, kormányzati politika összehangolása regionális szinten, területi együttműködés támogatása).

A szubszidiaritás elvének általános értelme és célja egy bizonyos mértékű függetlenség biztosítása egy alacsonyabb szintű hatóság számára egy magasabb szintű szervvel szemben. A

hatalom különböző szintjei közötti hatáskör megosztásról van szó. Egy magasabb szintű közösség nem avatkozhat be egy alacsonyabb szintű közösség belső életébe, sőt ha a szükség úgy kívánja, támogatnia kell abban, hogy összehangolja tevékenységét a társadalmat alkotó más tényezőkkel, a közjó érdekében. A szubszidiaritás elve értelmében a döntéseket a polgárokhoz legközelebb eső szinten kell meghozni, ez biztosítja a döntések demokratikus törvényszerűségét, igazságosságát. Tehát az az elv érvényesül, hogy minden döntést és végrehajtást a lehető legalacsonyabb szinten kell meghozni, ahol a legnagyobb hozzáértéssel rendelkeznek. (Raska, 2013, 80-82 o.)

A decentralizáció fogalma értelmében, centralizáció esetén a döntés a hatalom központi szintjén történik, a decentralizáció esetében pedig a döntés és a feladatellátás az alacsonyabb szinteken (régió, megye, város vagy község) valósul meg, tehát a hatáskörök és/vagy az erőforrások áthelyeződnek a központi kormányzattól az alacsonyabb szinten lévő önkormányzatokhoz.

A partnerség fogalmával kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a partnerség nem magyar eredetű szó, az angol „partnership” szó tükörfordításaként került be a magyar köztudatba. Jelentése: együttműködés, társadalmi részvétel. A területfejlesztésben az együttműködés azt jelenti, hogy a területfejlesztési tervezésben (települési, kistérségi, megyei, regionális, nemzeti szinteken) a fejlesztésekben, programokban érintett szervezeteknek együtt kell működniük. (Fodor, 2003, 40-45 o.)

A 2007–2013-as időszakban a kohéziós politika részesedése az Európai Unió költségvetéséből 35%-ra nőtt, ami Románia számára kedvező helyzetet teremtett. A késői csatlakozók, Románia és Bulgária az EU kohézióját gyengítették, ami hozzájárult a fejlesztési támogatások átértékeléséhez. Románia fejlesztéseit az NSRF 2007–2014 tartalmazza, amely egy kiemelt célt fogalmaz meg: Románia és az Európai Unió tagállamok közötti gazdasági és társadalmi különbségek csökkentése, 2015-ig a Gross Domestic Product (GDP) - Bruttó Hazai Össztermék vagy másnéven az életszínvonal 15-20%-os bővülésével.

A konvergencia (különböző embercsoportok életszínvonalának egymáshoz történő felzárkóztatása) célkitűzés keretében hét Operatív Programot (OP) fogalmaz meg. Ezek közül a Regionális Operatív Program (ROP) stratégiai célja a régiók kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődése. (Benedek, 2014, 36-38 o.)

Ezt további öt specifikus cél megfogalmazása támasztja alá:

- a városok társadalmi és gazdasági szerepének növelése, a policentrikus (többközpontú) fejlődés elveinek alkalmazása;
- a régiók elérhetőségének növelése, elsősorban a városi központok elérhetőségének javítása, illetve a városok és vonzáskörzeteik közötti szállítás javítása (közlekedési infrastruktúra);
- a régiók szociális, társadalmi infrastruktúrájának javítása;
- a régiók versenyképességének növelése;
- a turizmus regionális gazdasági szerepének növelése.

A meglévő társadalmi és üzleti infrastruktúra a városokban összpontosul. A regionális fejlesztés stratégiai céljához olyan specifikus célokat rendeltek, amelyek a magasabb urbanizációs szinttel rendelkező megyéket részesítették strukturálisan előnyben, ezzel hozzájárulva a regionális diszparitások (különbségek) növekedéséhez. (Benedek, 2014, 36-38 o.)

A város fogalma igen komplex jellegű, és minden ezzel foglalkozó tudományterület, vagy akár gyakorlati alkalmazás szempontjai egymástól igen eltérőek lehetnek. Léteznek egyszerűbb,

ügynevezett egykomponensű városfogalmak (pl. jogi városfogalom, statisztikai városfogalom), melyek természetüknél fogva leegyszerűsített definíciókat adnak, mégis, praktikus okokból a használatuk igen elterjedt.

A város olyan település, amelynek valamilyen (kulturális, ipari, kereskedelmi stb.) jelentőségénél fogva különleges, törvény szerint meghatározott jogállása van. A településhálózat nagyobb népességű, központi funkciókkal rendelkező, kiemelt közigazgatási jogállású tagja. Saját népességén kívül vonzáskörzetük lakóit is ellátják szolgáltatásaikkal. A városok az urbanizáció termékei, számuk a munkamegosztás kiszélesedésével, a társadalom differenciálódásával egyre növekszik. A városokra történelmi jellegük, méretük, szerepkörük szerint rendkívül nagy tarkaság jellemző, eszerint számos típusát különböztetik meg (Kovács, 2002.):

- az államigazgatási rang alapján történő besorolás (egyértelmű, könnyű elhatárolás, de országoként és időben változó)
- népességszám alapján történő besorolás (szociológusok és statisztikusok is gyakran használják a város demográfiai fogalmát, miszerint a város nagyobb népességcsoport viszonylag kis területre koncentrált állandó lakóhelye, melynek neve, közigazgatásilag lehatárolt területe van.)

A városok és falvak a munkamegosztásban betöltött szerep alapján is elkülöníthetők egymástól. Ebben a megközelítésben az alapvető városképző erő az ipar. A város és falu közti leglényegesebb különbség az, hogy a város ad otthont az ipari-, a falu pedig a mezőgazdasági tevékenységnek. Erdei Ferenc bírálta ezt a város-értelmezést sematizmusa miatt, szerinte ez csak nyugat-európai városokra igaz. Véleménye, hogy a mezőgazdasági tevékenység éppúgy lehet városképző erő, mint az iparúzés (igazolásként ausztráliai példákat hozott fel, ahol mezőgazdasági telepések alapítottak városokat).

A hagyományos városmegközelítések másik nagy csoportját a Christaller nevéhez fűződő "központi hely" elméletek képezik. Eszerint a város, központi hely, mely nemcsak mindennapi igényeket elégít ki, hanem speciális szükségleteket is. Minél ritkább egyes igények időbeni megjelenése, annál inkább központi helyet igényel a kielégítésük. A központi hely elméleti igazságát elismerjük, de azt is hangsúlyoznunk kell, hogy egyben leszűkítése is a város fogalmának, és ez a településfejlesztési gyakorlatban káros is lehet.

Erdei Ferenc is kiemelt jelentőséget tulajdonít a központi funkciónak, mondván: "*a város olyan település, amely önmagában is, és vidékével együtt is szervezett és autonóm vezetésű társadalmi egységet alkot, és egyfelől nagyobb számú népességnek a lakóhelye, másfelől vidékére kiható központi funkcióknak a telephelye, s e szerepeknek megfelelő technikai berendezésekkel rendelkezik.*" (Kovács, 2002)

A népességszám szerinti felosztás is igen sokféle, és változó. A népességszámnak a település minőségét, műszaki, társadalmi és gazdasági jellemzőit alapvetően meghatározó szerepe tagadhatatlan, a statisztikai megközelítés pedig egyszerű és egyértelmű. További előnye, hogy lehetőséget teremt a településtípusok elhatárolására, településhierarchia képzésére.

A városok között nemcsak a lakosságszám alapján történő elosztás tükrözi a városok közötti különbséget, hiszen különbségek jelentkezhetnek a gazdasági mutatókban, a társadalmi-kulturális fejlettségben, a vonzáskörzeti funkciók ellátásában, az intézményrendszer működtetésére való képességben, a közszolgáltatások meghatározott színvonalon történő biztosításában és más téren is.

Teljesen nyilvánvaló, hogy más feladat- és hatáskörök ellátására képesek, és más vonzáskörzeti funkcióval bírnak a kis és középvárosok.

A kisvárosok számos sajátosságban eltérnek a nagyvárosoktól: a nagyvárosokkal szemben, jelentősen kisebb a munkahelyek aránya a magán- és közszolgáltatásokban, magasabb a gazdasági aktivitási ráta, kisebb a munkaképes korú diplomások aránya, kisebb azon polgárok aránya, akik ott élnek és dolgoznak helyben, kevesebb az iskoláskorú gyermekek száma, a másodlagos otthonok, nyaralók aránya viszont magas.

Néhány különböző jellemzőjük ellenére a kis- és középvárosok változatos gazdasági profillal rendelkeznek. Ugyanakkor a méretkülönbség, a lakosságszám, a gazdasági mutatók, a munkaerőpiac, társadalmi-kulturális foglalkoztatások lényeges tényezők a gazdasági diverzitásuk szempontjából. A városok növekedésével a foglalkoztatási profiljuk és a gazdasági területük tekintetében egyre sokszínűbbé válik.

A kisebb városok jellemzően specializáltabb foglalkoztatási profillal rendelkeznek. A munkahely-teremtés, szolgáltatás-nyújtás, társadalmi-kulturális foglalkoztatás, új lakosok bevonása, valamint a térségek közötti és innovációs hálózatokban való részvétel képessége nemcsak a nagyvárosokhoz viszonyított földrajzi távolságból adódik.

A település társadalmi-gazdasági szerkezete és a munkaerő területi megoszlásában rejlő potenciál a kisebb települések fontos megkülönböztető jellegzetességei. Ugyanakkor a munkaképes lakosság száma gyakran kapcsolatban áll valamely tevékenységre való specializációval (termelés, turizmus, stb.), és a város sikere elsősorban a regionális, országos vagy épp nemzetközi szinteken végbemenő gazdasági és társadalmi változásokhoz kapcsolódik. A város társadalmi-gazdasági teljesítménye összefüggésben áll számos tényezővel, melyek az alábbiak kombinációi:

- földrajzi elhelyezkedés
- makro/térségi trendek
- társadalmi-gazdasági specializáció
- történelmi fejlődés
- azon szempontok, amelyek mentén ezeket a szakpolitikai szereplők értelmezik. (Espon, 2013)

Az ESPON Town projekt eredményei alapján az európai kis- és középvárosok foglalkoztatási profilja megváltozott az elmúlt 10 évben: legalább egyharmaduk helyi gazdasága szerkezetváltáson ment át. Ezek közül azonban csak kevés próbálkozott tudatosan a helyi növekedést célzó új stratégiák kifejlesztésével és törekedett a helyi gazdasági profil megváltoztatására. Gazdasági profil alapján a kis- és középvárosok legalább három típusa azonosítható.

A kis- és középvárosok nagy része jellemzően termelési profillal rendelkezik. A legtöbb ilyen város megtartotta termelő, produktív eredetét, és a kereskedelmi áruk, szolgáltatások előállítására még mindig stratégiai jelentőségű. Az urbanizáció alacsony fokán álló térségek jelentős részére viszont jellemzőek a csökkenő jelentőségű iparágak.

A gazdaság ezen típusa főként a helyi lakosság szükségleteivel és igényeivel összefüggő tevékenységekre és szolgáltatásokra (lakhatás, közszolgáltatások, stb.) támaszkodik. Ilyen helyi gazdaságnak tekinthető a társadalmi-gazdasági szerkezet, különösen azokban a térségekben, melyek a turizmusból, a kultúrából élnek vagy nagyobb városok szomszédságában vannak. A gazdasági válságban a helyi gazdaság jelentheti a kisvárosok számára a stabilizáló tényezőt,

mivel lehetővé teszi számukra a bevétel „megtartását”, és a munkahelyek nincsenek kitéve a globális versenynek, hiszen a lakossági szolgáltatások és fogyasztás továbbra is kiegészítik a gazdaságot.

Ebben a típusban a helyi gazdaság sem a lakossági, sem a külső kereslethez nem kapcsolódik, hanem részben tudáson, innováción és kreatív tevékenységeken alapul, mint a felsőoktatás, tervezés, kultúra stb.

Ezek a városok stratégiai kezdeményezéseket indítanak a kreatív gazdaság kedvező feltételeinek (támogatások vagy adókedvezmények), illetve a helyszínek magas minőségének megteremtésére (oktatások, kisvállalkozói közegek, kulturális foglalkoztatottsági lehetőségek, stb.), ami vonzza a „kreatív” lakosságot és beruházásokhoz kötődik. Azonban az valószínűtlen, hogy az ilyen városokban a kreatív és tudásalapú profil teljesen fel tudja váltani a hagyományosabb, tradíciót követő helyi termelő profilokat, vagy domináns profillá tud válni. (Espon, 2013)

Az utóbbi években a kis- és középvárosok szerepe, lehetőségei és feladatai a területfejlesztésről szóló beszélgetések, társalgások kiemelt témáivá váltak.

Egyes kutatások szerint arany középvállalkozásokat jelenítenek meg, hozzájárulnak a területi kohézió megteremtéséhez, illetve képesek vidéki hinterlandjaik (hátszág – támogatást nyújtó település) integrálására, összekapcsolására, mások szerint a területfejlesztés súlypontja a források hatékony felhasználása érdekében a nagyvároson, a metropoliszon van. A tanulmány ebben az értelmezési térben keresi a romániai kis- és középvárosok helyét, és vázlatot állít össze a fejlesztéspolitikai lehetőségeikről, amelyek csak látszólag szűkösek.

A romániai területfejlesztési rendszert meghatározó, olyan jellegű szakpolitikai dokumentum, mint Magyarországon az Országos Területfejlesztési Konceptió, nem létezik. A 2004-ben kormányra került erők ugyan belekezdték a tervezésébe, s készültek is háttérelmzések és térképek, amelyeket több alkalommal is bemutattak, ám a koncepció, az ötlet, az elképzelés nem valósult meg. Hozzá kell tenni, hogy látens módon már korábban is létezett ilyen jellegű terv, legalább elképzelés szintjén, Nemzeti Területfejlesztési Program cím alatt, hiszen az ESPON hivatkozik egy minisztériumi nyilatkozatra, amely a következőket emeli ki, mint Románia területfejlesztési céljait:

- a városhálózat többközpontú jellegének erősítése.
- a kis- és középvárosok szerepének erősítése.
- a vidéki térségekben az életfeltételek romlásának megállítása. (Csák, 2009)

Kézzelfogható dokumentum a 2001. évi 350. törvény, mely a területfejlesztés és az urbanisztika szabályozását tartalmazza. Eszerint a területfejlesztés alapvető célja a gazdasági, társadalmi, környezeti és kulturális politikák harmonizálása az ország területén, helyi és országos szinten meghatározva, az ország különböző területei közti egyensúly biztosítása érdekében, szervezve a fejlesztést, a kohéziót, a gazdasági és társadalmi kapcsolatok hatékonyságának növelése érdekében.

A területfejlesztés elvei a törvény értelmében Romániában a következők:

- hierarchizálás (szintek)
- kohézió: a közösség számára biztosítani kell a közszolgáltatásokat (vízellátás, fűtés, villany, egészségügy, oktatás, környezetvédelem, közrendészet stb.), a jólétet és a fejlődés lehetőségét
- területi integráció nemzeti, regionális és megyei szinten.

A törvény szerint a területfejlesztés alapvető célkitűzései a következők:

- a régiók és a térségek kiegyensúlyozott gazdasági és társadalmi fejlesztése
- az emberek és az emberi közösségek életminőségének javítása
- a természeti erőforrások kezelése és a természet védelme
- ésszerű területhasználat.

A jogszabály az urbanisztikát olyan tevékenységként értelmezi, amely rövid, közép- és hosszútávú stratégiák alapján élénkíti a települések komplex fejlődését.

Alapvető célkitűzései a következők:

1. Az infrastruktúrához, a közszolgáltatásokhoz és a megfelelő lakóhelyhez való hozzáférés biztosítása révén javítja az életminőséget.
2. A gyerekek, idősek és fogyatékkal élők elvárásainak megfelelő feltételeket teremt.
3. A városi funkciókkal összhangban hatékony területhasználatra törekszik.
4. Ellenőrzi a beépített terület terjeszkedését.
5. A természetes és épített örökséget védi és hasznosítja.
6. Az épületállomány minőségének javulását biztosítja.
7. Óvja a településeket a természeti katasztrófáktól.

A területfejlesztésnek a törvény értelmében a következő alapidokumentumai vannak

Nemzeti Területfejlesztési Terv, Regionális Területfejlesztési Terv, Általános Urbanisztikai Szabályozás, Megyei Területfejlesztési Tervek, Zonális Területfejlesztési Tervek, Általános Urbanisztikai Tervek, Zonális Urbanisztikai Tervek, Részletes Urbanisztikai Tervek. (Csák, 2009)

A megyei szint esetében a megye területfejlesztési elveinek kijelölése a prefektus joga és kötelessége, a területfejlesztési terveket viszont a megyei tanácsok fogadják el.

A Nemzeti Területfejlesztési Terv egyes részei törvény-csoportot alkotnak. Ezek közül jelen tanulmány céljával összhangban a településhálózatra vonatkozó részt mutatom be részletesebben, azaz a 2001. évi 351. törvényt. A törvény értelmében Romániában kétféle település található, azaz városi (urbane) és vidéki (rurale), melyek ezen csoportosításon kívül úgynevezett szintek (ranguri) szerinti hierarchikus rendszert alkotnak. A nulladik szint Bukarestet, a fővárost jelöli, melyről a törvény kimondja, hogy európai fontossággal bíró város. Az I. szintű városok olyan municípiumok, amelyek nemzeti fontossággal bírnak és egyúttal európai szintű hatás lehetőségét hordozzák. A II. szintű városok azok a municípiumok, melyek több vagy egy megyére kiterjedő fontosságúak, vagy szerepet játszanak a településhálózat egyensúlyában, ilyen többek között Sepsiszentgyörgy is. Az egyéb városok III. rangúak. Azon falvak, amelyek községközpontok, IV. rangúak, míg a településhálózat alsó szintjén az V. rang a községekhez vagy városokhoz tartozó falvak találhatóak. (Csák, 2009)

A város és a municípium cím a területi közigazgatásról szóló 2001. évi 215-ös törvény alapján került meghatározásra, alapvetően közigazgatási szempontok alapján.

A rangok szerint hierarchizált településhálózat tehát első közelítésben három tényezőt vesz figyelembe:

- a település városi vagy vidéki jellege
- európai vagy országon belüli jelentősége
- közigazgatási hierarchián belüli szintje.

A rangok közötti mozgás törvény révén valósulhat meg (2001/351), a valós adatok figyelembevételével (statisztikai adatok), és helyi népszavazás megerősítése is előfeltételt képez. (Csák, 2009)

A törvény rendelkezik arról, hogy melyek a közigazgatási funkciók szerinti besorolás (város és municípium) előfeltételei (így pl. lakosságszám, ivóvízellátás, oktatás, környezetvédelem stb.), majd megjegyzi, hogy a felsorolt mennyiségi és minőségi mutatóknak jelenleg hány város és municípium felel meg.

A rangok szerinti besorolás szempontrendszere a következő:

- földrajzi elhelyezkedés: (geostratégiailag fontos helyen található, csak 0 és I. rang esetén kell figyelembe venni) vagy megyeszékhelyi rang (utóbbit csak a II. rang esetén vizsgálják);
- lakosságszám:
 - 200 000 fölött I. rang,
 - 50 000 és 200 000 között II. rang, amennyiben megyeszékhely,
 - 25 000 és 70 000 között II. rang, amennyiben nem megyeszékhely,
 - 5 000 és 30 000 között III. rang; vonzáskörzet (hatás-zóna),
 - 200 és 500 ezer közti lakos és 60-80 km: II. rang, megyeszékhely,
 - 30 és 100 ezer közti lakos és 20 km: II. rang, nem megyeszékhely,
 - 5 és 40 ezer közti lakos és 10-20 km: III. rang.
- további vizsgálati szempontok:
 - elérhetőség, gazdasági funkciók, közigazgatás és igazságszolgáltatás, kultúra, kereskedelem és szolgáltatás, turizmus, pénzügyi funkciók, sport, környezetvédelem, vízközművek, egyházak, szállítás és kommunikáció, közrendvédelem és közbiztonság.

A törvény figyelmet szentel a hálózat alacsonyabb szintjein található, úgynevezett IV. és V. rangú településekre is. A törvény korlátozza a községek rendszerének elaprózódását, ezért legalább 1500 lakost, kiegyensúlyozott költségvetés lehetőségét, belső közúti vagy vasúti kapcsolatot, valamint az alapvető közintézményekhez szükséges épületeket írja elő. Ennek ellenére sok helyen, különösen Erdélyben jellemző a korábban önálló községek önállósulási törekvése, ami az 1940-es években vagy a századfordulón épült infrastruktúra miatt viszonylag könnyen megvalósulhatott. (Csák, 2009)

A 2001/351-es településhálózatra vonatkozó törvény

A törvény megalkotásához és módosításához pontos adatokra van szükség, így a Statisztikai Intézet Hivatalos Oldalának (INS) adataiból megtudhatjuk a lakosságszámot és ennek alapján megállapíthatjuk, hogy mekkora, mennyi és milyen szolgáltatásokat, ellátást kell biztosítaniuk a lakosság, a térség számára. Az INS szerint Sepsiszentgyörgy lakossága 2011-ben (a népszámláláskor) 66,524 volt, amely 2013-ban 65,743-ra csökkent. 2015-ben 65,203 lakos volt, amely 2017-ben 64,607-re csökkent.

A 2001. évi 351-es számú Törvény a településhálózatra vonatkozó szabályokat, követelményeket közli. Sepsiszentgyörgy municípium és egyben megyeszékhely, 25,000 és 70,000 közötti lakossal II. rangban helyezkedik el és az alábbiakban megfigyelhetőek, hogy milyen kritériumokkal, intézményekkel, ellátási körzettel, kulturális, oktatási, pénzügyi, turisztikai, egészségügyi, infrastrukturális, szállítási, vízellátási, biztonsági, környezetvédelmi, valamint közigazgatási szolgáltatásokkal kell rendelkeznie:

- Ellátási körzete: 20 km
- Utak biztosítása, összekapcsolása: közvetlen hozzáférést biztosít a vasúthoz, a nemzeti úthoz, a megyei úthoz, illetve az ellátási körzetbe beletartozó más térségekkel összekapcsoló utak, hozzáférési lehetőséget biztosít.
- Gazdasági funkciók: termelési kapacitás a mezőgazdaságban is.

1. táblázat: A felszerelés, a berendezés szintje

<i>A felszerelés, a berendezés szintje</i>	
Közigazgatás, megyei hatóságok, politikai pártok	-Helyi közigazgatási központok - Bíróság, Párt központok, - Szakszervezetek és egyéb szervezetek
Oktatás, tudományos kutatások	- általános iskolák, líceumok (elméleti, szak, poszt), speciális iskolák, kollégiumok - kutatóintézetek leányvállalatai
Egészségügy, szociális szolgáltatások, segélyek	- kórház, mentőállomás, gyógyszertárak, bölcsődék, árvaház, idősek otthona
Kultúra	- kultúrház, mozi, könyvtár, múzeum, kiállítóterem, művelődési központok (színház, tánc), klubok stb.
Kereskedelem, kereskedelmi szolgáltatások	- üzleti egységek: szakosodott üzletek, vegyes üzletek, szupermarketek, agroélelmiszer piac, - egyéb szolgáltatási egységek
Turizmus	- egy hotel, amely három csillaggal rendelkezik és minimum 50 férőhelyes
Pénzügy, bankok, biztosítások	- pénzügyi-, banki- és biztosítási egységek fiokjai, leányvállalatai
Sport, pihenés	- stadionok, sporttermek és sportszarnokok (megyei vagy helyi szintű versenyek), egyéb sportlétesítmények, nyilvános kertek és egyéb szabadidős rendezvények
Környezetvédelem	- környezetvédelemre specializálódott berendezések - a szennyezőanyag-kibocsátás és a városi higiéniajának nyomon követése
Vzellátás és csatornázás	- vízellátó hálózatok, csatornahálózatok, szennyvíztisztító telep
Kultuszok	- esperességek, plébániák
Szállítás, kommunikáció	- állomás, buszmegállók, posta, telefonközpont
Biztonság	- Rendőrség, Csendőrség, Tűzoltóság

Forrás: saját szerkesztés

Településrendezési szempontból, ha léteznek és működnek a fentiekben bemutatott funkciók, intézmények, szervezetek, szolgáltatások egy térségen belül, akkor megfelelnek egy II. rangú municípium vagy megyeszékhelyű municípiumnak. Ide tartozik természetesen Sepsiszentgyörgy is.

A települések közötti együttműködés

A települések közötti együttműködésnek Romániában három formája lehetséges:

Az első forma az egyesületekről szóló jogszabály szerint, mint jogi személyek alkothatnak egyesületet.

A második formát a 2001. évi 350-es Területfejlesztési törvény biztosítja, amely a municípiumok környezetében található települések társulását jogi személyiség nélkül, úgynevezett metropolisz (nagyvárosok) formájában engedélyezi.

A harmadik forma a 2001. évi 215-ös közigazgatásról szóló törvény. Az önkormányzatok közösségi fejlesztési társulásokat hozhatnak létre, melyek már jogi személyiséggel rendelkezhetnek és hivatalt is működtethetnek.

„Végül a területfejlesztés szempontjából lényeges területi igazgatási szinteket érdemes áttekinteni. Mivel az Alkotmány szerint csak két ilyen szint létezhet, azaz a központi és a helyi szint, ezért a 2001. évi 215. törvény is ezeket különbözteti meg. A helyi szint szereplői: a községek, a városok, a municípiumok, a megyék.” (Csák, 2009)

„Az egyes helyi területi igazgatási szintek nincsenek egymással hierarchikus viszonyban. A megyéknek nincs szabályozási joguk a városok vagy községek vonatkozásában, leszámítva a megyei területfejlesztési terv szabályozási részének alkalmazását, amely terv megléte azonban nem kötelező, s így gyakorlatilag üres tervszintről beszélhetünk.” (Csák, 2009)

Informális módon azonban a megyék befolyása nagy, kettős okból adódóan.

Egyrészt a megyék kezelésében vannak a megyei utak, s így az egyébként is rossz infrastruktúrájú községeket az országos közlekedési hálózatba bekapcsoló utak felújítása, rehabilitációja meglehetősen nagy érdekérvényesítő képességet jelenít meg a megyei döntéshozók oldalán.

„Másképpen az ország kiegyensúlyozott fejlesztése szempontjából, összhangban a szubszidiaritás elvével, mely szerint minden döntést és végrehajtást a lehető legalacsonyabb szinten kell meghozni, ahol a legnagyobb hozzáértéssel, érintettséggel rendelkeznek, tehát a kormány a megyei tanácsokra bízta a költségvetés elosztását a községek fejlesztése érdekében, s ezek elosztásakor figyelembe veszik a megyei szükségletek szempontjait. A forráshiányos községek örömmel fogadják ezeket a forrásokat, ezzel a megyei utaknál jelzett informális lehetőségeknek nyitva teret.” (Id.Csák, Healey, 2009)

Az ESPON-t az Európai Területfejlesztési Perspektíva gondolatvilága határozza meg, mely szerint kiemelten kezeli a policentrikus hálózatok, rendszerek makro (nagy), mezo(közép) és mikro(kis)szinten való alkalmazását, s elemzésekkel támasztja alá ennek létjogosultságát. Az ESPON együttműködési program célja az uniós kohéziós politika hatékonyságának javítása, az európai strukturális és beruházási alapok alá tartozó programok, valamint a nemzeti és regionális területfejlesztési politikák támogatása.

„A területi tervezésben nagy hangsúlyt kell fektetni a város-vidék folytonosságra, hiszen a városi és vidéki terek valójában interdependenciában, azaz kölcsönös függőségben állnak egymással, ezért a belső kapcsolatok, kölcsönhatások mentén értelmezendő a fejlesztés kérdése.” (Idézi Csák, ESDP, 2009)

A városi térbe beáramlik:

- a munkaerő
- a vásárlók (a fogyasztók)
- a kulturális tevékenységeket igénybevevők
- az élelmiszer
- a víz és egyéb erőforrások.

Ugyanakkor kiáramlik:

- a szennyezés és a hulladék
- a migráció révén a lakosság egy része
- a munkaerő

Kétirányú mozgást feltételeznek:

- a képzés és az oktatás terén
- a kikapcsolódás és a turizmus terén.

A vidéki területek fejlesztésében az ESPON szerint kiemelten fontos szerepük van a kis- és középvárosoknak (SMESTO). A SMESTO-k kitüntetett szerepe közvetlenül levezethető a több területi szinten is alkalmazható többközpontú célkitűzésből.

A SMESTO önálló minőség a településhálózatban, amely gyakorlatilag a metropoliszok (MEGA-k) és a vidéki terek közti kapcsolatot jelenti. Ebben az összefüggésben a SMESTO-k fejlesztésének kulcsa kettős: egyrészt szükségük van a MEGA-kal való jó szomszédságon vagy hálózatosodáson alapuló együttműködésre, másrészt pedig életképességük feltétele a megfelelő vidéki hinterland (hátszág vagy támogatást nyújtó település) megléte. Így a SMESTO-k egyrészt integrálják, beillesztik, beépítik saját vidéki hátszágukat, másrészt biztosítják a MEGA-kban megvalósuló gazdasági növekedést saját területükön, beleértve a hátszágukat is. A SMESTO-k az „arany középútak”, amelyek a területfejlesztésben kiküszöbölhetővé teszik a MEGA-k és falvak hátrányait egyaránt. Ugyanakkor tény, hogy méretgazdaságosság nélkül az agglomerációs előnyök nem jelennek meg. Mi történik tehát azokkal az úgynevezett periférikus SMESTO-kkal, amelyeknek nincsenek elérhető közelében MEGA? Az ESPON program álláspontja szerint ebben az esetben a nagyobb térségben található SMESTO-k partnerségen alapuló hálózatának kialakítása esetén lehetőség van olyan SMESTO-kból álló rendszerek kialakítására, amelyek fel tudják mutatni az agglomerációs előnyöket.

Amennyiben a SMESTO tehát MEGA(k)-hoz integrálódik vagy elszigetelt esetben más SMESTO-kkal hálózatosodik, el tudja látni funkcióit, melyek a következők:

- ellátási funkció,
- kínálati funkció
- lakófunkció
- kulturális funkció
- helyi piaci funkció. (Idézi Csák, Elsasser, 2009)

A helyzet pontosabb értelmezéséhez azért utalni szeretnék az ESPON 2005-ben megjelenő térgazdaságtani összefüggésére, mely szerint a szállítási költségek csökkenése és a méretgazdaságosság növekedése együttesen polarizációhoz vezet. A polarizáció nem más, mint a fejlődési különbségek növekedésében vélt regionális fejlődések. A kölcsönös függőségben lévő települések közötti belső növekedési, gazdaságfejlesztési tényezők különbözőek. A fejlődőtebb település úgy segíti a kevésbé fejlett települést, hogy közben a fejlettebb település továbbra is fejlődik. Azaz a helyzet korántsem egyszerű, s könnyen belátható, hogy már csak

ezért is szükség van a több szintű partnerségek kialakítására és a közösen összeállított területi jövőképek megvalósítására.

A partnerségek előnyeit az ESPON a következőkben foglalja össze:

- együttműködések alakulnak ki
- konszenzus, azaz egyetértés, megállapodás épül
- nagyobb költségvetés áll rendelkezésre
- nő a helyi fejlesztési képesség
- erősödik a területi marketing
- a folyamatok koordinálhatók
- épül a bizalmi légkör, és növekedést elősegítő politikai környezet alakulhat ki. (Csák, 2009)

Vonzáskörzet: a város által ellátott terület. A városok körét a különböző országokban más-más szempontok alapján határozzák meg. Van, ahol a lélekszám a döntő, máshol a funkció számít.

A térben található egyetlen központi hely és az általa központi javakkal ellátott terület települései között egyértelmű kapcsolat írható le. Viszont, a szervezett társadalmat, mint helyi jelenséget, földünkön már nehezen képzelhetjük el, hiszen az ember léptei nyomában újabb és újabb városok és központok születtek és tűntek el, melyek adott időben egyszerre, kölcsönhatásban léteztek és léteznek ma is. Minden központhoz kapcsolódik periféria, egy központ kapcsolódhat más központhoz, mellérendeltségi és alárendeltségi viszony szerint is, az egyes vonzáskörzetek átfedésben vannak egymással és hierarchikus rendszert alkotnak.

Ezt Walter Christaller (Christaller 1933) még rajzon pontokkal, vonalakkal, koncentrikus körökkel, egymásba illeszkedő hatszögekkel írta le, illetve magyarázta. Nem általános településhierarchiáról és általában központi helyekről írt, hanem ágazati szempontból elkülönítette a vonzáskörzetrendszereket. Szemléltette a központi helyeket közigazgatási, közlekedési és kereskedelmi szempontból.

Egy település vonzásterületét egy bizonyos központi szolgáltatás igénye szervezi, így az egyes központi településen elérhető központi javak szerinti ágazati vonzáskörzetekből állítható össze egy központi hely (összesített) vonzáskörzete. Az ágazati vonzáskörzetek összeadódnak, kölcsönhatásban állnak egymással vertikálisan, és a szomszédos központok vonzáskörzeteivel horizontálisan is. A vonzáskörzetek mindenkori rendszere történetileg kialakult. A központokat és a vonzáskörzeteket szervezhetik adminisztratív úton, vagy szerveződhetnek önmaguktól a mindenkori piaci tényezőknek megfelelően. Térben és időben dinamikusan változó rendszert alkotva képesek gazdasági térszerkezetet alakítani. (Idézi Szabó, 2009, Dövényi Z. 1977)

Összefoglalás

Annak érdekében, hogy dolgozatomat összegezhessem, fontosnak tartok néhány olyan elméleti és gyakorlati részt kiemelni a témán belül, amelyek által következtetéseket vonhatok le a kutatásom befejeztével és visszaigazolhatok a hipotéziseimre.

Románia tudatos térszerep vállalásának vizsgálatához az alábbi fogalmak, törvények megértésére, kibontására, elemzésére, különböző elméletek bemutatására, értelmezésére volt szükségem: elemeztem a regionális politika fogalmát, ennek fejlesztését, a területi kohézió céljait, a városok szerepét, perspektíváját, a területfejlesztés elveit, illetve célkitűzéseit. Továbbá, a regionális fejlesztésről, területrendezésről, urbanisztikáról, településhálózatról szóló törvényeket, a területi közigazgatásról szóló törvényeket mutattam be és elemeztem, majd

meghatároztam a vonzáskörzet fogalmát, valamint az oktatás, a felsőoktatás és a kultúra szerepét a térségben, a társadalomban.

Az elméleti alapvetésben fontosnak tartottam a regionális fejlesztés folyamatát meghatározni, amely nem más mint a gazdaság működésében történő olyan tudatos beavatkozás, melynek célja egyrészt a fenntartható helyi fejlődés biztosítása, másrészt a lakosság életszínvonalának növelése, ahol a helyi önkormányzat szerepe rendkívül meghatározó a fejlesztési célok megvalósulása érdekében.

Ahhoz, hogy megállapíthassam, hogy mennyire tudatos Románia térségszerep vállalása szükségesnek véltem megvizsgálni azokat a kritériumokat, amelyek a legjobban befolyásolják vagy meghatározzák a térség fejlődését, a térség lakosságának elégedettségét és lakosság helybenmaradását, valamint a lakosság szükségleteinek kielégítését.

Mindemellett, Sepsiszentgyörgy törekszik társadalmi és gazdasági szerepének növelésére, a policentrikus (többközpontú) fejlődés elveinek alkalmazására, a városközpont elérhetőségének javítására, illetve Sepsiszentgyörgy és vonzáskörzete közötti szállítás javítására (közlekedési infrastruktúra), továbbá törekszik szociális, társadalmi infrastruktúrájának javítására és a turizmus regionális gazdasági szerepének növelésére.

Románia tudatos térségszerepe a gazdaságban is megnyilvánul. A gazdasága főként a helyi lakosság szükségleteivel és igényeivel összefüggő tevékenységekre és szolgáltatásokra (lakhatás, közszolgáltatások) támaszkodik. Ilyen helyi gazdaságnak tekinthető a társadalmi-gazdasági szerkezet, különösen azokban a térségekben, mint amilyenbe Sepsiszentgyörgy is besorolható: az oktatásból, turizmusból, a kultúrából élnek vagy nagyobb városok szomszédságában vannak. Ezek a városok stratégiai kezdeményezéseket indítanak a kreatív gazdaság kedvező feltételeinek (támogatások vagy adókedvezmények), illetve a helyszínek magas minőségének megteremtésére (oktatások, kisvállalkozói közegek, kulturális foglalkoztatottsági lehetőségek) ami vonzza a „kreatív” lakosságot és beruházásokhoz kötődik.

Ahhoz, hogy Sepsiszentgyörgy térségszerepét, vonzáskörzetét, ellátási körzetét megállapíthassam, először megkellett határoznom a vonzáskörzet fogalmát majd azt, hogy hányadik rangú város, milyen térségi funkciókkal bír. Mindezt a következőkben fejtem ki: a vonzáskörzet, a város által ellátott terület. A városok körét a különböző országokban más-más szempontok alapján határozzák meg. Van, ahol a lélekszám a döntő, máshol a funkció számít. A településfejlesztés, a munkahelyteremtés, a lakhatási feltételek megteremtése szoros összefüggésben áll az adott térség, az adott település munkaerő-felvevő képességével és a vonzáskörzettel. Sepsiszentgyörgy municípium és egyben megyeszékhely, 25,000 és 70,000 közötti lakossal a II. rangban helyezkedik el, ellátási körzete 20 km. A II. rangú városok azok a municípiumok, melyek több vagy egy megyére kiterjedő fontosságúak, vagy szerepet játszanak a településhálózat egyensúlyában.

Irodalomjegyzék

1. Armstrong-Taylor, Regional economics and policy. Blackwell Publisher OxfordMalden, 2000, utoljára használtam 2018. június 13.
2. Benedek József, Regionális fejlesztés és területi kohézió Romániában a 2014-2020-as programozási időszak perspektívájából, 36–38 o.
3. Christaller, Walter, Die zentralen Orte in Süddeutschland” (1933)
4. Csák László, Tér és társadalom, Romániai kis- és középvárosok “jelentéktelensége”, 2009, 23. évfolyam, 1.szám, utoljára használtam 2018. február 22.

5. ESPON, Rejtett potenciál a kis- és középvárosokban, Európai Regionális Fejlesztési Alap, 2013, utoljára használtam 2018. június 20.
6. Fodor Ágnes & all, Partnerség figyelembe vétele a területfejlesztésben, különös tekintettel a civil szervezetekre, VÁTI Stratégiai Tervezési Iroda, 2003, 40–45 o.
7. Goda, P; Káposzta, J; Péli, L. (2013): Case study on spider-net entrophy investigation in rural areas. Review on Agriculture and Rural Development 2: 1 pp. 296-302., 7 p. (2013) ISSN 2063-4803 296
8. Goldstein, H.A. Renault, Contributions of Universities to Regional Economic Development: A Quasi-Experimental Approach, Regional Studies, 2004, utoljára használtam 2018. május 14.
9. Gondos Borbála, Hercz Ágnes, A kulturális tevékenységek hatása az életminőségre, 2015, utoljára használtam 2018. február 21.
10. Káposzta, József (2016): Regionális összefüggések a vidékgazdaság fejlesztésében. STUDIA MUNDI - ECONOMICA 3: 1 pp. 52-61., 10 p. (2016) DOI: 10.18531/Studia.Mundi. 2016.03.01.52-61, ISSN 2415-9395
11. Káposzta, J; Ritter, K; Nagy, H. (2016): Local Economic Development in Transition Economies: A Tool for Sustainable Development of Rural Areas. In: Vasily, Erokhin (szerk.) Global Perspectives on Trade Integration and Economies in Transition. Hershey (PA), Amerikai Egyesült Államok: IGI Global, (2016) pp. 281-298., 18 p. ISBN: 978-15225-04528
12. Kovács Zoltán, Népesség- és településföldrajz, Egyetemi jegyzet. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2002, utoljára használtam 2018. május 14.
13. Kovács Zoltán, Társadalomföldrajzi kislexikon város szócikke, Térport, 2001, utoljára használtam 2018. május 14.
14. Legea nr. 351/2001 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național - Secțiunea a IV-a Rețeaua de localități, M. Of. Al României, 2001 utoljára használtam 2018. március 18.
15. Naresh K. Malhotra, Dan Nunan, David F. Birks, Marketing Research, Pearson Education Limited, 2017, utoljára használtam 2018. január 21.
16. Raska Nikoletta, Szubszidiaritás elve az Európai Unióban, Miskolci Egyetem, 2013, 80–82 o.
17. Rechnitzer János, A regionális tudomány helyzete, Tér és Társadalom 1994, 10. évf., 1-11. o.
18. Sepsiszentgyörgy Polgármesteri Hivatalának Honlapja, utoljára használtam 2018. Február 22.
19. Strategia integrată de dezvoltare urbană a municipiului Sfântu Gheorghe, Cluj Management and Planning Group, 2015, utoljára használtam 2018. június 13.
20. Szabó Gergő, A térinformatika alkalmazási lehetősége vonzáskörzet-vizsgálatokban, kiskereskedelmi vonzáskörzet felmérésének példáján, 2009. 3. évf. 1. sz., 25. o.
21. Szócs Levente, A társadalomtudományok kutatási módszertana, Státus, 2009, 37 o., 96. o, 98. o.
22. Szüdi János, Az oktatás szerepe a gazdasági növekedésben, Galamus, 2012, 15–18. o.
23. Vitányi Iván, A kultúra szerepe a társadalomban és a demokráciában, 2016, utoljára használtam 2018. február 21.

**NAGY MENNYISÉGŰ SZAKIRODALOM FELDOLGOZÁSÁNAK TÁMOGATÁSA
EGY TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT CIKKEINEK TARTALOM SZERINTI
KATEGORIZÁLÁSÁVAL SZÖVEG-SŰRŰSÉGI MUTATÓK ALAPJÁN A
SIMULATION & GAMING TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT PÉLDÁJÁN
SUPPORTING LITERATURE REVIEW WITH ARTICLE CATEGORIZATION OF A
SCIENTIFIC JOURNAL BASED ON TEXT DENSITY INDICATORS ON THE
EXAMPLE OF SIMULATION & GAMING SCIENTIFIC JOURNAL**

Boda Márton Attila

PhD hallgató

Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola, Szent István Egyetem

E-mail: Boda.Marton.Attila.2@hallgato.szie.hu

Összefoglalás

A tanulmány egy folyóirat példáján mutatja be, hogy számítógéppel támogatott módszerrel hogyan lehet tartalom szerinti elemzéssel csökkenteni az irodalom feldolgozása során szelektálásra fordítandó időt. A kutatás 899 dokumentum, ebből 561 darab kutatási cikk esetében végez szógyakorisága alapján témába történő rendezést, melyet faktor- és klaszteranalízis segít.

Abstract

The paper illustrates a computer-assisted method that can be used to reduce the amount of time spent on screening in literature by content analysis on the example of a journal. The study analyses and sorts to topics 899 documents (of which 561 documents are research articles) based on word frequency supported by factor and cluster analysis.

Kulcsszavak: szógyakoriság, irodalmi áttekintés, cikk kategorizálás

JEL besorolás: C38

LCC: HB131-147

Bevezetés

Az első számítógépre épülő üzleti szimulációk az oktatásban az ötvenes évek Amerikájában jelentek meg (Watson, 1981, Faria & Wellington, 2004), a terület gyors fejlődése már a '60-as évektől folyamatos (Dale & Klasson, 1962, Graham & Gray, 1969, Day, 1968, Roberts & Strauss, 1975, Faria, 1987, Faria & Nulsen, 1996).

Szimulációs, illetve üzleti játékok témakörben, több folyóiratban is publikálnak világszerte a témával foglalkozó kutatók, azonban egyértelműen az 1970 óta megjelenő *Simulation & Gaming* a tématerületen a vezető tudományos nemzetközi folyóirat.

A dolgozat egy konkrét kutatási terület¹ objektív irodalomfeldolgozását segíti, de a dolgozat eredményei, illetve az abban bemutatott módszertan jól általánosítható más területeken, illetve folyóiratok elemzésénél is.

A vizsgálat célja a *Simulation & Gaming* folyóirat tartalmi elemzése és az adott kutatási terület szempontjából releváns kutatási cikkek meghatározása. A dolgozat további célja, hogy nagy

¹ döntéstámogató szimulációs eljárások modellezése, mely szorosan kötődik az üzleti szimulációk témaköréhez

mennyiségű szakirodalom feldolgozás előtt álló kutatóknak, szakdolgozat, diploma íróknak módszertani javaslattal szolgáljon, és azt egy gyakorlati példa szemléltesse.

Természetesen a folyóirat tartalmának átolvasása során is megállapítható lett volna, hogy mely cikkek relevánsak. Az adatbázis szintű elemzést indokolja a nagyobb fokú objektivitás biztosítása, valamint, hogy könnyedén kizárásra kerülhessenek az adott kutatási terület szempontjából nem elsődleges fontosságú munkák (pl. a *Simulation & Gaming* folyóiratnak része a különböző orvosi szimulációk is, azonban ez a terület nem tartozik az adott kutatási területhez).

A *Simulation & Gaming* folyóiratot a továbbiakban az S&G formában kerül rövidítésre.

Anyag és módszertan

Az irodalmi áttekintés alapvető követelmény egy kutatás esetén. Tomcsányi Pál (2000) a szakirodalmi áttekintés fontosságát így fogalmazza meg: „*A közzétett eredmények ismerete nélkül újat nem hozhatunk létre, mert (hasonlatként) a falra új téglát csak az tehet, aki a fal tetejére felér. Az újdonság pedig csak a meglévőtől való megkülönböztetéssel bizonyítható be. Kellő ismeretanyag híján ritka kivétel a tudományos eredmény, mert az mindig a szerzett tudásnak és kreativitásnak gyermeke*”.

A Tomcsányi féle intelmeknek megfelelően először megvizsgálásra került, hogy születtek-e és ha igen, milyen típusú munkák készültek, amelyek összegzik a korábbi S&G cikkeket. Természetesen a S&G folyóiratban jelent már meg a korábbi cikkeket összefoglaló, rendszerező munka. Kettő jelentős, több évtizedet átfogó munka kerül összefoglalásra röviden a következőkben.

Bragge, Thavikulwat és Töyli (2010) az 1970 óta megjelent kiadásokat vizsgálták. A 40 éves jubileumig 2096 cikk született, melyből 1046 cikk volt kutatási cikk. A szerzők munkájukban megvizsgálták, hogy mely szerzők voltak a legaktívabbak és ők milyen intézményi kapcsolatokkal rendelkeztek. Ugyancsak vizsgálták a hivatkozott szakirodalmat, a címekben megtalálható jellemző kifejezéseket, valamint a SAGE mint kiadó által publikált cikk leírásokat, illetve az ezekben megtalálható kulcs kifejezéseket.

Ahogy Bragge és társai összefoglalják, „módszertanilag a korábbi munkák rendszerezésére a két véglet formailag a narratív áttekintés és a kvantitatív meta-analízis. (King & He, 2005) A két véglet közötti megoldás lehet például, amikor a szóbeli leírást számszerűsített elemekkel kombinálják. Jó példa erre Faria, Hutchinson és Wellington 2009-es, üzleti szimulációkat rendszerező munkája.”

Faria és társai (2009) munkájukban kimondottan az üzleti szimulációkat vizsgálják, történelmi kontextusba helyezve, bemutatva azok fejlődését, terjedését, stb. A S&G cikkei közül is csak azokat rendszerezték, elemezték, amelyek kifejezetten üzleti szimulációkkal foglalkoznak.

Tartalmi elemzést a törzsszövegben előforduló szavak és kifejezések alapján nem végzett egyik kutatás sem, így módszertanilag mindenféleképpen új elemmel bír ez a dolgozat. Fontos még továbbá, hogy 2009 óta nem született ilyen elemzés a S&G folyóiratban.

Bár a S&G folyóirat esetében nem született még ilyen elemzés, maga a vizsgálat módszertana nem új: belépő szintjét jelenti a szövegbányászat (text mining) témakörének. Ahogy Holl (2015) fogalmaz, „a szövegbányászat a nagyméretű, szöveges adatbázisokban való, teljes szövegű kereséssel kezdődik, de további lehetőséget is magában foglal, olyan eljárásokat,

amelyeknek a szöveg, a szövegösszefüggések elemzése is része.”. Holl (2015) megjegyzi még, hogy a tudományban alkalmazott szövegbányászati eljárások jellemzően egy szűkebb szakterülethez vagy egy tudományterülethez sorolható publikációkat vizsgálják. Jó példa erre a hazai gyakorlatból a Magyar Pedagógia neveléstudományi folyóiratán elvégzett elemzés, amely kb. 6500 tanulmány 50 ezer oldalnyi szövegtömegét elemezte (Nagy, 2016a és 2016b). A rengeteg alkalmazási területre néhány példa még Nagy (2016a) tolmácsolásában Cohen és Hersh (2005) valamint Vincze, Szarvas, Farkas, Móra és Csirik (2008) munkái az orvosbiológia területéről, Ghosh, Haider és Sen (2015) üzleti informatikát vizsgáló kutatása, Schneider (2014) számítógépes nyelvészettel foglalkozó elemzése, vagy Nagarkar (2015) könyvtártudománnyal foglalkozó munkája. Jelen dolgozat a S&G folyóirat, mint szűk tématerület publikációit vizsgálja, teljes szövegű kereséssel.

Kiinduló adatmátrix

A S&G cikkeinek tartalmi elemzésével a cél a cikkek valamilyen kategóriába sorolása volt, hogy könnyebben eldönthető legyen, hogy az adott kutatás során az irodalom feldolgozásban mely munkákat érdemes mindenféleképpen megvizsgálni.

A témakörökbe történő sorolásnál segítséget jelentett az S&G folyóirat saját honlapján található, a folyóiratot bemutató szövege². Ebben 21 tágabb témakört neveznek meg, mint területeket, amelyekkel foglalkozik a folyóirat. A továbbiakban az egyes tématerületekhez tartozó szavak előfordulási aránya kerül megvizsgálásra az egyes cikkekben. Az összehasonlíthatóság miatt az egyes kifejezéseknél 10 ezer szóra jutó darabszám volt a vizsgálat alapja. Ennek következtében nem jelent problémát a különböző hosszúságú cikkek összehasonlítása.

Mivel szülehetnek cikkek a megadott tématerületek átfedésében is, ezért érdemes lesz majd elkészíteni a főkomponens analízist, amellyel csökkenthetjük a komponensek számát összevonásokkal.

A 21 terület az alábbi:

- healthcare,
- sociology,
- decision making,
- psychology,
- language training,
- cognition,
- learning theory,
- management,
- educational technologies,
- negotiation,
- peace and conflict studies,
- economics,
- international studies,
- communication,
- policy and planning,
- organization studies,
- political science,

² <https://uk.sagepub.com/en-gb/eur/journal/simulation-gaming#aims-and-scope>

- education,
- environmental issues,
- multiculturalism,
- research methodology

Adatgyűjtés adatbázis építéshez

A Budapesti Corvinus Egyetem könyvtárán keresztül kerültek letöltésre a S&G cikkei az 1999-es évfolyamig visszamenőleg. A könyvtár online adatbázisában eddig voltak elérhetőek a cikkek. Ez összesen 899 darab .pdf kiterjesztésű fájlt jelentett.

Adatok feldolgozása, adatbázis építése

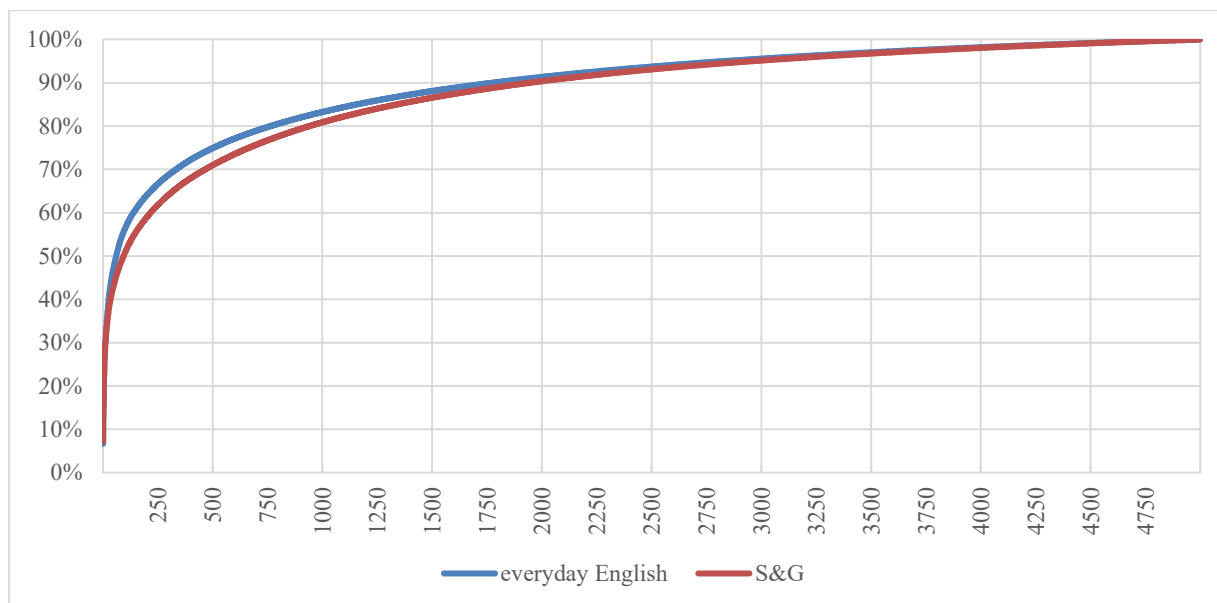
Azt Holl (2015) is megjegyzi, hogy „a szöveg kibontása PDF vagy HTML állományokból nem feltétlenül könnyű”, mivel azok „emberi fogyasztásra készültek”. Holl (2015) javaslatként a gépi formában történő feldolgozásra alkalmas kiterjesztések elérhetővé tételét javasolja a kiadók számára, amely a jövőben egy potenciálisan fontos irány lehet, de jelenleg még ezen folyamat elején tartunk, a kutatás időpontjában a S&G folyóirat sem biztosított lehetőséget, csak .pdf formátumban voltak elérhetőek a cikkek.

Ezt a problémát áthidalva egy Excel makró került megírásra, amely megnyitja az összes .pdf kiterjesztésű cikket, bemásolja a cikkek tartalmát egy fájlba, az abstract előtti részt és az irodalomjegyzék (references) kifejezés utáni résztől megtisztítja a cikket, így a törzsszöveg tartalma marad meg. A makró megtisztította még a szöveget az írásjelektől és a speciális karakterektől. Ezt követően szavanként különböztetésre került a szöveg. Cikkenként összesítésre került, hogy melyik szó hányszor szerepelt az adott cikkben. Az egyes cikkek szógyűjteménye összesítésre került. A korpuszban tisztításra kerültek még az önmagukban értelmezhetetlen rövidítések és a valamilyen ok miatt (pl. elütés) értelmetlen szavak. A fejlécek miatt korrigálásra került a „simulation” és a „gaming” kifejezések Excel makró által megszámlált darabszáma, hiszen ezek minden második oldalon megtalálhatóak voltak. Ezen eljárás során közel 38 ezer egyedi kifejezésből állt a cikkekből felállított korpusz. Elkészítésre került egy összesítő tábla, amely egy táblában mutatja, hogy mely kifejezés mely cikkben hányszor fordult elő, így azt is összesíteni lehetett, hogy összesen hányszor és hány cikkben fordult elő az adott kifejezés.

Miután összeállt az összes kifejezést tartalmazó lista, az elemei gyakoriság szerinti sorba rendezését követően kiszűrésre kerültek a hétköznapi (amerikai) angolban is gyakori szavakat.

Ehhez a wordfrequency.info 5000 szót tartalmazó adatbázisa került felhasználásra. Érdekességként megemlítenő, hogy a „simulation” nem szerepel a listán, míg a „game” a 274. a gyakorisági rangsorban.

Fontos volt, hogy a cikkek szempontjából egyszerre meghatározó jelentőségű és megkülönböztetésre alkalmas szavak kerüljenek kiválasztásra. Ennek két kritériuma volt. Az egyik, hogy ne eseti legyen az adott szó előfordulása, a másik pedig, hogy szakszó legyen. A gyakoriság mérhető, számítógép segítségével automatikusan számolható és feldolgozható. A szakszó jellege az adott szónak úgy lett megállapítva, hogy összevetésre került a hétköznapi nyelvben használt gyakori angol kifejezések és szavak listája a S&G cikkekből nyert kifejezés listával. Feltételezhetően, amennyiben egy S&G-ben található szó a gyakorisági rangsorban jóval előrébb szerepel, mint a hétköznapi angol szavak rangsorában, úgy az speciális vagy szakszónak tekintendő.

1. ábra: A hétköznapi angol nyelvben és a S&G-ben leggyakrabban használt 5000 szó koncentrációja

Forrás: wordfrequency.info, és a Simulation & Gaming tudományos folyóirat cikkeinek saját feldolgozású szógyűjteménye, saját szerkesztés

A hétköznapi nyelv kifejezéseit tartalmazó lista 5000 szavas, gyakorisági adatokat is tartalmaz. Ezt szemlélteti a következő ábra (1. ábra), kiegészítve a S&G folyóirat ugyanilyen tulajdonságú listájából képzett adatokkal. A két vonaldiagramot összevetve azt látjuk, hogy alapvetően hasonló a két lista koncentrációja, bár a S&G koncentrációja némiképp enyhébb.

A leggyakoribb 10 szó lefedi az 5000 szavas lista 27,6%-át. Az 1. táblázatban a leggyakrabban használt hét szó kerül bemutatásra. Azért a leggyakoribb hét lett kiválasztva, mert ez bár sorrendjében nem, de összességében megegyezik a vizsgált időszakban a S&G cikkeiben használt leggyakoribb hét szóval, és az arány is hasonló az 5000 leggyakoribb kifejezésen belül. Az általános angol nyelvben a hét szó 24,0%, míg a S&G-ben 25,1% aránnyal bír az 5000 leggyakoribb kifejezésen belül. (1. és 2. táblázat)

1. táblázat: A hétköznapi angol nyelvben leggyakrabban használt hét szó, és ezek aránya a leggyakoribb 5000 szavas listában százalékban, illetve kumulálva

Sorszám	Szó	Szó aránya [%]	Kumulált szóarány [%]
1	the	6,7%	6,7%
2	be	3,8%	10,5%
3	and	3,3%	13,7%
4	of	3,1%	16,9%
5	a	3,1%	20,0%
6	in	2,1%	22,1%
7	to	1,9%	24,0%

Forrás: wordfrequency.info, saját szerkesztés

2. táblázat: A Simulation & Gaming folyóiratban leggyakrabban használt hét szó, és ezek aránya a leggyakoribb 5000 szavas listában százalékban, illetve kumulálva

Sorszám	Szó	Szó aránya [%]	Kumulált szóarány [%]
1	the	7,3%	7,3%
2	of	4,0%	11,3%
3	and	3,4%	14,8%
4	to	3,0%	17,7%
5	be	2,6%	20,4%
6	in	2,4%	22,8%
7	a	2,3%	25,1%

Forrás: a Simulation & Gaming tudományos folyóirat cikkeinek saját feldolgozású szógyűjteménye, saját szerkesztés

A hétköznapi angol nyelvben is népszerű szavak kiszűrését követően a 3000 darab, leggyakrabban előforduló szavak közül kiválogatásra kerültek azok, amelyek többé-kevésbé egyértelműen besorolhatók valamely témakörbe a 21 megadott közül. Ennek megfelelően végül 134 kifejezés gyakoriságvizsgálatával kerültek elemzésre a cikkek az SPSS programcsomag segítségével.

Az adatok elemzésére alkalmazott módszer kiválasztása

A 10 ezer szóra jutó kifejezések száma 20 témacsoportba lett rendezve miután az education és education technologies témakörök összevonásra kerültek. Ezt követően a faktoranalízis módszere került alkalmazásra, mivel feltételezhető volt, hogy a témacsoportok valószínűsíthető átfedései miatt további adattömörítésre lesz lehetőség, illetve fontos, hogy ez a módszer az adatstruktúra feltárásában is segít azzal, hogy a kiinduló változókat kevesebb számú faktorváltozóba vonja össze, amelyeket közvetlenül nem lehetett volna előállítani más módszerrel. Ezeket a változókat használva a további elemzésekben a klaszteranalízis segítségével kerültek csoportosításra a megfigyelési egységek, azaz a S&G folyóirat 1999 és 2017 között született kutatási cikkei. Az elemzés elején kitűzött cél az volt, hogy objektív mérőrendszer szerint, (viszonylag) homogén csoportokba kerüljenek besorolásra a cikkek, hogy megállapítható legyen, hogy melyek az adott kutatási tématerület szempontjából relevánsnak tekintendő cikkek. A klaszteranalízis úgy rendezi csoportokba a megfigyelési egységeket, hogy a megfigyelési egységek minél jobban hasonlítsanak az azonos csoportba kerülő megfigyelési egységekhez, de minél jobban eltérjenek a más csoportokba kerülő megfigyelési egységektől (Sajtos & Mitev, 2007). Az elemzések az SPSS programcsomag segítségével lettek végrehajtva.

A megfigyelési egységek további szűrése az első elemzések eredményei alapján

Az első elemzések lefuttatását követően, a klaszteranalízis eredményeit elemezve a nagyon kis elemszámmal bíró klasztereket megvizsgálva megállapításra került, hogy ezek többségében nem kutatásokat tartalmazó fájlok voltak, hanem valamilyen, „editorial”, „tribute”, „news¬es”, „call for papers”, azaz egyéb kategóriába sorolható cikkek, összefoglalóan tehát nem kutatási cikkek. Mennyiségét tekintve ez 338 darabot jelentett, melyek a további vizsgálatoknak nem képezték részét, mivel csak a kutatási cikkek kerültek vizsgálatra. Kutatási cikkből 561 darab maradt, a további elemzésekben csak ezek vesznek részt.

Eredmények

A faktoranalízis eredményei

A KMO mutató és a Bartlett próba táblázat alapján került vizsgátra a változók alkalmassága a többváltozós adatelemzési módszerekkel történő elemzéshez. A KMO mutató 0 és 1 között lehet, 0,5-től mondható elfogadhatónak a rendszer a főkomponens vizsgálathoz. A 3. táblázatból kiolvasható, hogy a KMO értéke 0,556, a Bartlett próba szignifikancia szintje pedig alacsonyabb, mint 1%, így a rendszer megfelel a főkomponens analízis elvégzéséhez szükséges kritériumoknak.

3. táblázat: KMO és Bartlett teszt eredménye alapján a változók többváltozós adatelemzési módszerekkel történő elemzésre való alkalmasságának vizsgálata

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,556
Approx. Chi-Square		765,868
Bartlett's Test of Sphericity	df	190
	Sig.	,000

Forrás: SPSS, saját számítás

A kommunalitásokat mutató táblázatban azt tudhatjuk meg, hogy a megfigyelt változók információtartalmának hány százalékát tudják a keletkezett faktorok megmagyarázni. A legkisebb mértékben a „MULTICULTURALISM” előfordulásának szóródását magyarázzák a faktorok. A legnagyobb mértékben a „MEDICAL” változó alá rendelt kifejezések vannak magyarázva, információtartalmának 79,6%-át adja vissza a látens változórendszer.

4. táblázat: Kommunálisok táblázata: a keletkezett faktorok a megfigyelt változók információtartalmának hány százalékát magyarázzák

Communalities		
	Initial	Extraction
SOCIOLOGY	1,000	,550
RESEARCH & METHODOLOGY	1,000	,396
PSYCHOLOGY	1,000	,658
POLITICAL SCIENCE	1,000	,577
POLICY & PLANNING	1,000	,487
PEACE & CONFLICT	1,000	,611
ORGANIZATION STUDIES	1,000	,711
NEGOTIATION	1,000	,692
MULTICULTURALISM	1,000	,385
MEDICAL	1,000	,796
MANAGEMENT	1,000	,623
LEARNING THEORY	1,000	,578
LANGUAGE	1,000	,621
INTERNATIONAL STUDIES	1,000	,636
ENVIRONMENTAL ISSUES	1,000	,675
EDUCATION	1,000	,622
ECONOMICS	1,000	,673
DECISION-MAKING	1,000	,616
COMMUNICATION	1,000	,672
COGNITION	1,000	,470

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Forrás: SPSS, saját számítás

Az 5. táblázat adataiból leolvasható az egyes faktorok magyarázó ereje. 9 faktor tekinthető jelentősnek. A megfigyelt változók információtartalmának 8,176%-át tömöríti az első faktor, 7,257%-át a második, 6,927%-át a harmadik, 6,926%-át a negyedik, 6,708%-át az ötödik,

6,575%-át a hatodik, 6,361%-át a hetedik, 5,817%-át a nyolcadik, és 5,501%-át a kilencedik. Az összes információtartalom 60,247%-a van beletömörítve az első kilenc faktorba. Ezek rotálás utáni adatok, kis mértékben változott az összetétel a kiinduló állapothoz képest.

5. táblázat: Az egyes faktorok magyarázó ereje

Component	Total Variance Explained								
	Initial Eigenvalues			Loadings			Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	1,976	9,880	9,880	1,976	9,880	9,880	1,635	8,176	8,176
2	1,626	8,131	18,012	1,626	8,131	18,012	1,451	7,257	15,433
3	1,602	8,009	26,021	1,602	8,009	26,021	1,385	6,927	22,360
4	1,321	6,604	32,626	1,321	6,604	32,626	1,385	6,926	29,286
5	1,196	5,981	38,607	1,196	5,981	38,607	1,342	6,708	35,994
6	1,187	5,934	44,541	1,187	5,934	44,541	1,315	6,575	42,569
7	1,085	5,427	49,968	1,085	5,427	49,968	1,272	6,361	48,930
8	1,040	5,198	55,166	1,040	5,198	55,166	1,163	5,817	54,746
9	1,016	5,081	60,247	1,016	5,081	60,247	1,100	5,501	60,247
10	,943	4,716	64,962						
11	,902	4,512	69,475						
12	,864	4,320	73,795						
13	,814	4,069	77,863						
14	,756	3,782	81,645						
15	,740	3,701	85,346						
16	,657	3,283	88,629						
17	,643	3,216	91,845						
18	,594	2,971	94,815						
19	,527	2,633	97,448						
20	,510	2,552	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Forrás: SPSS, saját számítás

A 6. táblázat a megfigyelt és a látens változók kapcsolatrendszerét mutatja. Amennyiben nem különíthetők el határozottan a változók, úgy van lehetőség a mutatórendszer rotálására, amely több iterációt követően már jobban biztosítja, hogy a változók jól elkülönüljenek egymástól. A következő táblázat már a rotálás utáni állapotot mutatja.

6. táblázat: A megfigyelt és a látens változók kapcsolatrendszere

	Rotated Component Matrix ^a								
	Component								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
LANGUAGE	,760	-,042	-,096	-,099	-,029	,036	,012	-,058	-,129
COMMUNICATION	,739	-,065	,223	,085	-,140	-,085	-,043	,127	,141
EDUCATION	,542	,047	-,243	-,089	,398	-,010	,177	-,246	,091
DECISION-MAKING	-,015	,747	,128	,046	-,026	,164	-,014	,079	,071
ECONOMICS	-,084	,731	-,212	,052	-,069	-,139	-,011	-,062	-,234
PSYCHOLOGY	,014	,079	,758	-,107	,163	,042	-,014	-,151	,119
SOCIOLOGY	-,018	-,122	,682	,033	-,039	-,019	,065	,126	-,216
ORGANIZATION STUDIES	,016	-,120	,003	,823	,055	,073	-,059	,048	-,069
MANAGEMENT	-,077	,247	-,068	,733	,014	-,073	,049	-,075	,027
LEARNING THEORY	,293	-,188	-,186	,062	,581	-,152	-,126	,112	-,174
RESEARCH & METHODOLOGY	-,036	,054	,220	,187	,540	-,042	,042	-,059	,098
COGNITION	-,188	-,230	,205	-,176	,522	-,068	-,138	-,064	-,091
MULTICULTURALISM	,217	-,233	,144	,014	-,401	-,147	,046	-,073	-,270
POLITICAL SCIENCE	,033	,071	-,016	-,097	-,020	,735	,117	,073	-,038
PEACE & CONFLICT	-,148	-,199	,081	,121	-,223	,579	-,018	-,378	-,026
POLICY & PLANNING	-,043	,221	-,007	,171	,032	,469	-,004	,431	,026
ENVIRONMENTAL ISSUES	-,027	-,035	-,008	-,052	-,049	,002	,053	,815	-,035
NEGOTIATION	-,039	,019	,065	,013	-,097	-,098	,810	,042	,093
INTERNATIONAL STUDIES	,082	-,049	-,023	-,027	,010	,295	,718	,015	-,150
MEDICAL	,021	-,107	-,064	-,035	,007	-,067	-,019	-,036	,879

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 12 iterations.

Forrás: SPSS, saját szerkesztés

A faktorok az egyes változókkal mutatott kapcsolat erőssége alapján a következőképpen lettek elnevezve:

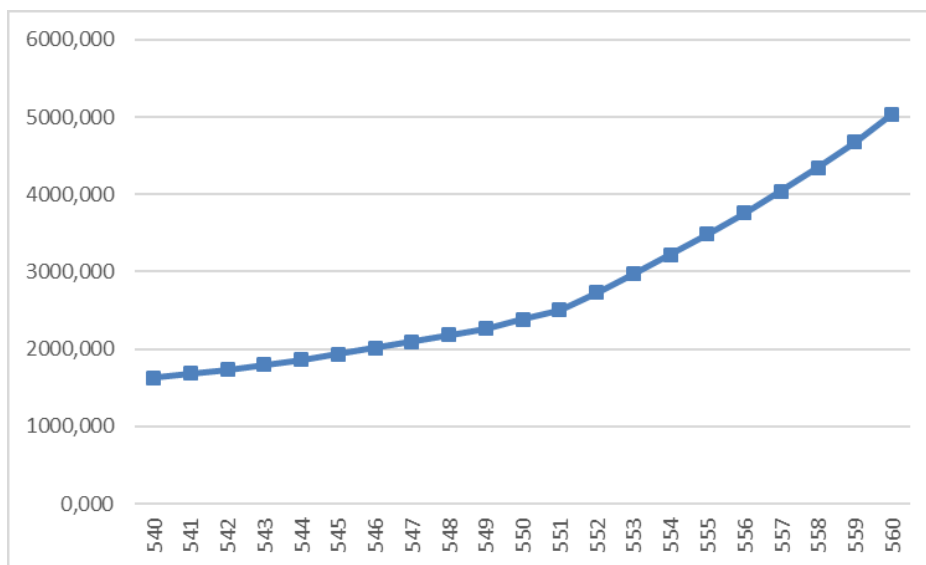
1. faktor: Nyelvi oktatás: A „Nyelvi oktatás” faktorba a „LANGUAGE”, a „COMMUNICATION” és az „EDUCATION” változók kerültek. Ezek között egyirányú a kapcsolat.
2. faktor: Üzleti döntéshozatal: Az „Üzleti döntéshozatal” faktorba a „DECISION-MAKING” és az „ECONOMICS” változók kerültek nagy magyarázó erővel. A kettő közötti kapcsolat egyirányú.
3. faktor: Pszichológia és szociológia: A harmadik faktorba a „PSYCHOLOGY” és a „SOCIOLOGY” változók kerültek, szintén a korábbiakhoz hasonlóan egyirányú kapcsolattal a kettő között.
4. faktor: Szervezet és menedzsment tanulmányok: A negyedik faktorba az „ORGANIZATION STUDIES” és a „MANAGEMENT” változók kerültek. Itt is egyirányú a kapcsolat a két változó között.
5. faktor: Tanulás elmélet és kutatás módszertan: Az ötödik faktorba a „LEARNING THEORY”, a „RESEARCH & METHODOLOGY”, a „COGNITION” és a „MULTICULTURALISM” változók kerültek. Ezek közül az első három közötti kapcsolat egyirányú, míg a „MULTICULTURALISM” ezekkel ellentétes irányú. Ez alapján azt lehet mondani, hogy a multikulturális témákkal foglalkozó cikkek további témái nem a tanulási elmélet és nem kutatási módszertan vagy a megismerés, mint módszertan felől közelítik a témát. Megjegyzendő azonban, hogy a „MULTICULTURALISM” változó mindegyik faktorial közepeknél gyengébb kapcsolatot mutatott. Azért az ötödik faktorba került besorolásra szakmailag, mert ezzel mutatta a legszorosabb kapcsolatot.
6. faktor: Politikatudományok és konfliktuskezelés: A hatodik faktorba a „POLITICAL SCIENCE”, a „PEACE & CONFLICT” és „POLICY & PLANNING” változók kerültek, ezek között egyirányú kapcsolat figyelhető meg.
7. faktor: Környezetpolitika: A hetedik faktorba a „NEGOTIATION” és az „INTERNATIONAL STUDIES” változók kerültek, a kapcsolat iránya egyirányú a két változó között.
8. faktor: Nemzetközi tárgyalások: A nyolcadik faktorba szintén bekerült a „POLICY & PLANNING” változó, csak kicsivel gyengébb a nyolcadik faktorban a súlya, mint a hatodikban. Ebben a faktorban az „ENVIRONMENTAL ISSUES” változó szerepel még, jóval nagyobb magyarázó erővel. A két változó között a kapcsolat egyirányú.
9. faktor: Egészségügyi tanulmányok: A kilencedik faktorba egyedül a „MEDICAL” változó került, azaz valószínűsíthető, hogy az egészségügyi témájú cikkek a S&G folyóirat vizsgált időszakában jól elkülönülnek tartalmilag a többi kutatási cikktől, ami a számos egészségügyi szakkifejezésnek köszönhetően nem is meglepő.

A klaszteranalízis eredményei

A következőkben a keletkezett faktorok segítségével elvégzett klaszteranalízis kerül bemutatásra. A klaszterelemzés az első kilenc faktorial készült, a magyarázó ereje ennek a kilenc faktorialnak (60,247%) jónak mondható.

A hierarchikus klaszteranalízis lefuttatása után megállapításra került, hogy hány klasztert érdemes képezni. A klaszterek számának meghatározásához az Agglomeration Schedule tábláját egy Excel táblázatba átmásolva az utolsó 20 összevonást vonaldiagram szemlélteti (2. ábra).

A klaszterek fokozatos összevonásával azok belső heterogenitása egy ponton érezhetőbben megnő. Ez a pont akkor van, amikor 10 klaszter után áttérünk 9 klaszterre (az 552. lépésben). Ez azt jelenti, hogy a 10 klaszter jól elkülönül egymástól, így az elemzést 10 klaszterrel lett lefuttatva.

2. ábra: Klaszterek számának meghatározása

Forrás: SPSS adatok alapján saját szerkesztés

A 10 klaszter soknak tűnhet a későbbi elemzések szempontjából, azonban érdemes megjegyezni, hogy 561 darab vizsgált elem van, és a cikkek lehető legjobb csoportokba rendezése a cél, ezért kifejezetten előnyös lehet, ha relatíve kisebb elemszámú klaszterek jönnek létre.

A klaszterek számának meghatározása után, újra lefuttatásra kerültek az elemzések, beállítva, hogy 10 klasztert képezzen az SPSS. A keletkezett klaszterek szakmai leírásához az egyes klaszterek átlagai kerültek vizsgálatra az első kilenc faktor szerint. (7. táblázat)

7. táblázat: A klaszterek átlagai az első kilenc faktor szerint

Statistic	Descriptives									
	Ward Method									
Mean	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Nyelvi oktatás	,08992	-,63430	-,24344	3,19906	-,24068	-,26644	-,12749	-,17984	,08331	,36485
Üzleti döntéshozatal	-,33994	-,86625	-,41219	-,11817	1,91169	-,06347	-,12162	-,01636	-,44314	,65434
Pszichológia és szociológia	-,42385	,06540	-,07334	,19862	-,35935	-,00832	-,01885	,38906	-,66796	5,62268
Szervezet és menedzsment tanulmányok	-,31280	,38127	-,23615	-,16859	-,05647	-,12612	2,93186	,00970	-,25508	-,64523
Tanulás elmélet és kutatás módszertan	1,45389	-1,06328	-,43645	-,22288	-,34517	-,06890	,17561	-,01336	-,06225	,72320
Politikatudományok és konfliktuskezelés	-,25198	4,05197	-,18581	-,14379	-,30481	,40246	-,24877	,43602	-,32707	-,17178
Környezetpolitika	-,06015	-,31444	-,21017	-,36753	-,14212	4,50604	-,07713	-,02873	-,05676	,25677
Nemzetközi tárgyalások	-,30322	-1,90723	-,23350	,02904	-,17231	-,08399	-,17176	1,29856	-,34837	-,75161
Egészségügyi tanulmányok	-,23908	-,17083	,08103	,03500	-,28966	,06621	-,14249	-,15756	6,01222	,18900

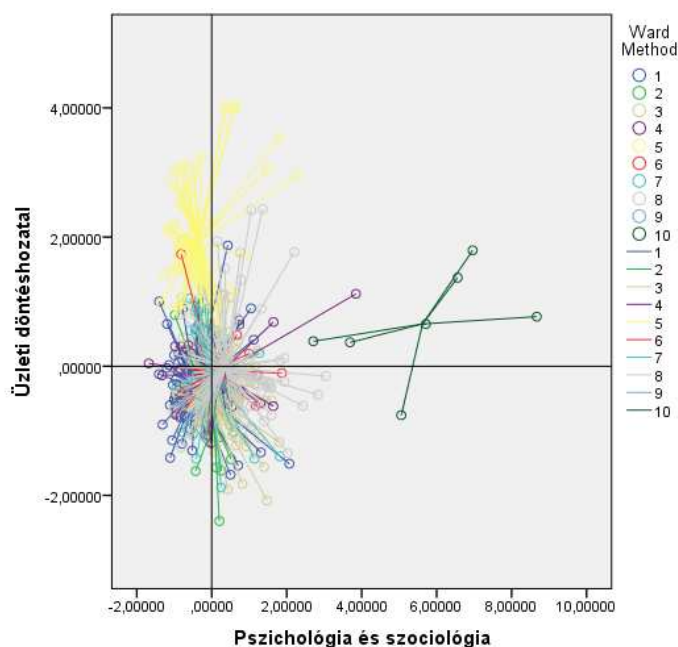
Forrás: SPSS, saját szerkesztés

Az egyes faktorok standardizált változók, vagyis az átlaguk 0, a szórásuk pedig 1. A pozitív klaszterátlagok a teljes adatbázis átlagától való magasabb, a negatívak pedig alacsonyabb átlagokat jelentenek. Minél jobban eltérnek a klaszterátlagok egymástól, annál jobban érzékeltek az egyes klaszterek közötti különbséget.

A 10 klaszter, amelybe besorolásra kerültek a S&G 1999 és 2017 közötti kutatási cikkei, az alábbiak szerint alakul:

1. klaszter: 87 db cikk, témakörét tekintve leginkább a „Tanulás elmélet és kutatás módszertani” témákat fedik le.
2. klaszter: 12 db cikk, témakör szerint a „Politikatudományok és konfliktuskezelés” témaköreit dolgozzák fel, és kifejezetten nem jellemző ebben a klaszterben az átfedés a „Nemzetközi tárgyalások” témakörrel.
3. klaszter: 208 db cikk, a 9 főkomponens egyike sem mutat szorosabb kapcsolatot ezen cikkekkel, azaz nem sorolhatók be ezen kategóriák szerint.
4. klaszter: 28 db cikk, elsősorban „Nyelvi oktatás” témakörhöz kapcsolható cikkek.
5. klaszter: 70 db cikk, Gazdaság, üzlet és döntéshozatal témakörökhöz kapcsolódó cikkek.
6. klaszter: 17 db, „Környezetpolitika” témakör szerinti cikk.
7. klaszter: 30 db, „Szervezet és menedzsment tanulmányok” tárgykörhöz kapcsolható cikk.
8. klaszter: 95 db cikk, amelyek elsősorban Nemzetközi tárgyalások témakörhöz, de gyengébb erősséggel kapcsolódnak a Politikatudományok és konfliktuskezelés valamint a Pszichológia és szociológia témakörökhöz is.
9. klaszter: 7 db cikk, amelyek egészségügyi tanulmányok.
10. klaszter: 7 db, amelyek elsősorban „Pszichológia és szociológia” témájúak, de megjelennek a „Tanulás elmélet és kutatás módszertan” valamint az „Üzleti döntéshozatal” témakörök is.

A klaszterek ábrázolása is jól szemlélteti, hogy az üzleti döntéshozatalhoz kapcsolható cikkek első sorban az 5. klaszterben találhatóak, továbbá a többi klaszter átlagait vizsgálva leginkább a 10. klaszter elemei állnak közel az üzleti döntéshozatal témaköréhez.

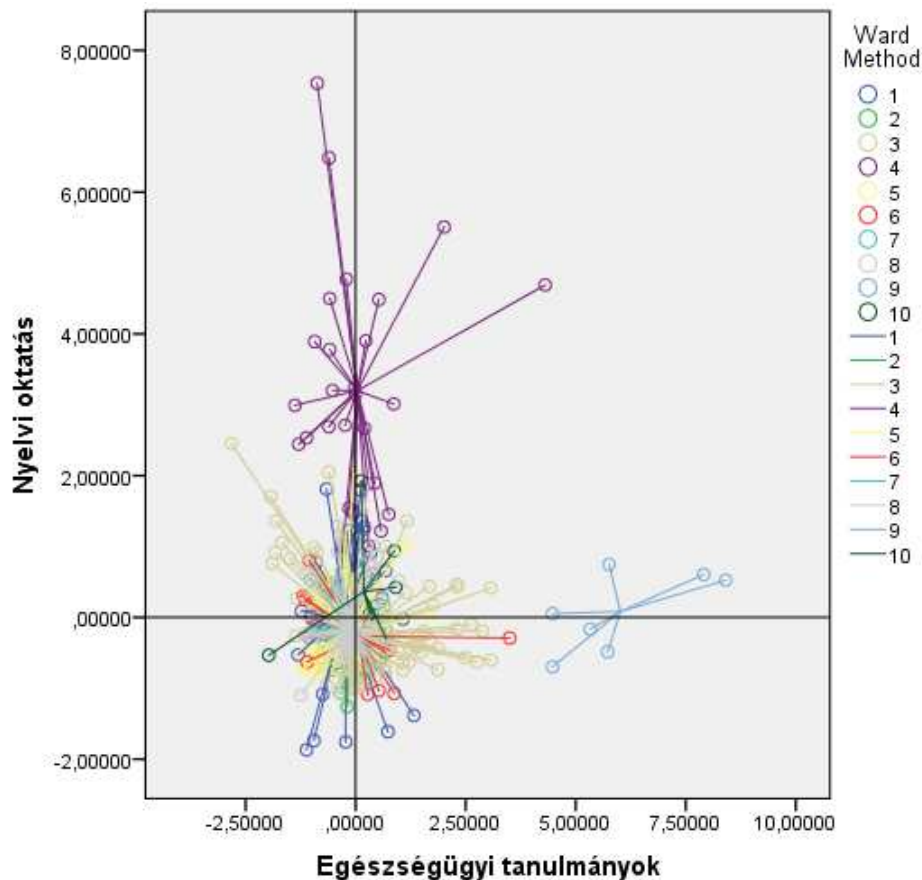

3. ábra: A klaszterek ábrázolása az „Üzleti döntéshozatal” és a „Pszichológia és szociológia” dimenziók mentén

Forrás: SPSS, saját szerkesztés

Egyes cikkek tekintetében az összes klaszter elemei mutatnak átfedést az üzleti döntéshozatal témakörében. Az is jól látható az ábrán, hogy az 5. klaszterbe sorolt cikkek nincsenek közelebb

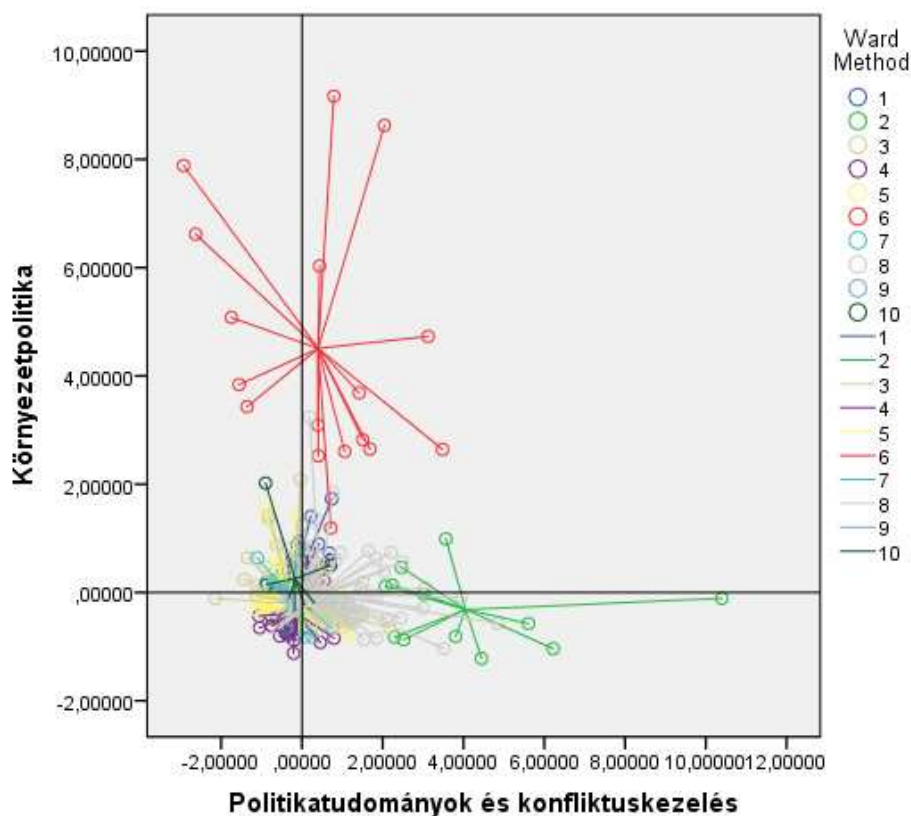
a pszichológia és a szociológia területéhez, mint a többi klaszter (a 10. klasztert kifejezetten ez a téma jellemzi).

4. ábra: A klaszterek ábrázolása a „Nyelvi oktatás” és a „Egészségügyi tanulmányok” dimenziók mentén

Forrás: SPSS, saját szerkesztés

Érdekességként érdemes még megnézni a nyelvi oktatás és az egészségügyi tanulmányok koordináta rendszerben történő vizuális ábrázolását a klaszterek besorolásának. Jól látható, hogy a 4. klaszterbe sorolódnak egyértelműen a nyelvi oktatáshoz tartozó cikkek, míg a 9. klaszterbe az egészségügyi tartalommal rendelkező tanulmányok. A többi klaszter pedig viszonylag jól elkülönül ezen klaszterektől.

5. ábra: A klaszterek ábrázolása az „Környezetpolitika” és a „Politikatudományok és konfliktuskezelés” dimenziók mentén

Forrás: SPSS, saját szerkesztés

Ugyanez a párhuzam jól megfigyelhető a Környezetpolitika és Politikatudományok és konfliktuskezelés témakörök vonatkozásában, ahol a 6. és a 2. klaszter különül el jól láthatóan ezen témák mentén a többi klasztertől.

Következtetések

A vizsgálat megmutatta, hogy egyértelműen elkülönültek egymástól a vizsgált témakörök alapján a cikkek. Ezt a megállapítást az a tény sem gyengíti, hogy a legtöbb, szám szerint 208 elem a 3. klaszterbe került besorolásra, ahol igazán markáns témakör szerinti besorolást nem tudott adni az elemzés. Ez ugyanakkor csak azt jelenti, hogy a *S&G* folyóirat által meghatározott témakörök egyikébe sem lehetett ezeket a cikkeket egyértelműen besorolni.

Megállapítható, hogy az elemzés előtt 899 fájlt tartalmazó lista jelentősen szűkíthető témacsoport szerint. A kutatási cikkek kritériumával ez a szám már csak 561 cikket jelent. Kutatási terület szűkítésével pedig objektíven megállapítható, hogy elsősorban az 5. és a 10. klaszterbe tartozó 70, illetve 7 darab cikket érdemes értő olvasással feldolgozni a bevezetésben megadott kutatási témára történő szűkítésnek megfelelően, ami azt jelenti, hogy a kutatási cikkek 13,7%-a, és a teljes fájlmenyiség 8,6%-a igényli a mélyebb szakirodalmi áttekintést. Bár az elemzések sok időt vettek igénybe, ezek nagy része gépi munka volt. A nyers adatok előállításával járó Excel makrók futtatása volt időigényes folyamat, ehhez azonban nem volt szükség emberi felügyeletre a futtatás során, csak a makrók megírása volt emberi energiát igénybe vevő folyamat. Összességében tehát megállapítható, hogy idő takarítható meg a szakirodalom tartalmi besorolásának számítógéppel támogatott feldolgozása során.

Irodalomjegyzék

1. Bragge, J., Thavikulwat, P., & Töyli, J. (2010). Profiling 40 years of research in Simulation & Gaming. *Simulation & Gaming*, Vol. 41(6), 869-897. doi:10.1177/1046878110387539
2. Cohen, A. M., Hersh, W. R. (2005). A survey of current work in biomedical text mining. *Briefings in Bioinformatics*, 6(1) 57-71. online elérhetőség: <https://dmice.ohsu.edu/hersh/briefings-05-cohen.pdf>
3. Faria, A. J., Hutchinson, D., & Wellington, W. J. (2009). Developments in business gaming: A review of the past 40 years. *Simulation & Gaming: An Interdisciplinary Journal*, Vol. 40, 464-487. doi: 10.1177/1046878108327585
4. Day, R., (1968). Beyond the Marketing Game-New Educational Uses for Simulation, *Proceedings of the American Marketing Association*, 581-588
5. Dale, A. G., & Klasson, C. R., (1962). *Business Gaming: A Survey of American Collegiate Schools of Business*, Austin, TX: Bureau of Business Research, University of Texas
6. Faria, A. J., (1987). A Survey of the Use of Business Games in Academia and Business, *Simulation & Games*, Vol. 18(2): 207-224. doi:10.1177/104687818701800204
7. Faria, A. J., & Nulsen, R., (1996). Business Simulation Games: Current Usage Levels, a Ten Year Update. *Developments In Business Simulation & Experiential Exercises*. Vol. 23
8. Faria, A. J., & Wellington, W. J., (2004). A survey of simulation game users, former-users, and never-users. *Simulation & Gaming*. Vol. 35(2): 178-207 doi:10.1177/1046878104263543
9. Ghosh, R., Haider, S., Sen, S. (2015). An integrated approach to deploy data warehouse in business intelligence environment. *Computer, Communication, Control and Information Technology* 1-4. online elérhetőség: <https://ieeexplore.ieee.org/document/7060115>
10. Graham, R. G., & Gray, C. F., (1969). *Business Games Handbook*, New York: American Management Association.
11. Holl, András, (2015). Szövegbányászat, adatbányászat, ismeretfeltárás Új lehetőségek a tudományos kommunikációban. Kézirat. Megjelent: *Magyar Tudomány* 2015(6): 680-685
12. King, W. R., & He, J. (2005). Understanding the role and methods of meta-analysis in IS research. *Communications of the AIS*, Vol. 16:665-686.
13. Nagarkar, S. P. (2015). Text mining: an analysis of research published under the subject category 'Information Science Library Science' in Web of Science Database during 1999-2013. *Library Review*, 64(3):248-262, doi:10.1108/LR-08-2014-0091
14. Nagy, Gyula (2016a). Tudománymetriai és tartalmi elemzések szövegbányászati módszerekkel, Networkshop 2016 – Debrecen, 2016. április 1., online elérhetőség: http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/13216/1/Nagy_Gyula_2016_networkshop.pdf
15. Nagy Gyula (2016b). Tudománymetria és neveléstudomány. *Iskolakultúra*, 26(2): 50–62
16. Roberts, R. M., & Strauss, L., (1975). Management Games in Higher Education 1962 to 1974 -An Increasing Acceptance, *Proceedings of the North American Simulation and Gaming Association*, 381-385.
17. Sajtos, L., & Mitev, A., (2007). *SPSS Kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest

18. Schneider, G. (2014). *Applying Computational Linguistics and Language Models: From Descriptive Linguistics to Text Mining and Psycholinguistics*. Department of English Institute of Computational Linguistics University of Zurich.
19. Tomcsányi, P., (2000). *Általános kutatómódszertan*. Gödöllő–Budapest, Szent István Egyetem, Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézet
20. Vincze, V., Szarvas, G., Farkas, R., Móra, G., Csirik, J. (2008). The BioScope corpus: biomedical texts annotated for uncertainty, negation and their scopes. *BMC Bioinformatics*, 9(Suppl 11): S9. doi:10.1186/1471-2105-9-S11-S9
21. Watson, H. J., (1981). *Computer Simulation in Business*, New York: John Wiley & Sons Publishing Company.

A KECSKEMÉTI MERCEDES GYÁR HATÁSÁNAK TERÜLETI VIZSGÁLATAI SPATIAL SURVEY OF IMPACT OF KECSKEMÉT'S MERCEDES FACTORY

Szombathelyi Sándor¹, Molnár Ádám²

¹PhD hallgató, ²okl. Vidékfejlesztési agrármérnök

¹Gazdaság- és társadalomtudományi Kar, Szent István Egyetem

²Mérnöki Kar, Szegedi Tudományegyetem

E-mail: ¹szombathelyi.sandor@gmail.com, ²molnar.adam1989@gmail.com

Összefoglalás

Milyen hatást gyakorol a Daimler AG kecskeméti autógyára a körülötte fekvő régióra? Megoldást jelenthet a több ezer foglalkoztatását lehetővé tevő autógyár és annak beszállítói a gazdasági és társadalmi problémákra? Csökkentek a vizsgált térségben fekvő települések közti különbségek?

Ezekre a kérdésekre keressük a válaszokat egy olyan régióban, ahol az autóipar nem volt szignifikánsan jelen, így hatásainak kimutathatósága egyértelműbb. Nem-empirikus vizsgálataink eredményei pedig meglátásunk szerint segítenek az autógyárat még pontosabban elhelyezni a térben.

Abstract

What impress kecskemét factory of the Daimler AG to the circumjacent region? Could be the solution the car factory what employs thousands of people to the economic and social problems? Has reduced the differences between the settlements in the examined region?

We are looking for answers to these questions in the region, where the automotive industry was not significantly present, thus the impact's demonstrability is unequivocal. In our view our results of the non-empirical examinations will help to place the factory in the region.

Kulcsszavak: Kecskemét, Mercedes, Daimler, területi vizsgálat, autógyár

JEL besorolás: R11

LCC: HD2329

Bevezetés

A rendszerváltást követően Magyarország gazdasága hanyatlásnak indult, ami miatt mindenfajta beruházást, amely ha főleg „nyugati” tőkés országból érkezett, örömmel fogadta hazánk és igyekezett minden támogatást megadni, hogy munkahelyet teremtve az ország gazdaságát segítsen konjunktúra pályára állítani. Ebben a helyzetben különösen kitüntetett szerepe volt az autóiparnak. Sorra érkeztek a nagy autógyárak. 1990-ben a General Motors (Opel) Szentgotthárdra, Esztergombra 1991-ben a Suzuki, majd 1993-ban az Audi autógyárak Győrbe. Azóta Szentgotthárdon 1998-ban a személygépkocsi gyártást befejezték, viszont 2008-ban egy nagyberuházás keretében létrehozták, majd 2012-től termelni is kezdett Kecskeméten a Daimler AG vállalata a Mercedes autógyár. A fentebb felsorolt autógyárakon kívül több autóipari beszállító (pl.: Knorr-Bremse, Kuehne + Nagel) is telephelyet hozott létre, ezzel is erősítve mára az autóipar húzóágazatként betöltött szerepét az országban. Tekintettel erre, fontosnak tartjuk a kecskeméti autógyár térségre gyakorolt hatásainak a vizsgálatát, továbbá mivel ez az első autógyártó nagyvállalat, amely „átlépte a Duna vonalát”. Az elemzést még

izgalmasabbá teszi, főleg egy olyan térségben, ahol a gépiparnak, azon belül is az autóiparnak nem voltak nagyobb képviselői.

Jelen tanulmányunk célja, hogy különböző gazdasági és társadalmi aspektusokból, matematikai-statisztikai módszerekre alapozva kísérletet tegyünk az üzem hatásainak bemutatására Kecskemét szűkebb és tágabb vonzáskörzetében.

A Daimler AG kecskeméti telephelyválasztása nyomán fejlődés, illetve gazdasági növekedés indult el a megyeszékhelyen, amelyek „egymástól elválaszthatatlanok”(Lengyel, 2010). Ezt alátámasztja, hogy már a gyárépítés során magyar, kecskeméti vállalkozások is szerepet vállaltak, amelyek a megyeszékhelyen adóztak, illetve a város is könnyebben nyert fejlesztési forrásokat, a város fejlesztéséhez.

„A fejlődés minőségi változás, szerkezeti átalakulás, társadalmi-gazdasági feltételek javulása, az életminőség javulása. A gazdasági növekedés viszont egy mennyiségi változás, mérőszámokkal jellemezhető (a régióknál GDP-vel mérjük: a GNI nehezen számolható), a gazdasági teljesítménnyel (kibocsátással) függ össze.” (Lengyel, 2010) Ezek az olykor látványos folyamatok elsősorban annak köszönhetőek, hogy a traded (bázis) szektorba tartozó iparág, az autógyártás települt le Kecskeméten, amelynek termékeit a régió kívül értékesíthetik, sőt egyes termékeinek elsődleges piaca az Amerikai Egyesült Államok. A gazdasági szereplő viszont nem csak a megyeszékhelyen, hanem annak térségében, sőt országos szinten is érezteti hatását. Ezen sorok írásakor pedig már a gyár bővítése történik. Az egymilliárd euróból felépülő új gyárban a tervek szerint 2020-ban fog elindulni a termelés, amely várhatóan 2.500 embernek ad majd munkát.

„Egyes gyakorlati tapasztalatok és elméleti megfontolások alapján a térségek jónéhány rövidebb, vagy hosszabb távú előnyt remélnek a külső vállalatok vonzásától, úgy mint:

- a munkahelyteremtés,
- a térség jövedelemteremtő képességének növelése,
- az exportképesség javítása,
- az innovációs képesség javítása, és
- az adóbevételek növekedése.” (Bajmóczy, 2011)

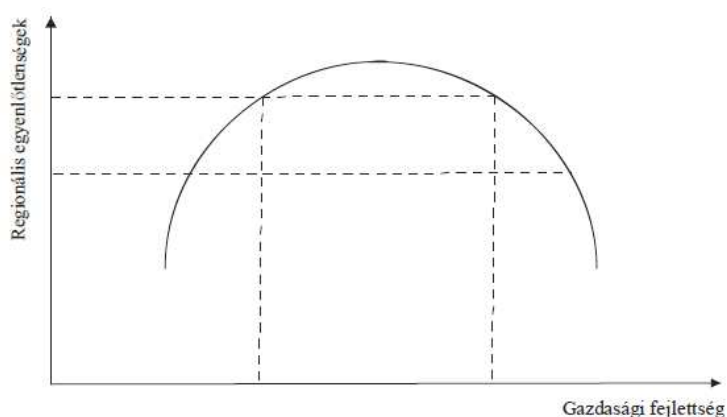
Ezek közül a Mercedes vonatkozásában meglátásunk szerint minden előny teljes mértékben, míg az innovációs képesség javítása részben valósult meg, hiszen az autógyártás egy teljesen új iparág nem hogy a Kecskeméten, de még az Alföldön, a Duna bal partján is. Viszont maga az autógyártás, illetve a Mercedes gyárban alkalmazott technológiák többsége nagyobb földrajzi kitekintésben már nem jelentenek innovációt.

Vizsgálatunk térbeli alapja így nem csak maga a város, hanem annak egy meghatározott régiója, amely „területileg összefüggő, a vizsgált társadalmi és gazdasági jelenség szempontjából homogénnek tekintett, határaival többé-kevésbé megadható térség.” (Lengyel, Rechnitzer, 2009)

A régióban az autógyár, a települések közötti különbségekre gyakorolt hatását is vizsgáltuk, amelyeket szintén vizsgáltunk, mivel az autógyár jelentősége véleményünk szerint szignifikáns a vizsgált térségben.

A térségek közötti különbségek vonatkozásában „...szem előtt kell tartanunk azt a közgazdasági törvényszerűséget, hogy a területi különbségek a gazdasági fejlettség egy bizonyos szintjéig a közismert Williamson- hipotézis szerint növekednek (1. ábra). Williamson

1965-ös elképzelése értelmében a gazdasági fejlődés a kezdeti időszakban regionális divergenciát, a későbbi szakaszokban pedig konvergenciát idéz elő (Kiss–Németh 2006, Davies–Hallett 2002, Szörfi 2006, Nemes Nagy 2005).”(Lukovics, 2008)

6. Ábra: A Williamson-görbe

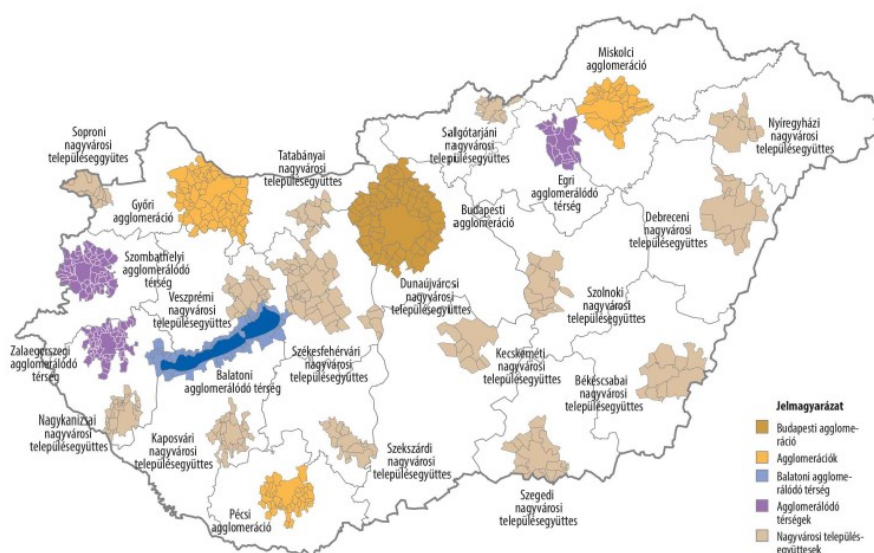
Forrás: Davies-Hallett, 2002., Nemes Nagy, 2014.

Eszerint a görbe szerint a megfogalmazódott bennünk a kérdés, hogy a térség számára elhozza-e az autógyár azt az állapotot, amikor már a gazdasági fejlettség olyan szintű, amikor is a regionális különbségek érezhetően és mérhetően mérséklődnek.

Anyag és Módszertan

A vizsgálat keretei

Vizsgálatunk központi részét az a 40+1(Kecskemét) településből álló térség adja, amelynek lehatárolásának alapját a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2014-es Agglomerációk, településegységek című kiadványból az alábbi, 1. ábra adta.

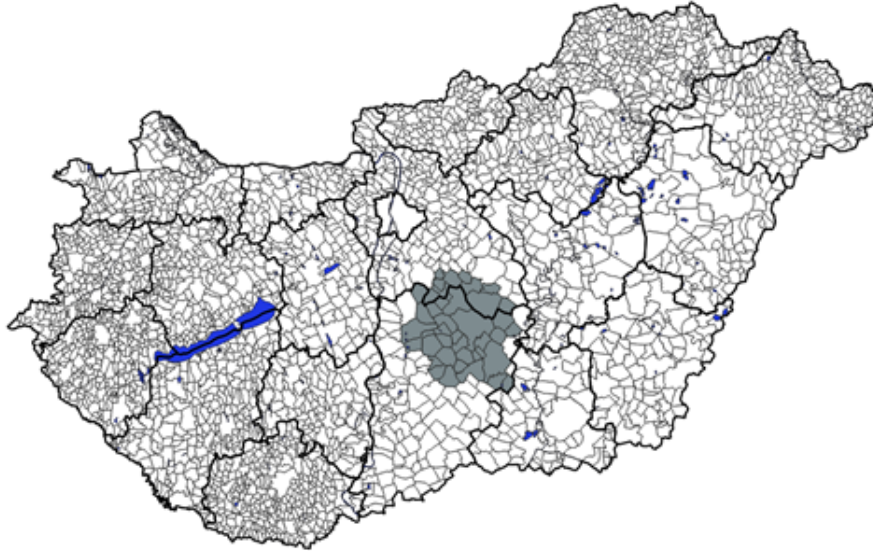

2. Ábra: Agglomerációk, településegységek

Forrás: KSH, 2014.

A Kecskeméti nagyvárosi településegység legközelebbi településegységei a Budapesti, a Dunaújvárosi, a Szekszárdi, a Szegedi és a Szolnoki. Ezen településegységek Kecskeméttől

mért távolságának a felénél húztuk meg a vizsgált terület határát. Ebben a régióban 32 község, illetve 9 város található, amelyek közül 24-et érintenek a Mercedes autógyár dolgozói buszai. A vizsgált régió lakosságszáma több mint 260 ezer és folyamatosan csökken. A KSH adatai alapján 2007 és 2014 között 269.544 főről 264.761 főre, vagyis 4.783 fővel csökkent a lakónépesség száma.

3. Ábra: Vizsgált terület

Forrás: Saját szerkesztés a QGIS program segítségével, 2018.

A vizsgálat időbeli alapjait a 2007-es és a 2014-es évek adták. A bázis évnek kiválasztott évben a Mercedes még csak informálódott egy esetleges új telephely létesítése vonatkozásában Kecskeméten, míg a 2014-es év választásának oka volt, hogy azaz év volt a legkésőbbi, amely tekintetében minden mutató a rendelkezésünkre állt az elemzések elkészítéséhez. Az így kiválasztott adatokat az 1. táblázat tartalmazza. Az egységnyi, vagyis 1000 lakosra vetített adatok pontosabb képet adnak a településeken végbe ment folyamatokról, így az elemzésünk pontosabb, jobban összehasonlítható a vizsgált évek relációjában. Több szempont alapján is vizsgáltuk Kecskemétet és annak meghatározott térségében lévő településeket, amelyek alább kerülnek kifejtésre.

1. Táblázat: A vizsgálat alapjául szolgáló adatok

1 főre eső nettó jövedelem	1000 lakosra vetített szellemi álláskeresők száma	1000 lakosra számított éttermek, büfék száma	1000 lakosra vetített álláskeresők száma
1000 lakosra vetített belföldi odavándorlások száma	1000 lakosra vetített fizikai álláskeresők száma	1000 lakosra számított Kiskereskedelmi üzletek száma	1000 lakosra vetített pályakezdő álláskeresők száma
1000 lakosra vetített belföldi elvándorlások száma	1000 lakosra számított A regisztrált bűncselekmények száma	1000 lakosra számított Ruházati szaküzletek száma	1000 lakosra vetített Élelmiszer vegyesüzletek és áruházak száma
1000 lakosra vetített vándorlási egyenleg	1000 lakosra vetített regisztrált gazdasági szervezetek száma	1000 lakosra számított Vendéglátóhelyek száma	1000 lakosra számított 180 napon túli nyilvántartott álláskeresők száma

Forrás: KSH, TEIR, 2018.

Az adatokat három csoportban választottuk ki, amelyek között a legfontosabb csoport a másodlagos regionális multiplikátor hatás felmérhetőségének alapját adó mutatók, majd kíváncsiak voltunk a bűncselekmények számának alakulására, majd a harmadik mutató csoport az általunk csak "általános" mutatók lettek.

Az első csoportba tartozó mutatókat igyekeztünk aszerint a gondolatmenet mentén kiválasztani, amely szerint az autógyár által egy új foglalkoztató jelent meg a térségben amely, által foglalkoztatottak bevételhez, bérhez jutnak, amit el is költenek, vagyis a különböző szolgáltatásokat, termékeket forgalmazó gazdasági szereplők száma növekedésnek indul. A növekvő keresletre a fokozódó kínálat nyújt választ, így ezen aspektus okán tartjuk fontosnak a másodlagos multiplikátor hatások felmérését, amely nem más, mint „a bővülő foglalkoztatottság miatt ideköltöznek más régiókból, megnő a lakosság helyben elköltethető jövedelem-tömege, ami élénkíti a non- traded szektort, amelyben új helyi szolgáltató cégek jönnek létre (lakossági fogyasztásra: helyi építőipar, éttermek, szolgáltatás, szórakozás)” (Lengyel, 2008). Ide tartozik az éttermek, büfék száma, a kiskereskedelmi üzletek száma, a ruházati szaküzletek száma, a regisztrált gazdasági szervezetek száma, a vendéglátóhelyek száma, illetve az élelmiszer vegyesüzletek és áruházak száma.

A bűncselekmények számának alakulását azért emeltük ki, mivel Bookshire és C. d'Arge *Adjustment Issues of Impacted Communities or, are Boomtowns Bad?* című 1980-ban megjelent cikke foglalkozott a bűncselekmények számának alakulásának vizsgálatával a térségi boom-ok kapcsán. Az autógyár letelepedése pedig szintén egy térségi, az ipari nagyberuházások boom jelenséget produkált, amelynek „három fő típusát különböztetjük meg:

- klasszikus kitermelési boom: természeti erőforrások, elsősorban fémek és energiahordozók kitermeléséhez kötődő konjunktúra-időszak;
- nagyrendezvények (megaesemények) boomja: kontinentális vagy globális vonzerejű idegenforgalmi események létesítmény beruházásaihoz, valamint az esemény által kiváltott helyi kereslethez kötődő konjunktúra;
- ipari nagyberuházások boomja: két részre oszló, egy beruházási (építési) fázisban konjunkturális, boomjellegű, az azt követő üzemeltetési fázisban pedig a bázisidőszaknál tartósan magasabb gazdasági aktivitást generáló projekt.” (Lux, 2011)

Bookshire és C. d'Arge az amerikai Rock Springs vonatkozásában vizsgáloádtak és arra a következtetésre is jutottak, hogy a bűncselekmények száma nem növekedett, de azok belső szerkezete megváltozott. Emiatt kíváncsiak voltunk, hogy a 2000-es évek Magyarországon ezen eredmény egyik része, miszerint bűncselekmények száma nem növekszik továbbra is beigazolódik-e?

Az „általánosnak” mondott mutatókhoz azokat soroltuk, amelyekre feltételezésünk szerint elsősorban hat az autógyár és annak beszállítóinak megjelenése. Ezek a mutatók az 1 főre eső nettó jövedelem, a belföldi oda- és elvándorlások száma, a vándorlási egyenleg, a szellemi-, a fizikai-, a pályakezdő-, az összes-, és a 180 napon túli álláskeresők száma. Az autógyárban történő munkavállalás feltételezésünk szerint több munkaképes ember számára jelentett újbóli rendszeres bevételt vagy éppen magasabb bért még annak ellenére is, hogy a Daimler AG a telephelyválasztásakor felmérte a nagyobb, már Kecskeméten működő nagyobb munkavállalói létszámmal működő gazdasági szereplők bérezési szintjeit, és cafeteria rendszerüket. Ezen oknál fogva az egy főre eső nettó jövedelem alakulásának vizsgálata meglátásunk szerint elengedhetetlen. Mivel az új gazdasági szereplő több ezer munkavállalónak ad munkahelyet, így a vizsgált térségben feltételezésünk szerint az álláskeresők száma is változott, csökkent. Ezt a hatást viszont torzítja a magyar kormány közfoglalkoztatási programjában részt vevők száma,

illetve a külföldre vándorló munkaképes korú leginkább a fiatal korosztályhoz tartozók csoportja, amelyek szintén a mutató csökkenését eredményezik.

Térségi elemzés matematikai-statisztikai módszerekkel

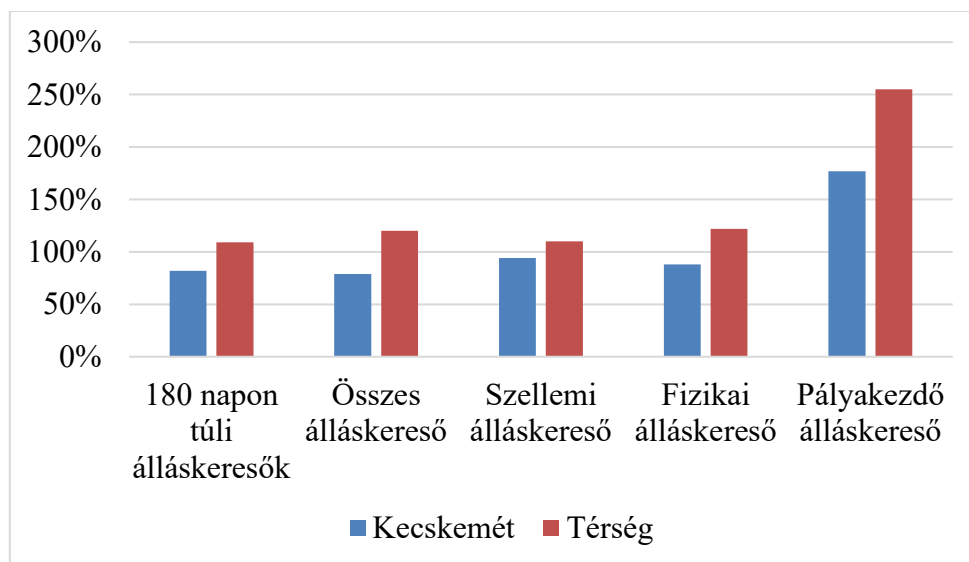
Kutatásunk több témakör mentén igyekezett körbejárni a Mercedesnek a térségre gyakorolt hatását. Az egyik eszközünk ehhez a fentebb felsorolt mutatók, illetve a környező települések Kecskeméttől való távolságának vizsgálata mindkét kiválasztott évben. Ezt SPSS-ben korreláció segítségével végeztük el.

Egyenlőtlenségi mutatókat számoltunk abból a célból, hogy fel tudjuk mérni a Mercedes gyárnak a települések közti különbségekre gyakorolt hatását. 12 területi egyenlőtlenségi indexsel kalkuláltunk, amelyeket Nemes Nagy József által szerkesztett az ELTE Regionális Földrajzi Tanszéke által kiadott Regionális Tudományi Tanulmányok 11. kötetében (2005) mutatott be Németh Nándor. Ezek név szerint: szórás, relatív szórás, átlagos eltérés, adatsor terjedelme, szóródás terjedelme, relatív terjedelem, Duál-mutató, entrópia, Theil-index, Hoover-index, koncentrációs (Hirschman-Herfindahl)-index, és Gini-együttható.

Eredmények

Miképpen alakultak a mutatók?

A 180 napon túli nyilvántartott álláskeresők száma a térségben 9%-kal romlott, míg Kecskeméten 18%-kal javult ezer főre vetítve 2007 és 2014 között. Az álláskeresők száma összesen, továbbá azokból a szellemi és a fizikai álláskeresők aránya is javult Kecskeméten, míg a térségben romlott. Ezekkel szemben a pályakezdő álláskeresők száma mind két területen rosszabbodott, de amíg Kecskeméten az arányuk 77%-kal, addig a térségben lévőké 155%-kal nőtt.

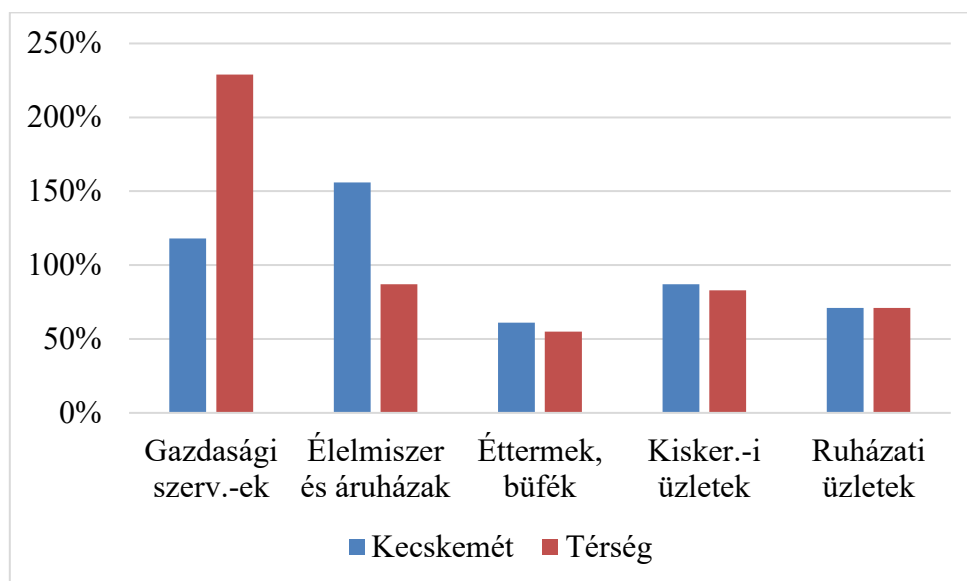

4. Ábra: Regisztrált álláskeresők

Forrás: Saját szerkesztés a KSH és TEIR alapján, 2018.

A regisztrált gazdasági szervezetek száma mind két területen javult. Kecskeméten 18%-kal, a vizsgált térség 40 településén 129%-kal nőtt a számuk. Az élelmiszer vegyesüzletek és áruházak száma Kecskeméten 56%-kal nőtt, míg a térségben 13%-kal csökkent. Az éttermek, büfék, a kiskereskedelmi üzletek száma mind két területen csökkent, de Kecskeméten kisebb

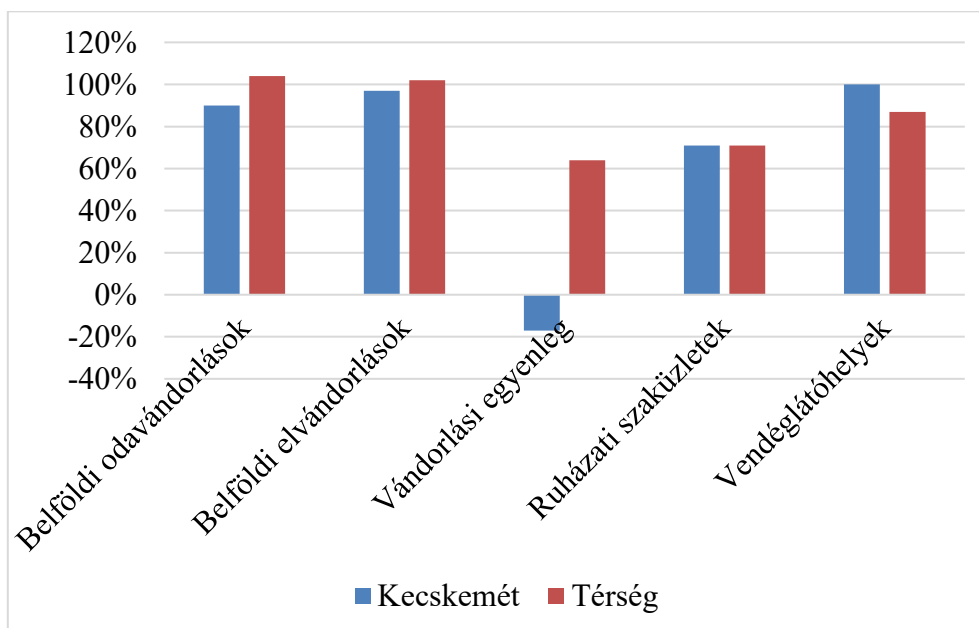
mértékben. Az éttermek, büfék 39%-kal, míg a kiskereskedelmi üzletek 13%-kal, szemben a térségben mért előbbi tekintetében 45%-kal, az utóbbinál pedig 17%-kal. A ruházati szaküzletek száma mind két területen 29%-kal csökkent, viszont a vendéglátóhelyek száma Kecskeméten nem változott, a térségben 15%-kal romlott.

5. Ábra: Kereskedelmi egységek

Forrás: Saját szerkesztés a KSH és TEIR alapján, 2018.

A térségben növekedett a belföldi odavándorlások aránya 4%-kal, szemben a kecskeméti 10%-os csökkenéssel. Ez az adat nem 1000 főre, egységnyire átszámolt képe pont fordítva mutatkozik, ugyanis a térség 1%-kal csökkent, míg a megyeszékhely 1%-kal növekedett. Ebből is kifolyólag az 1000 főre vetített vándorlási egyenleg Kecskeméten -17%, míg a térségben 64%-kal jobb a vizsgált két év viszonylatában.

6. Ábra: Demográfia

Forrás: Saját szerkesztés a KSH és TEIR alapján, 2018.

A meghatározott térséget nem csak a megyeszékhely és az akörül települések relációjában vizsgáltuk, hanem azon településcsoportok mutatóit is, ahová jár a gyár kiszolgálását ellátó buszjárat járat, illetve azon településeket, amelyeket nem érintenek ezek a járatok. A vizsgált mutatók megegyeznek az előző vizsgálatban használtakkal, továbbá szintén az ezer főre vetített adatokat vettük alapul. Eszerint a két településcsoport tekintetében ahová nem jár a buszjárat, azoknál a vándorlási egyenleg kedvezőbb, amely köszönhető annak, hogy mind az odavándorlás, mind az elvándorlás kedvezőbb. Ugyanezen kontextusban a buszokkal érintett települések mutatói viszont kedvezőbbek az összes, a szellemi, a fizikai, a pályakezdő, vagyis az összes álláskereső tekintetében. Az álláskereső csoportok kategóriái közül egyedül a szellemi álláskeresők csoportja csökkent -2,06 fővel. A regisztrált gazdasági szervezetek száma mind a két kategóriába eső településcsoport tekintetében növekedett, de a busszal érintett településeken jobban, 2482,52 céggel, míg a busszal nem érintett településeken „csak” 2200,15 darab gazdasági szereplővel. Mind az élelmiszer vegyesüzletek és áruházak száma, mind az éttermek, büfék száma, a kiskereskedelmi üzletek száma, a ruházati üzletek száma és végül, de nem utolsó sorban a vendéglátóhelyek száma is mind a két településcsoport vonatkozásában csökkent, csak a buszos településeknél az élelmiszer vegyesüzletek és áruházak, illetve a vendéglátóhelyek száma kisebb mértékben mutat csökkenést. A 180 napon túli nyilvántartott álláskeresők száma a busszal érintett településeken -5,08 fővel csökkent, szemben a 75,53 fős növekedéssel, amit a busszal nem érintett településen állapítottunk meg. A bűncselekmények száma mindkét településcsoportban növekedett, de a busszal nem érintett településeken kevésbé, 306,79, míg a buszos településeken 465,45 cselekménnyel ezer főre vetítve.

A vizsgálatainkból kiderült, hogy azon településeknél, ahol csökkent az álláskeresők száma, azok átlagban messzebb vannak Kecskeméttől, illetve ezen települések 67%-át érintik a dolgozói buszok. Azon településeknél pedig, ahol nőtt az álláskeresők száma, azok átlagban közelebb vannak Kecskeméhez, illetve ezeknek a településeknek az 54%-át érintik a buszok. 2007-ben ez a szám 205.299, míg 2014-ben 232.932 fő volt. Vagyis 2007-ben a vizsgált régióban élők 76,2%-nak lakóhelyét érintették a buszok, 2014-ben pedig a 88%-át.

2. Táblázat: Busszal érintett és nem érintett települések közti különbségek 2007-ről 2014-re

Mutatók	Busz	Nem érintett	Érintett
Belföldi odavándorlások		43,37	37,34
Belföldi elvándorlások		15,17	19,28
Vándorlási egyenleg		28,19	18,06
Nyilvántartott álláskeresők száma összesen		260,73	73,24
Nyilvántartott szellemi álláskeresők száma		23,28	-2,06
Nyilvántartott fizikai álláskeresők száma		237,45	80,19
Nyilvántartott pályakezdő álláskeresők száma		91,02	69,77
Regisztrált gazdasági szervezetek		2200,15	2482,54
Élelmiszer vegyesüzletek és áruházak		-8,62	-6,25
Éttermek, büfék		-22,64	-30,22
Kiskereskedelmi üzletek		-35,07	-39,72
Ruházati szaküzletek		-1,36	-9,25
Vendéglátóhelyek száma		-15,51	-11,09
180 napon túli nyilvántartott álláskeresők		75,53	-5,08
Regisztrált bűncselekmények		306,79	465,45

Forrás: Saját szerkesztés a KSH és TEIR alapján, 2018.

Távolság és a mutatók kapcsolata

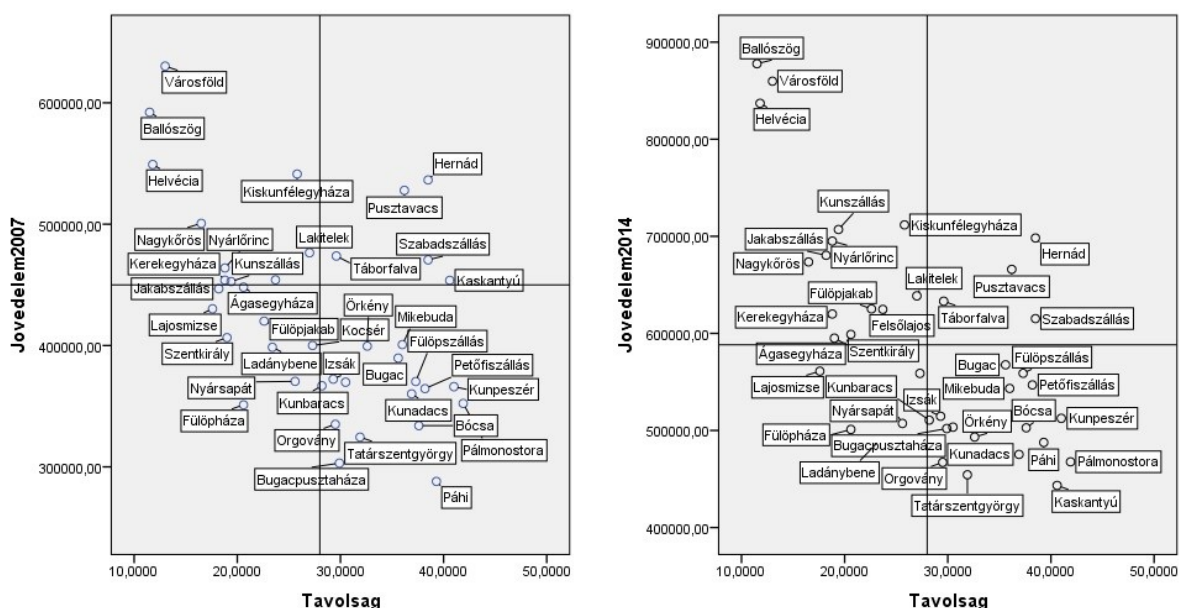
Kutatásunk egyik fő eleme azon vizsgálat, amely megmutatja, hogy a távolság szerepe miképpen változott a térségben a Mercedes gyár megjelenésével. Ehhez első körben korreláció vizsgálatot végeztünk SPSS-ben a fentebb említett mutatókkal, hogy megtudjuk mely mutatókkal áll szignifikáns kapcsolatban a Kecskeméttől való távolság.

3. Táblázat: A korrelációs vizsgálat eredményei

Mutatók	r ²	Sig.
180napon2007	,141	,193
180napon2014	,045	,392
Allaskeresok2007	-,002	,496
Allaskeresok2014	,150	,178
Boltok2007	<u>,427**</u>	,003
Boltok2014	<u>,438**</u>	,002
Buncselekmény2007	,207	,100
Buncselekmény2014	,246	,063
Elvándorlas2007	<u>,287*</u>	,037
Elvándorlas2014	,078	,317
Ettermek2007	-,006	,485
Ettermek2014	-,122	,226
Fizikai2007	,028	,432
Fizikai2014	,175	,140
Gazdszerv2007	-,009	,479
Gazdszerv2014	,261	,052
Jovedelem2007	<u>-,511**</u>	,000
Jovedelem2014	<u>-,571**</u>	,000
Kisker2007	,215	,091
Kisker2014	,090	,290
Lakonepesseg2007	<u>-,311*</u>	,025
Lakonepesseg2014	<u>-,336*</u>	,017
Odavándorlas2007	-,106	,258
Odavándorlas2014	-,130	,212
Palyakezdo2007	,044	,393
Palyakezdo2014	,229	,078
Ruha2007	-,185	,127
Ruha2014	-,132	,209
Szellemi2007	-,098	,273
Szellemi2014	-,178	,135
Vándorlasi2007	<u>-,383**</u>	,007
Vándorlasi2014	-,232	,075
Venhelyek2007	,120	,231
Venhelyek2014	-,004	,489

Forrás: Saját szerkesztés a KSH és TEIR alapján, 2018.

A program szignifikáns kapcsolatot az aláhúzással kiemelt mutatók esetében mutatott ki, amelyek közül az elvándorlási illetve a vándorlási egyenleg esetében szignifikáns kapcsolatot csupán 2007-re vonatkozóan lehetett kimutatni. Mindkét esetben gyenge, de biztos kapcsolatot számolt a program ellentétes előjellel. Mindkét vizsgált évben szignifikáns kapcsolatot mutat az 1000 főre jutó élelmiszer jellegű üzletek és áruházak, a lakónépesség száma és a jövedelem is. Boltok vonatkozásában jelentős az r^2 értéke pozitív irányban, ráadásul a két év között még nőtt is. Ez azt jelenti, hogy a Kecskeméttől való távolság növekedésével nőtt a boltok száma is. Lakónépesség számánál is mindkét évben szignifikáns a kapcsolat, de itt ellentétes irányú, vagyis Kecskeméttől távolodva a települések népessége csökken, és ez a folyamat 7 év alatt tovább erősödött. Legjelentősebb kapcsolat a jövedelem esetében mutatható, ami hasonlóan az előbbi mutatóknál itt is negatív irányt mutat, és ebben az esetben is erősödő kapcsolatot jelez a hét év leforgása alatt. Vagyis Kecskeméttől távolodva csökken a bevétel. Ez egyértelműen látszódik koordináta-rendszerben ábrázolva az adatokat.

7. Ábra: Jövedelem- távolság kapcsolatának vizsgálata

Forrás: Saját szerkesztés a KSH és TEIR alapján, 2018.

A koordináta-rendszerek X tengelye a Kecskeméttől való távolságot mutatja, az Y tengely a bal oldali esetében a 2007-es, a másik pedig a 2014-es jövedelmi szintet. Mindkét ábra tengelyeinél feltüntetésre kerültek az átlagok. Az ábráról jól leolvasható a fentebb megállapított kapcsolat. Látható, hogy a települések megyeszékhelytől való távolságának átlagánál közelebbre levők esetében magasabb ütemben nőtt az átlag jövedelem, mint a távolabbiak vonatkozásában. Míg 2007-ben a közelebb fekvő települések 10 volt átlag feletti, 2014-ben már 14, a 40-ból.

Továbbá az ábrákból kiderül az is, hogy a megyeszékhelytől távolabbra lévő településeken alacsonyabb, míg az ahhoz közelebb lévő településeken magasabbak a jövedelmek, amit még a multinacionális nagyvállalat sem tud teljes mértékben befolyásolni.

Egyenlőtlenségi mutatók

A 12 egyenlőtlenségi mutatóval végzett számításaink eredményeit az alábbi táblázat foglalja össze.

4. Táblázat: Az egyenlőtlenségi mutatók eredményei

Csökkenek a különbségek:	Nőttek a különbségek:
Gazdasági szervezetek	Elvándorlás
Odavándorlás	Vándorlási egyenleg
Szellemi álláskeresők	Álláskeresők
Élelmiszer és vegyes boltok	Fizikai álláskeresők
Kiskereskedelmi boltok	Pályakezdő álláskeresők
Ruházati boltok	Éttermek
180 napon túli álláskeresők	Vendéglátóhelyek
Bűncselekmények	
Jövedelem	

Forrás: Saját szerkesztés a KSH és TEIR alapján, 2018.

A táblázatból leolvashatjuk, hogy az egyenlőtlenségi indexek mely mutatóknál jeleztek növekvő és hol csökkenő különbségeket a települések között. Az álláskeresők közül a szellemi, illetve a 180 napon túli munkakeresők esetében csökkentek a különbségek, az összálláskeresők, a fizikai és a pályakezdők vonatkozásában nőttek. Jövedelmek esetében az előbbieken látható volt, hogy a távolságnak fontos szerepe van, a különbségek alakulása szempontjából viszont csökkenés látható a két időszak között. Vagyis bár a távolsággal nőttek a különbségek, de az egymáshoz közelebb levők között csökkent a differencia. Regisztrált gazdasági szervezetek számának eloszlásában is javulás történt 7 év alatt, ahogy a boltok és a kiskereskedések számában is. Az elvándorlás, illetve a vándorlási egyenleg vonatkozásában viszont erősödtek a különbségek, vagyis a növekvő elvándorlás nem egyenlő mértékben történt.

Következtetések

Vizsgálatunk adataiból következik, hogy az autógyár létesítése és működése Kecskemét gazdaságát és társadalmát érdemben javította. Sőt a térségében a regisztrált gazdasági szervezetek száma jobban növekedett, az érintett településeknél. Az autógyár megjelenése azt a globális folyamatot, amely a vidéki, kevésbé fejlett településekről a központi, fejlettebb városokba történő költözést jelenti a fiatalabb, képzettebb generációk vonatkozásában, nem tudta érdemben befolyásolni. Sőt a települések közötti különbségeket még inkább növelte, gyorsította is. Ezt a jelenséget kissé árnyalja, hogy a megyeszékhelyen magasak az ingatlanárak szintjei, így Kecskemét mellett a szatellit települések lakosainak száma is jelentősen növekedett. Ezt vizsgálatunk is alátámasztja. Eme jelenséget némiképp árnyalja, hogy az autógyárat kiszolgáló menetrendszerinti buszok nem csak a környező szatellit településeket szolgálják ki, hanem távolabbiakat is, mint például Szeged, Martfű vagy éppen Budapest.

Vizsgálatainkból kiderült, hogy a vizsgált 2007-2014 közötti időszakban az autógyár sem tudta befolyásolni nagymértékben azt a jelenséget, amely szerint a nagyvárosoktól történő távolságnövekedéssel fordított arányosan csökken az egy főre eső nettó jövedelem összege.

Meglátásunk szerint a fentebb említett jelenség kezeléséhez olyan mértékű komplex területi tervezésre és térségi összefogásra lenne szükség, amely minden eddigit meghaladónak kellene lennie. Az autógyár által hiába jött létre több ezer új munkahely, került közelebb a gyakorlatilag "tisztá kézzel" végezhető munka is még a menetrendszerinti buszok segítségével is, a vizsgált homokhátsági települések elnéptelenedése nem állt meg, sőt, az autógyár inkább felerősítette azt. Az általunk megfogalmazni kívánt javaslat szerint az ország teljes területére egy ingázási hajlandóságot lehetne felmérni, majd az így meghatározott távolságok szerint egy

felülről vezérelt középváros hálózatot lenne szükséges kiépíteni, amely nem csak a fizikai infrastruktúra, hanem a szabadidős, kulturális, egészségügyi, oktatási, kereskedelmi szolgáltatások tekintetében is kielégítik a fiatalabb, felsőfokú végzettséggel rendelkezők igényeit. Ezekre a településekre megfelelő számú és minőségű munkahelyet kell teremteni, amelyeket támogat a megfelelő minőségű infrastruktúra, és a szabadidő minőségi eltöltését szolgáló városhálózat. Fontosnak tartjuk, hogy a középvárosok közigazgatási központok is legyenek, hasonlóan a 2013-ban létrejövő járási központokhoz. A középvárosi hálózat létrehozása folyamatában nem szabad hagyni, hogy a település elszakadjon annak térségétől és a vidékgazdaság humán, természeti, táj- és tájképi, települési és egyéb erőforrásaitól, hiszen azon település maradnak fenn, amelyeknek népességmegtartóképesége erős. Továbbá, "az egyes térségek között meglévő nyilvánvaló gazdasági különbségek miatt azok a problémák is különböznek, amelyekkel szembesülnek. Így természetesen a problémákra adható lehetséges válaszok is eltérhetnek." (Bajmóczy, 2011)

Jelen vizsgálatot érdemes lenne megismételni megközelítőleg 3-5 év múlva is, mivel a Daimler elkezdte építeni a második gyárát is Kecskeméten, tőszomszédságában a 2008-ban alapított mellett. Emellett meglátásunk szerint a vizsgálati módszert alkalmazni is érdemes lenne más, hasonló jelenségek elemzésére.

Irodalomjegyzék

1. Bajmóczy Z. (2011): Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe JATEPress, Szeged, 59.p. ISBN 978-963-315-039-9
2. Brookshire D. et al. (1980): Adjustment Issues of Impacted Communities or, are Boomtowns Bad? In: Natural Resources Journal Vol. 20. No. 3. 523-546. p., ISSN 1520- 7439
3. Dzindzisz Sz. (2018): Bóvít Kecskeméten a Mercedes – magas rangú vendég érkezett in: www.napi.hu
4. Goda, P; Káposzta, J; Péli, L. (2013): Case study on spider-net entrophy investigation in rural areas. REVIEW ON AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT 2: 1 pp. 296-302., 7 p. (2013) ISSN 2063-4803 296
5. Káposzta, J; Nagy, H. (2003): The inherence of the development of the spatial-structure in Hungary. In: 25th IAAE Conference, Durban, Dél-Afrikai Köztársaság (2003) pp. 24-30., 7 p.
6. Káposzta, J; Ritter, K; Nagy, H. (2016): Local Economic Development in Transition Economies: A Tool for Sustainable Development of Rural Areas. In: Vasily, Erokhin (szerk.) Global Perspectives on Trade Integration and Economies in Transition. Hershey (PA), Amerikai Egyesült Államok: IGI Global, (2016) pp. 281-298., 18 p.
7. Központi Statisztikai Hivatal (2014): Magyarország településhálózata 1. Agglomerációk, településegységek 11. p., ISSN 2064- 8073
8. Lengyel I.: (2008): Regionális és lokális gazdaságfejlesztés I. előadásanyag 16.p.
9. Lengyel I.: (2010): Bevezetés a regionális gazdaságtanba 9. előadás 4.p.
10. Lengyel I., Rechnitzer J. (2009): Regionális gazdaságtan, Dialóg Campus, 21-39.p. ISBN 9639542466
11. Lukovics M. (2008): A területi különbségek alakulásának komplex vizsgálati módszere kistérségek példáján. In Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, pp. 248–263 ISBN: 978-963-315-158-7
12. Lux G.: (2012): A térségi boom gazdasági és társadalmi következményei in: Tér és társadalom Vol.26. No. 2. 22-39.p., ISSN 0237-7683 DOI: 10.17649/TET.26.2.1951
13. Mercedes-Benz Manufacturing Hungary Kft. Éves beszámoló 2017 65.p.

14. Molnár Á.- Nagy S. (2017): Az olasz regionális különbségek alakulása a GDP, a regionális humán fejlettség és a szomszédsági hatás módszertanának tükrében in Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok, (2017) XII. évfolyam, 1-2. szám, pp. 43-62.
15. Nemes Nagy J. (szerk.) (2005): Regionális elemzési módszerek. in ELTE Regionális Földrajzi Tanszék Regionális Tudományi Tanulmányok 11. kötet, Budapest. ISSN 1585-1419
16. Szombathelyi S. (2014): Kecskeméti Mercedes- Benz gyár működésének regionális társadalmi- jóléti hatása 40-45.p.
17. Szombathelyi S. (2012): A Daimler AG kecskeméti gyárának vidékgazdasági hatáselemzése 47.p.
18. www.ksh.hu
19. www.teir.hu

**A KORMÁNYZATI TELJESÍTMÉNY ÉS A JÓ KORMÁNYZÁS ÉRTELMEZÉSE A
NEMZETKÖZI FEJLESZTÉSI SEGÉLYEZÉSBEN**
THE INTERPRETATIONS OF GOVERNMENT PERFORMANCE AND GOOD
GOVERNANCE IN INTERNATIONAL DEVELOPMENT AID

Gibárti Sára

PhD hallgató
Pécsi Tudományegyetem
E-mail: gibarti.sara@pte.hu

Összefoglalás

Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy a jó kormányzás milyen értelmezési kereteket nyújthat a fejlődő térségek problémáinak vizsgálatakor. Hangsúlyos a jó kormányzás és a gazdasági fejlődés korrelációja, valamint annak bemutatása a Világbank-csoport, valamint Egyesült Királyság példáján keresztül, hogy a kormányzati teljesítőképesség miként jelenik meg a fejlesztéspolitikai diskurzusban, a 1990-es évtizedtől milyen alapelvek jellemezték a donor országok és szervezetek segélyezési gyakorlatát.

Abstract

The primary purpose of this paper is the examination of the possible interpretations of good governance in the case of developing regions, furthermore the correlation between good governance and economic development is discussed. Additionally, the paper analyzes the appearance of governmental performance as a precondition of international development aid in the discourse of international development politics. Finally, the previous years' aid practice of donor countries and organizations is reviewed through the example of the World Bank and the United Kingdom.

Kulcsszavak: jó kormányzás, fejlődő térségek, segélyezés, kormányzati teljesítmény

JEL besorolás: O19, O29, O43

LCC: JZ4850 5490, HD72-88

Bevezetés, alapfogalmak

A fejlődő térségek kihívásai, az arra adható válaszok egy rendkívül összetett problémakör részét képezik, amelyek időről-időre más aspektusból kerülnek megvilágításba. A nemzetközi közösség az 1980-as évekig elsődlegesen a fejlesztési segélyezésben látta a fejlődő országok előrehaladásának zálogát, ugyanakkor a tapasztalatok azt bizonyították, hogy a támogatások célbaéréséhez nem elegendő csupán a segélyek eljuttatása, legfőbb szemponttá vált a támogatások felhasználásnak mikéntje. E szerint a segélyezett államok kormányzatainak legalább akkora felelőssége van a támogatások hatékony felhasználásában, mint a donorközösség tagjainak a segélyek allokációjában. Ennek fényében a segélyezett országoknak bizonyos követelményeknek kell eleget tenniük, melyek jelentős változásokon mentek keresztül: az utóbbi néhány évtizedben a gazdasági teljesítőképesség alapvető kritériumai kiegészültek a kormányzati teljesítményi minimumokkal. Ennek értelmében egy fejlődő országtól a gazdasági mutatókban való előrelépés helyett sokkal inkább elvárt szempont a társadalmi (és gazdasági) fejlődés érdekében végzett hatékony kormányzati tevékenység.

Mielőtt kitérnénk a kormányzás és a fejlődő térségek közötti korrelációra, érdemes tisztázni, hogy mit értünk „jó kormányzás” terminus alatt. A kormányzati teljesítményt időről-időre más alapelvek, szempontrendszerek és értékek mentén minősítették. Sok országban és nemzetközi intézményben még érvényben van az 1970-es években útjára indult neoliberais államszervezési felfogás, mely szerint egy kormányzat akkor teljesít „jól”, ha minél több területről kivonul, ha megőrzi „kis és decentralizált” jellegét (Pálné, 2013). Fontos megjegyezni, hogy az 1970-es évektől kezdve, a fejlődő térségek problémáinak vizsgálatakor a határozott állami szerepvállalást, az állami intervencionizmust tartották az elmaradottság fő okainak, a gazdasági fejlődés elsődleges hátráltatóinak: ezen neoliberais (vagy neoklasszikus) elmélet szerint a fejlődő országok kormányzatainak biztosítania kell a piac szabad működését, háttérbe kell vonulnia, hiszen csak így biztosítható a befektetések ösztönzése, a gazdaság fejlődése, ezzel együtt a nemzetek jólétének előmozdítása (Gilpin, 2004).

A jó kormányzás utóbbi években használatos elnevezése elsősorban azt a célt fogalmazza meg, hogy a globalizálódó világban a nemzetállamok bizonyos, nemzetközileg is elfogadott kormányzati standardok, követelményrendszerek mentén működjenek (Pálné, 2013). Ennek értelmében a jó kormányzás feltételrendszere két szempontra bontható: először is, jelentheti az adott ország demokratikus mivoltát, amelybe beletartozik a jogállamiság alapvető kritériumainak érvényesülése, a sajtó-és szólásszabadság és hatalmi ágak elválasztása stb. Másodszor vonatkozhat arra is, hogy egy adott állam mennyire bizonyul hatékonynak a közkiadások, közszolgáltatások megszervezésében, vagyis milyen a *közpolitikai teljesítőképesége* (Pálné, 2013). Számos indikátort, szempontot figyelembe véve több index, rangsor készül a jó kormányzás mérésére, amelyekből arra következtethetünk, hogy valóban összefüggés figyelhető meg az országok teljesítménye/előrehaladása, valamint a kormányzat teljesítménye között. Ennek értelmében nem csak azt kell figyelembe venni, hogy mit ért el egy adott ország (gazdasági vagy humán fejlettségi mutatókban), hanem azt is, hogy az eredményeket *hogyan* érte el. Az úgynevezett *Worldwide Governance* indikátorok hat részre oszthatók: 1. elszámoltathatóság és részvétel; 2. politikai stabilitás és biztonság; 3. kormányzati hatékonyság; 4. szabályozási minőség; 5. jogállamiság érvényesülése; 6. korrupcióval szembeni határozott fellépés (Kaufmann et al., 1999).

A fentiekben ismertetett szempontrendszer hasznos támpontként szolgálhat a különböző kormányzati teljesítmények vizsgálatakor és összehasonlításakor, ugyanakkor ez a módszer nem alkalmas arra, hogy felmérjen bizonyos intézményi kudarccokat, amelyek egy adott ország vagy régió esetében felelősek a gyenge kormányzásért és a kormányzati teljesítményért. Fontos megjegyezni, hogy rendkívül nehéz feladat egy olyan általánosan alkalmazható feltételrendszer kialakítása, amelynek minden eleme figyelembe veszi az államok, régiók, földrészek közötti kulturális, gazdasági, történelmi, politikai különbségeket (Burnell et al., 2011).

A jó kormányzás és a fejlődő térségek

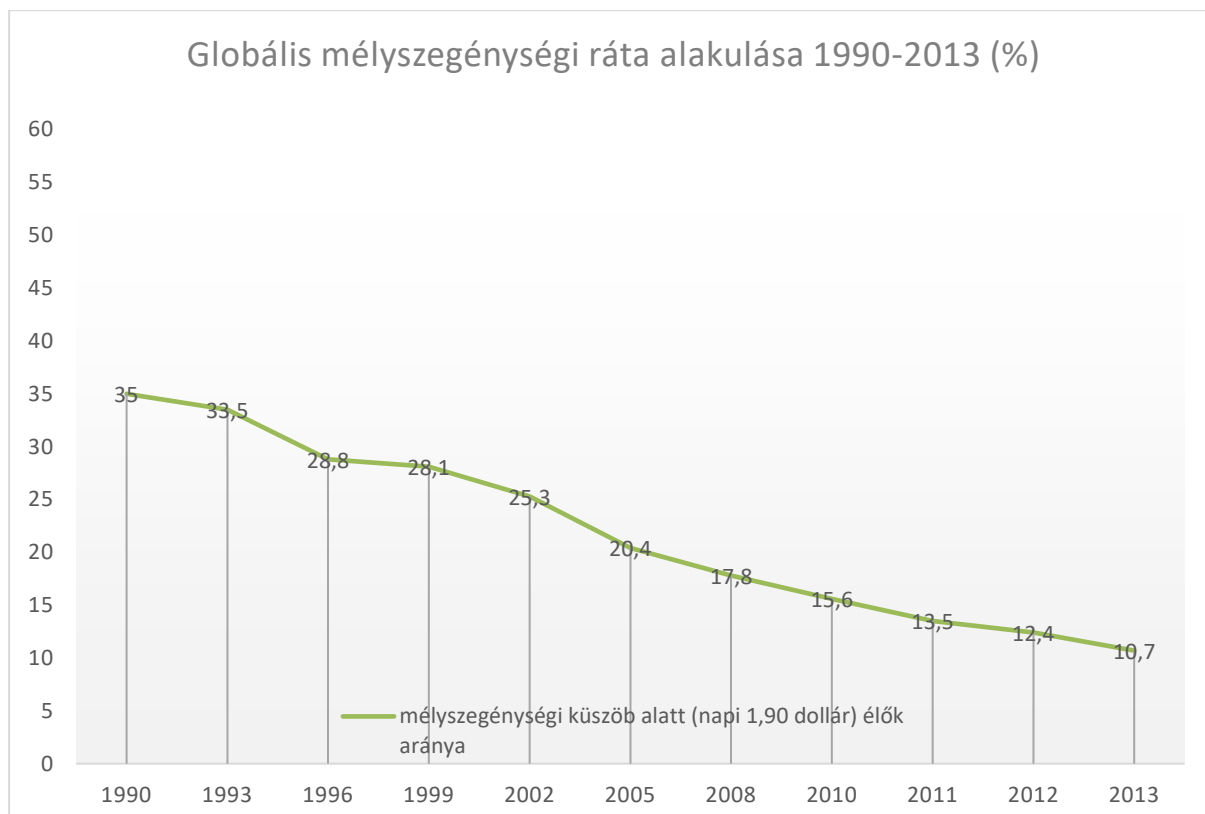
Jó kormányzás, demokrácia, humán fejlődés

Hiányolva a fejlődésről szóló diskurzusok politikai vonásait, a fejlesztéspolitikában az 1980-as évektől kezdve nyert teret a (jó) kormányzás és a fejlődés közötti korrelációjának kérdésköre. A nemzetközi közösségben konszenzus mutatkozik arra nézve, hogy a jó kormányzás számos kritériuma jelentős mértékben hozzájárul egy ország hosszú távú gazdasági és társadalmi fejlődéséhez. Nincs egyetértés ugyanakkor abban, hogy a jó kormányzás tulajdonképpen hogyan is kapcsolódik a fejlődési folyamatokhoz, a kormányzás mely szegmenseire kell kiemelt figyelmet fordítani, melyek elengedhetetlenek az érintett országok előrehaladásához (Burnell et al., 2011). Ahogyan arra az előző részben utaltunk, a jó kormányzás nem csupán a

demokratikus értékek érvényesülésére vonatkozik, hanem arra is, hogy egy adott állam kormányzata miként cselekszik a szegénység felszámolása és a társadalmi előrehaladás érdekében. Ennek értelmében elmondható, hogy a fejlődésben nagy szerepet játszik a kormányzás minősége, hiszen jobb (vagy hatékonyabb) kormányzással olyan fejlődési eredmények érhetők el, mint a bérek növekedése, a iskolázottság magasabb aránya vagy a csecsemőhalandóság csökkenése (Kaufmann et al., 1999).

A szegénység leküzdését és a társadalmi fejlődést, mint legfőképp a fejlődő térségek országaival szemben megfogalmazott igényt jól szemlélteti a Millenniumi Fejlesztési Célok (*Millennium Development Goals*) elnevezésű kezdeményezés, melyet az ENSZ és az akkori 189 tagállama indított útjára 2002-ben. A program 2015-ig elérendő célokat fogalmazott meg nyolc különböző területen, figyelembe véve a legkomolyabb szociális problémákat és a gazdasági, illetve társadalmi fejlődés gátjául szolgáló tényezőket. A célkitűzések közé tartozik elsősorban a mélyszegénységben élők arányának csökkentése; mindenki számára elérhető alapfokú oktatás; nemek közötti egyenlőség elősegítése; gyermekhalandóság csökkentése; HIV/AIDS, malária és más fertőzőbetegségek terjedésének megakadályozása; környezeti fenntarthatóság előmozdítása. A program rendszeresen figyelemmel kíséri az országokat, megvizsgálja, hogy egyes államok milyen erőfeszítéseket tettek a kitűzött célok elérése érdekében, mely területeken mutattak fejlődést, valamint hol mutatkoznak még hiányosságok. A Millenniumi Fejlesztési Célok „lejártaival”, felülvizsgálva azokat, az ENSZ Közgyűlése 2015-ben elfogadta a Fenntartható Fejlesztési Célokot tartalmazó Agenda 30-at, amely újabb tizenöt évre állapított meg, a globális szintű problémák leküzdéséhez szükséges célrendszert. Az *Agenda 2030* számos, a Millenniumi Célokhoz hasonló, a humán fejlődést előtérbe helyező célokat tűz ki, ugyanakkor a korábbi célokkal ellentétben sokkal hangsúlyosabban jelenik meg a környezetvédelem, a fenntartható fejlődés, a klímaváltozás, valamint az energiabiztonság (UN, 2015). Az alábbi ábrán (1. ábra) látható, hogy a globális mélyszegénységi ráta, - mint a Millenniumi Fejlesztési Célokban szereplő egyik elsődleges követelmény - jelentősen csökkent az utóbbi két évtizedben (World Bank, 2016).

Jól megfigyelhető, hogy a Millenniumi Fejlesztési Célok és a Fenntartható Fejlesztési Célok elindításával elsősorban olyan célok fogalmazódtak meg, melyek eléréséhez nem elegendők csupán a nemzetközi fejlesztési segélyek, határozott állami szerepvállalás is szükséges. Ezt alátámasztva, az ENSZ Millenniumi Deklarációja explicite kimondja, hogy a célok elérésének egyik feltétele és alapkövetelménye a jó kormányzás kritériumainak érvényesülése. A célok érvényesüléséhez elengedhetetlen a fejlődést és a szegénység csökkentését elősegítő környezet megteremtése, az egyetemes értékek (pl. alapvető emberi jogok) tiszteletben tartása, valamint az, hogy a nemes szándékhoz társuljon megfelelő cselekvőképesség is. Mindezekhez azonban átfogó intézményi, strukturális reformok szükségesek, melyekhez a nemzetközi közösség támogatása mellett szükség van az érintett államok kormányzatainak határozott fellépésére is (UN, 2006).

1. ábra: A globális mélyszegénységi ráta alakulása 1990 és 2013 között

Forrás: World Bank Group: *Poverty and Shared Prosperity – Taking on Inequality*, 2016.

Jó kormányzás és gazdasági fejlődés

Vitathatatlan ugyanakkor, hogy a szegénység csökkentéséhez gazdasági növekedés is szükséges, melyet a fejlődő térségek mindig is erőszertettel részesítettek előnyben a társadalmi fejlődéssel szemben. A gazdasági fejlődés, mint a szegénység leküzdésének kizárólagos alapfeltétele egészen az 1990-es évekig érvényben volt, azonban ezt követően a szociális fejlődéshez szükséges gazdasági feltételrendszer mellé (vagy inkább helyett) felzárkózott a kormányzati teljesítmény és a hatékony állam fontossága (Kimura et al., 2011).

A Millenniumi Fejlesztési Célokban megfogalmazottakra támaszkodva – annak ellenére, hogy az legfőképpen a kormányzati teljesítőképességtől teszi függővé a célok elérését – a jó kormányzás alapfeltételként szolgálhat a gazdasági növekedéshez is, mely (szintén erős állami szerepvállalással) jó alapot kínálhat arra, hogy a fejlődő térségek országai ne csak gazdasági, hanem demográfiai mutatókban és szociális területeken is eredményeket tudjanak elérni. Érdeemes kiemelni, hogy a Világbank a szegénységet, mint jelentős társadalmi problémát, először az 1990-ben készített Globális Fejlettségi Jelentésében (*World Development Report*) „ismerte el”, miután éles kritikák érték a szervezetet a *Structural Adjustment Program* elnevezésű fejlesztési és hitelezési kezdeményezései miatt. A fejlődő térségek gazdasági fellendülését megcélzó programot illető kritikák legfőképpen azt nehezményezték, hogy az anyagi támogatások és hitelezéssel szemben támasztott feltételek a szociális területekről jelentős forráskivonást eredményeztek (Kimura et al., 2011).

A fejlődő térségek kormányzatai a fentiek alapján komoly kihívások előtt állnak: elegendő anyagi forrást kell fordítaniuk az egészségügyre, az oktatásra, az infrastruktúrára és a szociális védőháló megteremtésére anélkül, hogy ezek a kiadások visszavetnék a befektetéseket és a gazdasági teljesítményt. Emellett határozott szerepet kell vállalniuk a gazdaság fejlesztésében

is: kedvező feltételeket kell biztosítaniuk a magánszektornak, vonzónak kell maradniuk (vonzóvá kell válniuk) a külföldi befektetők számára, ezekhez biztosítaniuk kell a megfelelő törvényi kereteket és infrastrukturális feltételeket, valamint nem hagyhatják figyelmen kívül a humán kapacitásuk fejlesztését sem (Kimura et al., 2011).

Ahhoz, hogy az imént felsoroltak összhangban tudjanak megvalósulni és működni, a fejlődő térségek kormányzatait ösztönözni kell a következőkre: az átláthatóság és az elszámoltathatóság megerősítésére; a közkiadások hatékony felhasználására, az ebből következő esetleges aránytalanságok elkerülésére; a társadalom minden tagja számára egyformán elérhető jogorvoslati lehetőség, a törvény előtti egyenlőség biztosítására; a civil társadalom és az államtól független civil szervezetek megerősítésére; a gazdasági folyamatok bizonyos szintű szabadságára; a kormányzat működéséhez és az állami bürokrácia hatékony működéséhez szükséges törvényi keretek biztosítására (Uddin – Ashrafun, 2007).

Itt érdemes néhány szót ejteni a gazdasági fejlődés, a kormányzati szerepvállalás és a társadalmi előrehaladás háromszögének egyensúlyáról, hiszen léteznek olyan fejlődő országok, amelyekre még mindig igaz a – fentiekben már ismertetett – megállapítás, hogy fejlődésüket szívesebben mérik inkább gazdasági, mint demográfiai mutatókban. Ez egy igen jelentős probléma, hiszen sok ország csak úgy tud versenyképes maradni és bekapcsolódni a nemzetközi kereskedelembé, ha megszegi a környezetvédelmi és a munkaügyi előírásokat, figyelmen kívül hagyja az alapvető emberi jogokat, ami „jó” alapot kínál a gyermekmunkának, a mértéktelen környezetszennyezésnek, valamint az embertelen munkakörülményeknek. Ezek az országok úgy próbálnak vonzóvá válni a külföldi befektetők számára, hogy közben elmulasztják biztosítani a megfelelő törvényi kereteket, szemet hunynak az előbbieken említett anomáliák fölött (Gilpin, 2004).

A nemzetközi fejlesztési segélyezés és a jó kormányzás kapcsolata

A jó kormányzás eszméje – mint arról már szó volt – az utóbbi években a fejlesztéspolitika szerves részévé vált: nemzetközi segélyező és hitelező szervezetek (ENSZ, Európai Unió, Világbank stb.) a jó kormányzás kritériumrendszerének kiterjesztésére, betartására törekednek, ezek a szervezetek a hatékony kormányzati teljesítményben látják a folyósított hitelek eredményességét és a fejlesztési segélyek racionális felhasználását (Pálné, 2013).

A kormányzati teljesítmény fontosságának előtérbe helyezése a 1990-es évtizedtől vált általános tendenciává, miután a washingtoni konszenzusként ismert, a fejlődő térségek gazdasági előrehaladását elősegítő, az 1980-as évektől megvalósult szerkezetátalakítási programokban a fejlődő országokkal szemben megfogalmazott kizárólagos gazdasági feltétel- és követelményrendszer nem váltotta be a hozzájuk fűzött reményeket (Burnell et al., 2011; Szent-Iványi, 2005). A Világbank az 1990-es évektől készült jelentései, beszámolóí mintegy számvetésként értelmezhetők a szervezet segélyezési gyakorlatát ért éles kritikákkal, valamint a szerkezetátalakítási programok megkérdőjelezett eredményességével (Stiglitz, 2003). A korábban már említett Globális Fejlettségi Jelentésében taglalja először részletesen a szegénység felszámolására irányuló fejlesztési segélyek körüli kihívásokat, anomáliákat. A jelentés kiemeli, hogy néhány fejlődő ország profitált a részükre juttatott fejlesztési segélyekből, ugyanakkor számos segélyezett állam ragadt ún. segélyfüggőségben, az anyagi támogatások nem eredményezték a kitűzött célok (szegénység mértékének csökkenése, gazdasági fejlődés stb.) elérését (World Bank, 1990). A jelentés felhívja a figyelmet arra, hogy a segélyezés mértéke és a szegénység csökkenése közötti korreláció igen nehezen mutatható ki, hiszen a segélyezés számos tényező közül csupán az egyik, amely képes pozitívan befolyásolni egy ország gazdasági és társadalmi előrehaladását. Ennek fényében a Világbank a jelentésben

hangsúlyozza a segélyezett állam vitathatatlan szerepét, amely szerint a segélyezés hatékonysága elsősorban attól függ, hogy a recipiens országok milyen intézkedéseket hoznak a támogatások hasznosítása érdekében (World Bank, 1990). Fontos azonban, hogy a jelentés emellett nem csak a recipiens állam szerepét, hanem a donorországok és szervezetek felelősségét is elismeri a segélyezés sikerességében vagy annak sikertelenségében. E szerint a donorországok sok esetben figyelmen kívül hagyták a szegénységcsökkentő programok intézményi aspektusait, a segélyezett országok sajátosságait, igényeit. A jelentés kiemelte azt is, hogy a donorországok/szervezetek elmulasztották a megcélzott társadalmi csoportok bevonását, valamint a donorközösség felelőssége az olyan kormányzati intézkedések támogatása, amelyeknek elsődleges céljuk a szegénység mértékének csökkentése (munkahelyek, kereseti lehetőségek megteremtése, megfelelő szociális háló biztosítása stb.). Mindezek mellett a donorközpontú sokkal körültekintőbben kell eljárniuk a támogatások figyelemmel kísérésében, aminek értelmében további segélyek csak akkor juttathatók az érintett államok részére, ha a donorközpontú meggyőződtek a támogatás megfelelő felhasználásáról (World Bank, 1990).

Ezt követően a Világbank a jelentéseiben a fejlesztési segélyezés és a fejlődés kérdéskörét vizsgálva egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a kormányzati szerepvállalás fontosságára. Az 1998-as *Assessing Aid: What Works, What Doesn't, and Why* című kiadványában taglalta a segélyezett állam felelősségét, mint a gazdasági fejlődés elsődleges előmozdítóját (World Bank, 1998). Ez a felfogás nagy mértékben igazodott az akkoriban elindult általános nemzetközi felfogáshoz, miszerint egy adott fejlődő ország megfelelő gazdaságpolitikája, intézményi és törvényi keretei jelenthetik a gazdasági (majd az ebből következő társadalmi) fejlődést, valamint a kihelyezett támogatások célba érését (World Bank, 1998; Szent-Iványi, 2005). A donorországoknak/szervezeteknek is ez alapján kell megválasztaniuk a segélyezendő országokat: egy alacsony bevételű, de megfelelő közintézményi struktúrával rendelkező és jó gazdaságpolitikai irányvonalakat követő országot jóval több anyagi támogatásban kell részesíteni, mint egy olyan - hasonlóan alacsony bevételű - ország kormányzatát, amelyik nem biztosította az előrehaladást segítő gazdaságpolitikai környezetet (World Bank, 1998). Ez az ún. *szelktív segélyallokáció* ugyanakkor illethető némi kritikával, hiszen ennek a gyakorlatnak az eredményeképpen azok a legszegényebb, gyenge kormányzattal bíró államok részesülnek kevesebb támogatásból, amelyek a leginkább rászorulóknak (Paragi – Szent-Iványi – Vári, 2007).

A megfelelő kormányzati teljesítmény, mint a fejlődő térségekkel szembeni alapvető kivánalom szintén jellemző az „egyedül” is segélyező donorországokra, akik - a nemzetközi szervezetekhez hasonlóan - a fejlesztési segélyek további folyósításához a jó kormányzás néhány alapvető elemét szabták feltételként.

Ebben a tekintetben az Egyesült Államok volt az első olyan segélyező donorország, amelyik a 1990-es évek első felében a fejlesztési támogatásokat a segélyezett országok kormányzati minőségétől tette függővé. 1995-ben, a Clinton-adminisztráció az akkor megfogalmazott USAID (*United States Agency for International Development*) stratégia nyomán világossá tette azt, hogy egy adott ország fejlődését nem csak gazdasági mutatókkal, de a politikai rendszer és a mindenkori kormányzat teljesítményével is mérni kell, a támogatásokat ehhez kell igazítani. A Clinton-adminisztrációt követő Bush-adminisztráció az előző kormányzat segélyezési politikáját nem csupán folytatta, de a *Millennium Challenge Corporation (MCC)* névre hallgató donorközpontúság 2004-es létrehozásával egyértelművé tette, hogy az Egyesült Államok azokat az országokat fogja nagylelkűen támogatni, akik igazságosan kormányoznak; a lakosság társadalmi fejlődésébe, valamint a gazdasági előrehaladásba fektetik rendelkezésre álló anyagi és humán erőforrásaikat. Az akkori amerikai elnök – és elődei – azzal indokolták segélyezési

politikájukat, hogy a jó kormányzás a fejlődés egyik alappillére, ezért az Egyesült Államok „megjutalmazza” azokat az országokat, akik felveszik a harcot a korrupcióval, tiszteletben tartják az alapvető emberi jogokat, valamint tartják magukat a jogállamiság alapelveihez (Uddin – Ashrafun, 2007; Paragi – Szent-Iványi – Vári, 2007).

Az Egyesült Államok mellett az Egyesült Királyság is határozottan kiállt a támogatott kormányzatok teljesítménye alapján megállapítandó fejlesztési segélyek mellett. Az ország Nemzetközi Fejlesztési Minisztériuma (*Department for International Development – DfID*) által, 2006-ban kiadott összeállításában bemutatja az általa folyósított fejlesztési segélyek módjait és formáit, függően a segélyezett ország kormányzati minőségétől. Az Egyesült Királyság ugyanakkor a demokrácia és a jogállamiság alapelveinek megéléte helyett sokkal inkább a szegénység elleni küzdelemre helyezi a hangsúlyt, tehát elsősorban azt veszi figyelembe, hogy az adott országok kormányzatai milyen erőfeszítéseket tesznek a társadalmi fejlődés előmozdítása érdekében. Ennek alapján a dokumentum négy alapvető fogalmat tartalmaz, melyek segítséget nyújthatnak a rászoruló országok számára nyújtott segélyek meghatározásakor: (1) Van-e elkötelezettség a szegénység mértékének csökkentésére? (2) Mutatkozik-e elkötelezettség az alapvető emberi jogok és a nemzetközi kötelezettségek, szerződések betartására? (3) Van-e elkötelezettség arra nézve, hogy javuljon a közkiadások felhasználása, ezzel együtt visszaszoruljon a korrupció? (4) Mutatkozik-e szándék a jó kormányzás, az átláthatóság és az elszámoltathatóság népszerűsítésére? (UK DfID, 2006)

A beszámoló ezen kívül a támogatandó országok három olyan típusát vázolja fel, melyek függvényében az Egyesült Királyság meghatározza a segélyezés mértékét, illetve annak módjait. Az első csoportba tartoznak azok az államok, ahol a kormányzás jónak mondható, határozott elkötelezettség mutatkozik a szegénység leküzdésére, valamint a fejlődés irányába. Ebben az esetben ezen államok kormányzatai közvetlen, hosszú távú, kiszámítható, a költségvetést és a kormányzati közkiadások növelését célzó anyagi támogatásban részesülnek, segítve ezzel a szegénység felszámolását, valamint a szociális kiadásokra fordítható összegek növelését. Azon országok esetében, ahol a társadalmi fejlődéssel szembeni elkötelezettség gyengébbnek mutatkozik, a kormányzatok számára folyósított segélyek módjai átalakításra szorulhatnak: megszűnik az anyagi támogatások szabadon felhasználható volta, a költségvetés támogatására irányuló segélyeket csak bizonyos kiadásokra lehet felhasználni; az pénzügyi támogatásokat felválthatják a nem anyagi természetű támogatások, melyek felhasználását lehetőség szerint ellenőrizni kell. Végül pedig, azokban az országokban, ahol nem mutatkozik hajlandóság a lakosság életminőségének javítására, a segélyezést a kormányzatot megkerülve, nemzetközi segélyszervezetekkel, NGO-kkal kell megvalósítani annak érdekében, hogy a segély a célzott társadalmi csoportokhoz, a támogatandó területekhez (oktatás, egészségügy stb.) eljuthasson (UK DfID, 2006).

Segélyezés nem állami szereplőkön keresztül

Ahogy arról az imént szó esett, a donorországok által rendszeresen alkalmazott gyakorlat a segély eljuttatása nem állami szereplők bevonásával. Annak ellenére, hogy ez a téma egy külön tanulmány tárgya is lehetne, az alábbiakban röviden bemutatjuk a kérdéskörre vonatkozó jelenlegi trendeket és dilemmákat.

A civil szervezetek keresztüli segélyezések leggyakoribb oka a segélyek hatékonyabb allokációja, ezzel együtt a szegénység felszámolására irányuló programok eredményességeinek javítása, amelyben a civil szervezetek jelentős szerepet játszanak (OECD, 2018). Ez különösen azokban a fejlődő országokban nagyon fontos, ahol a kormányzat nem rendelkezik kellő akarattal vagy képességgel a segélyek megfelelő realizálására. Az alábbi táblázatban látható,

hogy 2008 óta a donorországok egyre nagyobb összegeket fordítanak a civil szervezeteken keresztüli segélyezésre (1. táblázat), ugyanakkor ezek az összegek a hivatalos fejlesztési támogatásoknak (*Official Development Assistance – ODA*) csupán töredékük, arányuk a támogatások egyötödét sem éri el (OECD, 2013; OECD 2018).

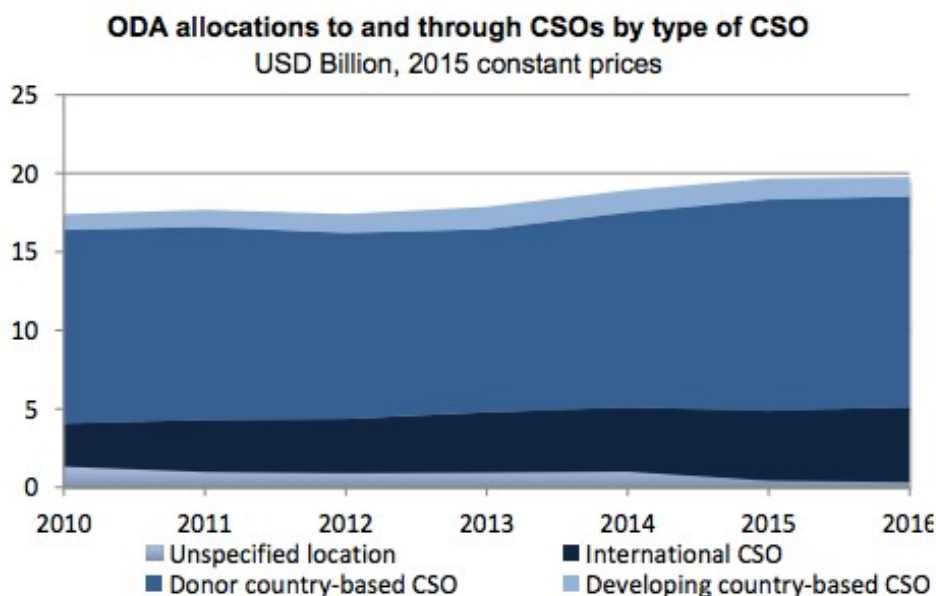
1. táblázat: A civil szervezeteken keresztül eljuttatott hivatalos fejlesztési támogatások összege és százalékos aránya 2008 és 2016 között

Év	összeg (milliárd USD)	százalékos arány
2008	14,5	11,9
2011	19,3	14,4
2016	20	15,5

Forrás: Organization for Economic Cooperation and Development, 2013; 2018.

Ami a támogatások szektoronkénti megoszlását illeti, a humanitárius segítségnyújtás mellett a szociális infrastruktúra fejlesztése (oktatás, egészségügy), a civil társadalom támogatása, valamint a társadalmi fejlődés előmozdítása érdekében végzett egyéb tevékenységek élveznek leginkább prioritást (OECD, 2018).

A civil szervezeteken keresztül megvalósított segélyezési gyakorlatot számos kritika éri, különösen azért, mert a donorországok által nyújtott segélyek jelentős hányada a donorországhoz tartozó civil szervezeteket támogatja, amelynek mértéke jól látható a 2. ábrán. Az éles bírálatok legfőbb okaként említhető, hogy a segélyezés ezen módjával a fejlődő országok helyi közösségei kiszorulnak a fejlesztésből annak ellenére, hogy sok esetben a helyi civil szervezetekkel lehetne a kívánt eredményeket elérni, hiszen ők rendelkeznek megfelelő ismeretekkel a helyi közösségek elsődleges igényeire, sajátosságaira nézve. (Sriskandarajah, 2015).

2. ábra: A hivatalos fejlesztési támogatások megoszlása civil szervezet-típusok között 2010 és 2016 között

Forrás: OECD: Aid for Civil Society Organizations, 2018.

Eredmények, összegzés

A jó kormányzásnak, a kormányzatok teljesítőképességének az utóbbi évtizedekben jelentős szerep jutott a fejlesztéspolitikai diskurzusban, melynek nyomán a segélyezett országoknak már nem csak gazdasági kritériumoknak kell megfelelniük, hanem politikai fejlődésükről, kormányzati teljesítőképességükről is számot kell adniuk. Ide tartozik többek között a mindenkori kormányzat legitimitása; a közkiadások hatékony felhasználása; a közintézmények és az állami bürokrácia effektív működése; az alapvető emberi és politikai szabadságjogok tiszteletben tartása; a lakosság egészségének és a különböző társadalmi csoportok (vallási és etnikai kisebbségek) biztonságának garantálása, valamint a kormányzati döntéshozatali folyamatok átlátható működése. Ezen kívül a mindenkori kormányzatnak képesnek kell lennie arra, hogy megfelelő közpolitikai döntéseket hozzon, képes legyen a meghozott döntések végrehajtására, valamint azok a gyakorlatba való hatékony átültetésére. A donorországok, segélyező és hitelező szervezetek ezek alapján megválaszthatják a folyósított támogatások mértékét és módozatait: ha bebizonyosodik, vagy fennáll a veszélye annak, hogy az adott kormányzat nem megfelelően, nem elég hatékonyan használja fel a számára nyújtott segélyeket, akkor a támogatások nem a kormányzatokon keresztül, hanem nemzetközi civil szervezetek segítségével juthatnak el a lakossághoz. Érdekes dilemma a demokrácia, valamint a jogállamiság érvényesülése a fejlődő országokban. Kérdés, hogy szankcionálható-e a segélyek megvonásával az az állam, ahol a jogállamiság alapvető kritériumai, a politikai szabadságjogok csak korlátozottan vagy egyáltalán nem érvényesülnek, viszont törekvés és elköteleződés mutatkozik a kormányzat részéről a szegénység felszámolására.

Mindezek mellett figyelmet kell szentelnünk a fejlődő térségekben uralkodó politikai instabilitásnak, a válságövezetek megnövekedésének, valamint az évek óta megoldatlan, eszkalálódó konfliktusoknak, polgárháborúknak. A törekeny, elgyengülő államokban minden külső segítség (nemzetközi fejlesztési segélyezés és humanitárius segítségnyújtás) ellenére nincsenek meg azok a feltételek, amelyek segítségével biztosított lenne a civil lakosság védelme¹, a megfelelő oktatás és egészségügyi ellátás, a kiskorúakat besorozó, felfegyverző militáns csoportok felelősségre vonása, valamint amelyekkel kezelhető lenne a belső migráció és az országhatárokon belüli menekültáradat.

A fentiek fényében a segélyező államoknak, nemzetközi szervezeteknek helyesen kell megválasztani a segélyezés formáit, hiszen civil szervezeteken keresztül támogatást nyújtani, megkerülve a kormányzatot, nem teszi képpé az államot a „jól” kormányzásra, az a kormányzat nem lesz képes saját maga biztosítani a közszolgáltatásokat, maga jól és hatékonyan gazdálkodni a közkiadásokkal, valamint az állampolgárai érdekében működni és cselekedni.

Irodalomjegyzék

1. Ashrafun, L. – Uddin, M. (2007): Development through Good Governance: Lessons for Developing Countries, In: Asian Affairs, Vol. 29, No. 3: 1-28, July-September, 2007. 9-12, 15-16. p. ISSN: 1477-1500
2. Burnell, P. – Rakner, L. (2011): Governance and Aid Conditionality in a Globalizing World, In: Burnell-Rakner-Randall (ed.): Politics in the Developing World, Oxford University Press, 280-292. p. ISBN:0198737432, DOI: <https://doi.org/10.1093/hepl/9780198737438.001.0001>

¹ A civil lakosság védelmébe tartozik a lakott területek, iskolák, kórházak és egyéb közintézmények elleni fegyveres támadások, valamint a népiirtások, etnikai tisztogatások megakadályozása.

3. Gilpin, R. (2004): Nemzetközi politikai gazdaságtan, Budapest, Budapest Centre for International Political Economy, 222, 312. p. ISBN: 963216590, DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400882779>
4. Kaufmann, D. et al. (1999): Governance Matters, Washington D.C., The World Bank, 2-22. p., DOI: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-2196>
5. Kimura, H. (ed.) (2011): Limits of Good Governance in Developing Countries, Yogyakarta, Gadjah Mada University Press, 3-5. p. ISBN: 979-420-767-5
6. Organization for Economic Cooperation and Development (2013): Aid for CSOs – Aid at a glance, OECD, 3. p. Forrás: <http://www.oecd.org/dac/peer-reviews/Aid%20for%20CSOs%20Final%20for%20WEB.pdf>, Letöltés ideje: 2018. október 15.
7. Organization for Economic Cooperation and Development (2018): Aid for Civil Society Organizations 2015-2016, OECD. 7. p. Forrás: <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-topics/Aid-for-Civil-Society-Organisations-2015-2016.pdf>, Letöltés ideje: 2018. október 15.
8. Pálné Kovács I. (2013): Jó kormányzás és decentralizáció, Akadémiai székfoglaló előadás, Magyar Tudományos Akadémia, 5-15. p.
9. Paragi B. – Szent-Iványi B. – Vári S. (2007): Nemzetközi fejlesztési segélyezés, Budapest, TeTT Konzult Kft., 90-96, 109-113. p. ISBN: 978-963-06-3968-2
10. Stiglitz, J. (2003): A globalizáció és visszásságai, Budapest, Napvilág Kiadó, 249-252. p. ISBN: 9789639350267, DOI: https://doi.org/10.9774/GLEAF.978-1-907643-44-6_39
11. Sriskandarajah, Dhananjayah (2015): Five reasons donors give for not funding local NGOs directly, The Guardian. Forrás: <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/nov/09/five-reasons-donors-give-for-not-funding-local-ngos-directly> Letöltés ideje: 2018. október 16.
12. Szent-Iványi, B. (2005): A nemzetközi fejlesztési segélyezés politikai gazdaságtana, 2005. In: Kül-Világ, Vol. 2., No. 4. ISSN: 1785-5284
13. United Kingdom's Department for International Development (2006): Eliminating world poverty: Making governance work for the poor – a White Paper on International Development, London, 22-25. p.
14. United Nations (2015): The Millennium Development Goals Report, New York, United Nations, 4-7. p., DOI: <https://doi.org/10.18356/6cd11401-en>
15. United Nations: UN Millennium Campaign, United Nations Online, <http://www.un.org/millenniumgoals/>
16. World Bank Group (1998): Assessing Aid – What Works, What Doesn't and Why, New York, Oxford University Press, 14-2. p., DOI: <https://doi.org/10.2307/20049303>
17. World Bank Group (1990): Global Development Report, New York, Oxford University Press, 128-135. p., DOI: <https://doi.org/10.1596/978-0-1952-0851-1>
18. World Bank Group (2016): Poverty and Shared Prosperity – Taking on Inequality, Washington D.C., The World Bank, 5. p., DOI: <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0958-3>

DISZRUPTÍV TRENDEK ÁZSIA KERESKEDELMÉBEN
DISRUPTIVE RETAIL TRENDS IN ASIA**Kozák Tamás**

főiskolai docens

Budapesti Gazdasági Egyetem, Kereskedelem Intézeti Tanszék

E-mail: kozak.tamas@uni-bge.hu

Összefoglalás

A technológia kifejezés ma bizonyosan a leggyakrabban használt szó a szakirodalomban, mindemellett a vállalati stratégiai döntések talán legfontosabb meghatározó eleme. Hová kell a korlátos mennyiségben rendelkezésre álló erőforrásokat allokálni a kereskedőknek, annak érdekében, hogy megfeleljenek a digitális világ kihívásainak? A mai összekapcsolt, számítógépesített és kommunikációközpontú világban a megfelelő jövőképpel rendelkező cégek új szabályokat diktálnak a maguk iparágában, mégpedig új e-üzleti modellekkel és új vállalkozáson belüli folyamatokkal. Ezek a cégek arra használják a technológiát, hogy korszerűsítsék a működésüket, reklámozzák a termékeiket, kialakítsák a vásárlói hűséget, végül pedig folyamatosan növeljék a nyereségüket. Kutatásomban egyrészt arra keresem a választ, hogy az ipar 4.0 hogyan befolyásolja a kereskedelmi modelleket és erre milyen példákat találunk az ázsiai üzleti életben. A példákat Tajvan kereskedelmi életéből vettem, hiszen ez az ország jól reprezentálja, mi zajlik a régió legfejlettebb országaiban.

Abstract

The term technology is surely the most often used word in manager literature. But due to its present scope, it possibly causes the biggest headache as well when making business decision. Where should retailers allocate their limited resources in order to adapt the digitalised environment? In today's linked, computerized and communication-centred world businesses with a proper future vision dictate the new rules in their respective industries in particular through the new e-business models and the processes within their businesses. These companies use the technology to modernize their operations, advertise their products, create customer loyalty and finally increase their profits continuously. In my research I analysed how the industry 4.0 influences the retail business models and what examples could be found in Asian business to illustrate these trends. I took example from Taiwan's commercial life, as this country represents well what is happening in the most developed countries in the region.

Kulcsszavak: *diszruptív technológiák, digitalizáció, kereskedelem, Ázsia***JEL besorolás:** *L81***LCC:** *T58***Bevezetés**

Az első számunkra jól ismert innováció a kiskereskedelem történetében a kiskereskedelmi áruházak megjelenése volt. A második, a postai rendelési szolgáltatás a katalógusok bevezetéséhez kapcsolódott. A harmadik a diszkontáruházak elterjedése volt, és a negyedik az ún. diszruptív technológiák megjelenése, amely olyan változásokat idézett elő a kereskedelemben, amelynek következtében a változás mértéke és sebessége különbözött az előző fázisoktól. Az ázsiai országok többségének kereskedelemfejlesztési gyakorlata jól illusztrálja, hogyan alakítja át a diszruptív technológia a hagyományos kiskereskedelmi

modellt. Az alábbi kutatás az ezzel kapcsolatos főbb trendeket és üzleti fejlődés irányait vizsgálja, ezzel irányt mutatva a hazai vállalkozók üzletfejlesztési stratégiájuk kialakításához.

Az ipari forradalom 4. fázisa olyan hatásokat gyakorol a gazdaságban – és így a kereskedelemben is – amely eddig nem tapasztalt változásokat indított el mind a szállítói, termelői oldalon levő vállalkozások üzleti modelljeiben, mind a vevői magatartásban, a beszerzők döntési folyamataiban. A transzparencia megerősödése, az információkhoz való hozzáférés korlátjainak lebomlása átalakította a vevőkapcsolati menedzsment teljes folyamatát. A digitalizáció eredményeinek térnyerése újfajta együttműködési formákat generált, a hagyományos és az internetes értékesítés nem egymás mellett, hanem egymással integrálódva hozták létre az ún. omni-channel értékesítési stratégiát (Johnson – Morse, 2011).

E kutatás összegzi a kiskereskedelemben megfigyelhető innovációs eredményeket, ez segíthet a világ más részein tevékenykedő vállalkozóknak abban, hogy a helyes kérdéseket tegyék fel üzleti stratégiájuk kialakításához. Ma sokan úgy érzik a szektor irányítói között is, hogy olyan változások szemtanúi vagyunk, amelyek nemcsak módosítják az eddig ismert működési modelleket, hanem fundamentálisan átírják az értékláncot. A legnagyobb félelem az online kereskedelemmel szemben fogalmazódik meg, de – a közelmúltban – a modern csatornáknak (diszkontoknak, hipermarketeknek) a lokális ökoszisztémát felborító szerepe is éles kritikák kereszttüzebe került - a „dobozok” kizárják a vásárlóerőt a városból (GFK, 2018).

Az innováció és a technológia alapú fejlődés miatti aggodalmak nem jelentenek újdonságot a szakmai kánon számára. A kereskedelem fő funkcióját tekintve négy kritikus faktor ismeretes (Christensen - Tedlow 2006). A vásárlókat a megfelelő termékekkel kell ellátni a megfelelő helyen, időben és áron. A kereskedelmi fejlődés története gyakorlatilag az úgynevezett diszruptív innovációk sorozata által felel meg ezeknek a kitételeknek (Wessel - Christensen, 2012). Ha a termelési modell technológia általi változása felborítja az értékteremtő láncot, akkor ezt a legtöbbször diszruptív, azaz destruktív innovációnak nevezik. Mindez újfajta üzleti modellek kialakítását segíti, a kereskedelmi vállalatok teljes értéklánc menedzsmentjét befolyásolja, az új típusú fogyasztói magatartás minták megértését teszi lehetővé (Kozák Á.2015).

E tanulmányban ismertetett példák az ázsiai legkorszerűbb fejlesztési irányokat szemléltetik, ezzel is irányt mutatva a hazai kereskedelmi vállalatok üzletfejlesztési stratégiájukhoz.

A kutatás kontextusa

A negyedik ipari forradalom olyan megatrendek fejlődési ívét határozza meg, mint például új termelési technológiák megjelenését, a digitális világ térnyerését vagy a biológiai kutatások irányát (Schwab, K. 2017). Példaként megemlíthetők azok a fejlesztések, amelyek a kereskedelmi vállalatok üzleti modelljét is befolyásolják. Gondoljunk például a logisztikában az árumozgatást forradalmasító robotizációra vagy drónnal történő szállításra. Az RFID technológia segítségével az áru teljes útjáról folyamatosan információt kap a menedzsment. Az ún. on - demand üzleti modell alapján olyan vállalkozók váltak piacvezetőkké, amelyeknek nincs is olyan eszközük, amelyekkel kapcsolatos szolgáltatást értékesítik (lásd Uber). A blockchain technológia elterjedése az egész pénzügyi szektort üzleti modelljére kihatással lehet, forradalmasítja az adatnyilvántartás és információ áramlás menedzsmentjét. A 3D nyomtatás a termelési folyamat hatékonyságát forradalmasíthatja, az ún. additív technológia az anyagszükségletre, így a környezeti hatásokra is pozitív hatást gyakorolhat. A genetikában elért kutatási eredmények már nemcsak jogi, de etikai, erkölcsi kérdéseket is feszegetnek (lásd születési nemek befolyásolhatósága). A változások diszruptív jellege nemcsak a trendváltások

gyorsaságára és kiterjedtségére utal, hanem arra is, hogy a fizikai, informatikai, valamint biológiai hatások sokszor együttesen, integrálva jelentkeznek (Wiefel, 2015). Például a neuromarketing alkalmazása során neuropszichológiai ismeretekre, eljárásokra alapozva lehet felmérni a fogyasztók szenzomotoros, kognitív és affektív válaszait a különböző ingerekre, a kutatás eredményeit aztán felhasználják a vállalatok a marketingkampányok összeállításánál.

Az új típusú ipari forradalom hatása minden eddiginél áthatóbb és kiterjedtebb, erre az alábbi példákat lehet felhozni

A gazdaság növekedésében az informatika és az internet alapú technológia játssza a fő szerepet, ennek megértéséhez szükséges tudás elengedhetetlen az új típusú gazdaság irányításához. Mindemellert a GDP növekedési üteme az elmúlt évtizedekben lelassult, és ennek nemcsak a pénzügyi válság az oka. A statisztika ebben az összefüggésben nem fedti a valóságot, hiszen olyan ingyenes szolgáltatások jelennek meg a például kereskedelemben, amelynek értéke nem jelenik meg az előállított javak és szolgáltatások számvetésében, ilyen egy ár-összehasonlítást lehetővé tevő applikáció.

Az előregedő, csökkenő lélekszámú társadalmakban a kieső munkaerőpótlására sok példát láthatunk a kereskedelemben is, ilyenek például az on-line kasszák, ugyanakkor ma még nem látható, hogy a robotizáció által kiváltott munkahelyeket ellensúlyozza-e eddig nem létező munkakörök megjelenése. Az önvezető kamionok jövőbeni elterjedése miatt munkájukat elvesztő sofőrök nem biztos, hogy képzettségüknek megtalálható munkát könnyen találnak.

A vállalatok üzleti modelljei úgy változnak, hogy minél hamarabb kielégítésre találjanak a vevői igények. Ehhez nincs szükség hagyományos szervezeti keretekre, mindennél fontosabb az áruk gyors, fennakadás-mentes eljuttatása a fogyasztónak, ehhez a mainál rugalmasabb szervezeti keretek szükségesek. A fogyasztók bárhol, bármikor vásárlást kezdeményezhetnek, ehhez a vállalatnak fel kell készülni, a hagyományos értékesítési csatornák az internetes áruházak egymást kiegészítve, együttműködve tudják csak a vevőket kiszolgálni.

A termék attól válik értékhozóvá, hogy adatok, információk kapcsolódnak hozzá, nemcsak az áru pillanatnyi helyzete, hanem volumene vagy minősége is nyomon követhető bármelyik pillanatban.

Nem elhanyagolható a társadalom szerkezetére gyakorolt hosszú távú hatás sem. Az egyenlőtlenség nem csökkent az elmúlt években, a jövedelmi szintek közötti polarizáció mérséklődése sem várható, és ennek az újfajta osztály-tagozódásnak egyik determinánsa lehet az, hogy az internet világának megértéséhez, használatához szükséges ismeretekhez milyen mértékben és minőségben férnek hozzá az emberek (Mackinnon, D., Cumbers, (2007)..

A közösségi médiák egyrészt erősítik a valahová tartozás érzését, másrészt viszont a digitalizáció kitermeli a digitális bennszülöttel új archetípust is, ami az individualizáció egy újfajta megjelenési formája. Egyes felmérések szerint a fiatalok 40-50%-a soha nem „jön le az internetről”, ez is életmód befolyásoló tényező. Kutatásomban arra igyekeztem választ találni, hogy mindezek a gazdasági-társadalmi tényezők hogyan befolyásolják a kereskedelem hagyományos üzleti modelljeit és ennek milyen példáit találjuk az ázsiai piacon.

Az empirikus kutatás eredménye: trendek ázsiai kiskereskedelemben

Ázsia számos országból áll, és ezek mindegyike különböző földrajzi, gazdasági, politikai, kulturális és társadalmi szférákkal rendelkezik. A fogyasztási preferenciák és a vásárlói

szokások különbözőek: nincs olyan, hogy „átlagos ázsiai vásárló”. Ugyanakkor, a növekvő jövedelmek a régióban lehetővé tették egy új fogyasztói csoport felemelkedését; a gyorsan növekvő középosztályét. Ázsia fogyasztói piacát jelenleg és a jövőben a robbanásszerűen növekvő középosztály preferenciái mozgatják, ezen belül is a régió növekvőben lévő, befolyásos fiatalabb fogyasztói rétege.

Az e-kereskedelem megjelenése újradefiniálta a vásárlás fogalmát és forradalmi újításokat jelentett a kiskereskedelemben az APAC (ázsiai és csendes óceáni) térségben. Kutatások bizonyítják, hogy az APAC jobban pozicionált és a globálisan tíz legvonzóbb kiskereskedelmi piacból ötnek ad otthont. Az olyan strukturális kérdések, mint a fogyasztási korszerűsítések, technológiai fejlesztések és ciklikus trendek különböző irányokba viszik az APAC offline brandjeit/kiskereskedelmét. A kínai és dél-koreai (illetve tajvani) fogyasztók teljesen magukévá tették az online kereskedelmet, bár Szingapúr és Hong Kong lakói lemaradoznak, míg Japán és Ausztrália lanyha tempóban követi őket, mert az offline kiskereskedelem kedveltségi mutatója magas maradt. Ennek következtében a kínai, tajvani és koreai kiskereskedőknek proaktívan ki kell alkalmaznia az omnichannel (integrált online/offline) –stratégiát annak érdekében, hogy időszerűek maradjanak, míg más piacokon dolgozó kollégáiknak kisebb nyomással kell szembenéznie és (válogatott termékekkel) képesek fennmaradni a növekvő online kiskereskedelem mellett, vagy kifejleszteni a saját online jelenlétüket.

Leginkább a nagyáruházak érezték meg az e-kereskedelem térhódítását, amikor a kiskereskedelmi eladásokból való 10-12%-os részesedésük 3-9%-ra csökkent több országban is 2007 és 2016 között. Az APAC területén alig néhány brand/kiskereskedő alkalmazott sikeres online stratégiát. A Fast Retailing vertikális modellje és az önműködő bolt formátum lehetővé tette egy online modul zökkenőmentes kifejlesztését.

A digitális korban a fogyasztók jobban kapcsolatban állnak, értenek a technikához, mobilabbak várnak, kielégítőbb élelményt keresnek, erősen vágynak a kényelemre és a gyorsaságra a pusztán statikus anyagi javak helyett (D’Andrea, G. 2018).

A kiskereskedelmi eladások és internetes eladások főbb adatait a kiválasztott ázsiai gazdaságokon belül az 1. táblázat mutatja.

1. Táblázat: Kiskereskedelmi eladások és internetes eladások a kiválasztott ázsiai gazdaságokban 2016-ban.

	Kiskereskedelmi eladások	Év/év növekedés	Internetes eladások	Év/év növekedés (%)	Internetes eladások részesedése kiskereskedelmi eladásokból (%)
	(milliárd USD)	(%)	(milliárd USD)		
Kína	2 016.7	8.1	347.4	33.9	17.2
Japán	947.2	0.9	67.7	8.5	7.1
Dél-Korea	234.3	7.8	43.0	20.4	18.4
Tajvan	90.8	2.6	8.9	12.5	9.8
Szingapúr	21.9	-1.7	1.1	33.1	4.8

Forrás: Euromonitor International; a Fung Business Intelligence összeállítása.

A térség legnagyobb országa Kína, és a közepes életszínvonal ellenére az e-kereskedelem (főként a mobilkereskedelem) vezetője (lásd az 1. táblázatban), aminek az offline kiskereskedők az áldozatai. A várakozások szerint a jövőbeni kiskereskedelmi helykinálat Kínában bőséges marad még az utóbbi évtized gyors növekedése ellenére is, de az e-kereskedelem szintén gyors növekedése (2016-ban: 33,9%) továbbra is nyomás alatt fogja tartani a helybérletet és a bérleti hozamokat. A viszonylag magas szintű hagyományos kiskereskedelmi eladások növekedése (2016-ban: 8,1%) azt mutatja, hogy az erős ügyvezetés a bevásárlóközpontok működtetésében továbbra is követi az erős keresletet azáltal, hogy proaktívan alkalmazkodik az új versenyterülethez és ennek megfelelően állítja be a haszonbérleti keveréket (pl.: több étel- és italszolgáltatás, illetve élményboltok, amelyeknek a szolgáltatásait az online üzletek nem tudják utánozni).

Az építkezési költségek és a munkabérek növekedésének, illetve a jelenlegi piaci résztvevők offline/online üzleti portfólióinak újraegyensúlyozásának köszönhetően Japánban lelassult az új boltok nyitása. Az e-kereskedelem növekedése hatással van az áruházak hagyományos kiskereskedelmi eladásaira és bevételeire, bár ezek zuhanása már 1990 óta tart, a nagy kommerciális létesítmények lokációs-kontrolljának deregulációjának kezdete óta. Az e-kereskedelem veszélye olyan területeket is elért, mint a bevásárlóközpontok és a vasútállomások divatházai, amelyeket relatív biztonságban lévőnek gondoltunk (Deutsche Bank, 2017).

A becslés szerint a koreai e-kereskedelmi piac növekedése CAGR (vegyes annualizált növekedési ráta) 20,2% lesz 2021-ig, tehát jelentősen kinövi a teljes kiskereskedelmi ágazatot. A várakozások szerint a koreai e-kereskedelmi piac szétforgácsolt marad egyértelmű győztes nélkül, míg domináns résztvevő nélkül, korlátozott összeolvadási és felvásárlási (M&A) lehetőségek, illetve a nagyobb hagyományos kiskereskedelmi résztvevők szilárd finansziális lehetőségei mellett számos piacvezető résztvevő fog versenyezni egymással (Neszmélyi, Kozár 2018).

Szingapúrban a kiskereskedelmi eladások csökkenő tendenciát mutatnak 2016-ban, de azután a kiskereskedelmi eladások növekedése tükröződött a kiskereskedelmi helyek agresszív kiépítésében. Az előrejelzések szerint Szingapúr továbbra is kihívásokkal néz majd szembe a növekvő e-kereskedelem és a bőséges kínálat miatt. A háttérgazdaság megerősödése és a lakossági piac pozitív kilátásai ciklikus erősödéshez vezethetnek a szingapúri kiskereskedelemben. Az erősen koncentrált hagyományos kiskereskedelmi nagyáruházak miatt az e-kereskedelem részesedése viszonylag alacsony (4,8%) a régió más országaival összehasonlítva.

Tajvanban jól felismerhető a releváns különbség a hagyományos és az internetes növekedési rátájában.

Az empirikus kutatás eredményei, példák az üzleti életből

Mi van az adatok mögött? A következő részben a trendek, a kiskereskedelmi üzleti fejlesztések kerülnek bemutatásra, amelyek jól mutatják a kiskereskedelem változásait a kiválasztott ázsiai országokban.

Változó társadalom

A társadalom felosztható felső, felső közép, közép, alsó közép, munkás és alsó osztályra. Hatalmas növekedési potenciálját tekintve a várakozások szerint 2020-ra a délkelet-ázsiai és

indiai középosztály 400 milliósra, illetve Indiában 540 milliósra fog növekedni, ami szignifikáns ösztönzőerőt jelent a fogyasztás növekedésére mindkét gazdaságban. Kínában a középosztály jóval nagyobb, mint a délkelet-ázsiai és indiai középosztályok, és becsült 25%-os növekedésével 2020-ra elérheti az 1 milliárdot, ezáltal az ország városi populációjának 70%-át. Így a hazai fogyasztás növekedésének erőműve lehet (Fung Business Intelligence, 2017).

A digitális érában az internet nagy elterjedtsége által az információk általános elérhetősége és a gyorsan növekvő szociális médiahálózatok jelentős hatást gyakorolnak a fogyasztói vásárlási szokásokra és preferenciákra. Ma az ázsiai fogyasztók digitálisan naprakészek, mobilak és szociálisan rugalmasak. Nagy mértékben kapcsolódnak egymáshoz és omnichannel-élményeket igényelnek, bármikor, bárhol és bármilyen eszközön vásárolnának. Mindemellett igényt formálnak a személyreszabott termékekre és szolgáltatásokra, nagyobb kielégülést várnak az élettől, erősen vágnak a kényelemre és a sürgösségre a pusztán statikus anyagi javak helyett. Mindez természetesen nem régió specifikus jelenség, de a felvázolt trendek, fogyasztói magatartások megértése segíthet felkészülni, illetve alkalmazkodni a körülöttünk zajló változásokra is.

Digitalizáció

Az ázsiai e-kereskedelem robbanásszerű elterjedésének köszönhetően az online platformok, ezen belül leginkább a B2C (fogyasztóknak, végfelhasználóknak szánt) piacterek gyors fejlődésnek indultak. A hagyományos kiskereskedők egyre nagyobb számban nyitottak online boltokat, míg az e-kereskedelem nagyobb résztvevői kiterjesztették online piacukat a saját országaikban és Ázsia-szerte is abban reménykedve, hogy így több vásárlót érhetnek el (pl.: az IKEA online terjeszkedik Japánban). Az m-kereskedelem egyre népszerűbb az ázsiai online fogyasztók köreiben, ezért sok kiskereskedő készít mobilbarát weboldalakat és mobil applikációkat lokáció alapú és egyéb interaktív funkciókkal. Mindeközben a készpénz nélküli társadalom kialakulása is újabb lendületet kapott. A kiskereskedők egy része fizetési szolgáltatókkal társult, hogy elektronikus fizetési lehetőséget és mobilpénztárcát kínáljanak a vásárlóiknak, ezáltal az online fogyasztók fizetési élménye sokkal súrlódás-mentesebbé vált.

Példa: A leírt trendek illusztrációjaként vegyük a tajvani @Cosme online kozmetikai üzletet, amely a japán Istyle e-kereskedelmi vállalat tulajdonában van, és 2017 májusában hagyományos boltot is nyitott Tajvanban. Ez a fajta terjeszkedés része az Istyle ázsiai üzleti tervének. A cég újabb boltokat is nyitott Tajvanban és Hong Kongban 2017-ben. Jelenleg az Istyle tengerentúli üzleti stratégiája kozmetikumok nagybani kereskedelmére és CBEC (határon túli e-kereskedelmi) boltokra összpontosít Kínában.

Közösségi média

Az okostelefonok egyre szélesebb körű elérhetőségével és a fogyasztók online jelenlétének időbeli megnövekedésével a szociális média egyre inkább kulcsfontosságú marketing és eladási eszközzé válik. A szociális média-felhasználók száma drasztikusan megnövekedett Ázsiában. A Go-Globe adatai szerint a világ szociális média felhasználóinak több mint 52%-a az ázsiai-csendes-óceáni térségből származik; és az aktív szociális média felhasználók több mint 97%-a mobileszközökön keresztül használja a szociális média fiókjait. Az utóbbi években számos szociális média platform épített be olyan újabb funkciókat, mint például az élő közvetítés lehetőségei, amelyek jobban megszólítják a fogyasztókat és költést ösztönöznek. Mint kulcsfontosságú marketingeszköz, a szociális média ösztönzi a közvetítési és megosztási szolgáltatásokat. Tajvanban a Facebook nagyon népszerű, a fő kommunikációs platform a Line, illetve Kínában a WeChat és a Sina Weibo használatosabb.

Minthogy Ázsiában nagyjából 175 millió szociális média felhasználó van, ezen a téren Délkelet-Ázsia már felülmúlta az Egyesült Államokat. Tajvanban a szociális média felhasználók 91%-a megtalálható a Facebookon is. A szociális média bumm elősegítette a szociális kereskedelem (s-kereskedelem) növekedését a régióban, különösen Délkelet-Ázsiában.

Zökkenőmentes kapcsolat az online és az offline között (O2O)

Az O2O (online-offline integráció) gyors növekedésnek indult Ázsiában az elmúlt években. Az e-kereskedelem erősödése megváltoztatta a fogyasztók vásárlási szokásait, így az O2O kiskereskedelem fő alapelvevé vált a hagyományos kiskereskedelmi stratégiákban. Alkalmazkodván a fogyasztók egyre összetettebb vásárlási módszereihez – **a fizikai és digitális csatornákat átszöve** – az ázsiai kiskereskedők próbálják létrehozni a fizikai boltok és az online/mobil csatornák zökkenőmentes integrációját például új kiszállítási lehetőségek felkínálásával, mint amilyen a click-and-collect rendszer és non-stop csomagszekrények. Az O2O terén a legutóbbi fejlemény Ázsiában az O2O gyors alkalmazása a vendéglátásban és az életmód-szolgáltatások ágazatában. A fogyasztók kényelem iránti növekvő igénye miatt az O2O ételkiszállítás gyakorlatilag egyre gyorsabban növekszik számos ázsiai országban.

Példa: A Kakao, egy a Kakao Talk társalgási applikációról ismert dél-koreai internetes vállalat ételkiszállítási szolgáltatást indított 2017 januárjában. Az új szolgáltatást beépítette a Kakao Talk applikációba.

Technológiai fejlődés

Bár az e-kereskedelem jelentős lendületet vett Ázsiában, a fogyasztók még mindig a fizikai boltokban töltik a legtöbb időt bevásárlással. Számos hagyományos kiskereskedő kihasználja a mobilinternet és a digitális technológiák emelőhatását, hogy jobban kiszolgálhassa a technológiailag fejlett fogyasztói rétegek előremutató digitális alapú igényeit. A digitális technológiák, mint például az elhelyezkedés-alapú szolgáltatások, az interaktív tükrök, a Dolgok Internete (IoT), a virtuális valóság (VR) és a kiterjesztett valóság (AR) mind növelik a vásárlók kényelmét és játékosítják a kiskereskedelmi környezetet, hogy a fogyasztói elköteleződés erősítésével növeljék a fogyasztói elégedettséget.

Példa: Az Innisfree az Amorepacific egy dél-koreai természetes kozmetikum brandje, amely társult a Bank of China-val és a POPSPi-vel, egy sanghaji központú mobil-kiskereskedelmi megoldásokkal foglalkozó vállalattal, hogy kialakítsa a saját megoldását a mobil fizetési pontokra (POS) a kínai boltjaiban. Az Innisfree minden eladóját felszerelték egy-egy mobil-alapú POS-berendezéssel, így megszűnt a kötelező sorbanállás a pénztáraknál, és az üzlet dolgozói helyben és azonnal kielégíthetik a vásárlók különféle igényeit.

Váltás a fogyasztásról az élményre

Ma az ázsiai fogyasztók már kifinomultabbak és egyre inkább a hozzáadott értékeket keresik – a kivételes szolgáltatásokat és a személyessé tett élményeket. Az „élménybevásárlás” koncepciója egyre nagyobb figyelmet kap Ázsiában. Számos nagyáruház és bevásárlóközpont vezet be „élményelemeket” – mint amilyen a vendéglátás (F&B), gyerekekkel kapcsolatos tevékenységek, illetve művészeti, kulturális és életmódbeli elemek – annak érdekében, hogy kivételes bevásárlási élménnyel és szolgáltatásokkal vonzzák magukhoz a fogyasztókat. Mindeközben a különféle szegmensekben egyre több kiskereskedő nyitott élményboltokat vagy

bemutatótermeket, ahol külön figyelmet fordítanak a nyújtható szolgáltatásokra és a vásárlók érzelmi elköteleződésére.

Példa: A Tsutaya Bookstore megnyitotta az első nemzetközi boltját Tajvanban. Jaspán egyik nagyobb életmód-könyvhálózata, a Tsutaya Bookstore megnyitotta az első tengerentúli üzletét a tajvani Tajpejben. Az új bolt életmódbeli és élményelemeket is kínál, így két fő részből áll; könyvesboltból és kávéházból. Amellett, hogy papírárukat és különféle témákban – a művészettől, nyelvektől, divattól és építészettől kezdve az életmódig, az egészségig, kultúráig és konyhaművészetig – olvasnivalót árul, háztartási termékeket, babatermékeket és divatárut is kínál. A kávézóban a vásárlók nem csupán italokat és rágcálnivalót kérhetnek, de ízléses japán stílusú ételeket és desszerteket is.

Új üzleti modellek felderítése, az üzlet megújítása a lehetőségek kihasználása érdekében

A fogyasztók egyre szegmentáltabb igényeinek kielégítése érdekében sok ázsiai kiskereskedő keresi a módját, hogyan alakíthatná át az üzleteit, és innovatív stratégiákat dolgoznak ki. A kisebb kiskereskedelmi formátumok, mint például a vegyesboltok és kis kioszkok erősebb növekedést élvezhettek az utóbbi években. Versenytársaikkal szemben rendelkeznek azzal az előnnyel, hogy közvetlenül találkoznak a célközönségükkel, emellett képesek gyorsabb szolgáltatásokat kínálni vonzó termékválasztékkal és hozzáadott komforttal, a kis méretekből adódó alacsonyabb működési költségeket már nem is említve. Ezt látva néhány nagyobb áruház is kisebb formátumra vált, kisebb léptékű üzleteket nyitnak vagy csökkentik a nagy áruházai méreteit. Az ázsiai fogyasztók, főleg az Y-generáció tagjai személyesebb termékeket és szolgáltatásokat igényelnek. Néhány kiskereskedő és vezető e-kereskedelmi résztvevő olyan új üzleti modelleket vett át, mint a rendelésre készült termékek kínálata vagy a közvetlenül a fogyasztóhoz eljuttatott áruk kereskedelme, hogy megfeleljen a célközönségeként meghatározott rétegek ízlésének és igényeinek.

Példa: A Lotte Department Store új kompakt üzletet nyitott „Lotte El Cube” néven Dél-Koreában. A Lotte Department Store alkalmazta a kisebb boltformátum elvét, és megnyitott három új kompakt bevásárlóközpontot „Lotte El Cube” néven. Ahelyett, hogy mindenkinek kínálnának valamit, ezek a viszonylag kisméretű boltok kifejezetten a fiatal, divattudatos vásárlókra összpontosítanak.

Hogy megkülönböztessék magukat a versenytársaktól, számos e-kereskedelmi résztvevő átállt egy új, kreatívabb e-kereskedelmi modellre; a szabadalmaztatott árukra.

Példa: A Furla megnyitotta az első rendelésre készült árukat kínáló üzletét Szingapúrban. Az olasz kézitáska-cég, a Furla nemrég megnyitotta az első „Made For You” bemutatótermét a szingapúri Marina Bay Sands szálloda bevásárlóközpontjában. Itt a vásárlók megtervezhetik a saját táskáikat. Egy ilyen egyedi táska leszállítását a rendeltéstől számított 8-12 héten belül vállalják, a választott anyagoktól és a piaci kereslettől függően. Minden táskához tartozik egy személyes, kézírással készült eredetigazolás is.

M&A: Egy lehetőség a növekedés ösztönzésére

Az összeolvasztás és felvásárlás (M&A) továbbra is vonzó lehetőség az ázsiai kiskereskedők számára, mert ezáltal piaci részesedésre tehetnek szert és felgyorsíthatják a növekedést. Azáltal, hogy partnerkapcsolatba lépnek befutott brandekkel, a kiskereskedők nagyobb léptékű vásárlóerőhöz és fejlettebb technológiához juthatnak, emellett brandépítési know-how-t és stratégiai újrapozicionálási lehetőségeket szerezhetnek.

Példa: A FamilyMart és az Uny összeolvastása révén létrejött Japán második legnagyobb vegyesbolt-hálózata. 2016 szeptemberében Japán egyik nagyobb vegyesbolt-üzemeltetője, a FamilyMart összeolvadt az Uny-val, egy másik helyi kiskereskedelmi vállalattal, amely a Circle K Sunkus vegyesboltláncot működtette Japánban. Mivel az Uny által birtokolt Circle K Sunkus boltok többségét átalakították FamilyMart üzletekké, a FamilyMart-boltok száma 17 000 körülire növekedett a szigetországban, így ez lett a második legnagyobb vegyesboltlánc Japánban. A piacvezető Seven-Eleven Japan nagyjából 18 000 üzletet üzemeltet.

A vámmentes üzletek robusztus növekedése Ázsiában

A Kínába érkező turisták számának növekedése következtében megnövekedett a vámmentes boltok száma a repülőtereken és a belvárosokban is a nagyobb ázsiai turistacélpontokban. Például Dél-Korea vámmentes piaca drasztikus, 33,5%-os növekedést mutatott 2016-ban, és 12 275,7 milliárd won (10,56 milliárd USD) forgalmat ért el. A Lotte Duty Free, a legnagyobb dél-koreai vámmentes boltüzemeltető 5972,8 milliárd won (5,13 milliárd USD) forgalmat jelentett 2016-ban, és a második helyen a Shilla Duty Free követte 3405,3 milliárd won (2,93 milliárd USD) forgalommal.

Az ázsiai országok továbbra is rövid utazások kedvelt célpontjai a kínai turisták között. A kínai utazók öt legkedveltebb tengerentúli célpontja közül Dél-Koreára úgy tekintenek, mint a divat, a szépség- és szórakoztatóipar meghatározó országára, ezért az első helyen szerepel. A második Thaiföld a rendkívüli tengerpartjaival és templomaival. Ezután következik Japán az érdekes történelmével és kultúrájával, majd Tajvan a természeti látnivalóival és a gyorsételeivel. A kínai turizmus fellendülésének kihasználása érdekében a vámmentes piac nagyobb szereplői mind felgyorsították a terjeszkedést a térség repterein és belvárosi területein egyformán.

Példa: Az Incheon nemzetközi repülőtér átvette a vezetést a vámmentes kereskedelem terén. A dél-koreai Incheon International Airport 2300 milliárd won (2 milliárd USD) vámmentes forgalmat jelentett 2016-ban, ami 14,7%-os ugrást jelent az előző évhez képest, és a világ első vámmentes kereskedelmi pontjává teszi a nemzetközi repteret, megelőzve a Dubai International Airportot is. A repülőtér a megnövekedett utasforgalommal, a változatos globális és helyi márkák jelenlétével, és a felújítás során továbbfejlesztett vásárlási környezettel indokolja a masszív növekedést.

Összefoglalás

Az ázsiai országokban – akárcsak az európai térség nagy részében is – a hagyományos kiskereskedelem új funkciót kapott az omnichannel-stratégiák elterjedésével. A boltok vonzó elhelyezkedése már nem csak a forgalomgenerálás okán fontos, de azért is, hogy az üzletek promóciós eszközként szolgálhassanak a kapcsolódó online bolt számára, ahogyan azt a 2.2. fejezetben is láthattuk. A bolt és az internet közti közvetlen forgalom mindkét térségben csupán egy aspektusa ennek a jelenségnek. A példák illusztrálják, hogy a hagyományos kiskereskedelmi jelenlét növeli a fogyasztók márkatudatosságát, ami átlag feletti online forgalomhoz vezet a fizikai boltok vonzáskörzetén belül. A bolthelyek forgalompotenciáljának felmérése során a kiskereskedők számításba vehetik a várakozások szerinti jövőbeni paramétereket. Az egy főre eső GDP növekedése tekintetében az áru- és szolgáltatásforgalom különbözik a két kontinensen. Az ázsiai országok többségében a nemzeti kimeneti mutatók növekedése felülmúlja az európai átlagot. A korlátozó protekcionista tendenciák mindkét kontinensen lassíthatják a nemzetközi kiskereskedők terjeszkedését. Az ázsiai országokban a szűkösebb kereskedelmi ingatlanpiac növekvő bérleti költségei valamennyire ellensúlyozzák

az értékesítési területek dinamikus növekedését. A növekvő forgalom és a csökkenő méretű elárúsítóhelyek együttesen megnövelik az értékesítési helyek hatékonyságát.

Úgy tűnik, hogy a boltok üzemelését és a vásárlási folyamatokat évtizedekig leíró modellek elveszítik az érvényességüket (Laudon – Traver, 2017). Nem szükségszerűen azért, mert bizonyos fázisok eltűnnének, hanem mert idővel inkább egymásba csúsznak. A vásárlást megelőző tanulási folyamatot nehéz elkülöníteni az előzetes tájékozódási tartománytól, amely valójában folyamatosan kihat a fogyasztókra. A kapcsolatfelvételi helyek (élménypontok, vásárlói pontok) számai exponenciális-növekedést mutatnak, és az egyes fázisokban nehéz megragadni a fogyasztókat. A fogyasztókat ösztönző ingerek tucatjai, vagy esetenként akár százai érik egyszerre. A márka- és termékválasztás folyamata, sőt, még a boltválasztással kapcsolatos döntéshozatal sem osztható fel a hagyományos értelemben külön leírható részekre. Ebben a folyamatban a vásárlást követő fázis külön figyelmet érdemel, mert új kilátásokat teremt a digitálisan meg támogatott kereskedelem számára az eddig nagymértékben elhanyagolt fogyasztói menedzsmentben (Sikos T. 2018).

Amikor a közepes nemzeti vagy regionális szintű kiskereskedelmi lánc létrehozza CRM-rendszerét és folyamatos kapcsolatba kerül a fogyasztókkal, akkor magasabb szintre kerül az értékláncban. Az ázsiai országok többsége példát mutat a kiskereskedelem új üzleti modelljeinek használata terén.

Irodalomjegyzék

1. Christensen, C. M., Tedlow, R. S. (2006) Harvard Business Review
2. D'Andrea, G. (2018) Rethinking the Funnel for the Omnichannel Age, IeseInsight p54
3. Deutsche Bank (2017) Markets Research, APAC Retail and Property, p1.
4. Johnson, R., Morse, G., (2011): Retail isn't broken. Store are. Harvard Business Review. 12. 2011
5. Fung Business Intelligence (2017): 9 Key Trends and Developments, p2
6. GFK (2018): Digitális térkép a kereskedelem számára, pp12-14.
7. Kozák Á. (2015) Macroeconomics Indicators and Consumption, In: Karlovitz, János Tibor (szerk.) 2nd IRI Economics Conference p. 37,
8. Laudon, K.C., Traver C.G., (2017) E-commerce.Pearson, pp326-328.
9. Mackinnon, D., Cumbers, (2007): A, An introduction to economic geography, Pearson, pp108-110.
10. Neszmélyi, Gy. I, Kozár (2018) Europe and Asia Enhancing Ties - The Case of Hungary and ASEAN pp. 62-65.
11. Schwab, K. (2017): The fourth industrial revolution. Portfolio. pp15-17
12. Sikos T. (2018) Smart retailing - smart malls, Paper: DOI:10.13140/RG.2.2.12292.99200 p. 1
13. Wessel, M., Christensen, C. M, (2012): Surviving Disruption. Harvard Business Review. 12. 2012
14. Wiefel, M. (2015): Digitalization: The impact on traditional retail and the future model of multichannel. International Journal of Scientific and Research Publicationos. Volume 5, Issue 3

REPREZENTATÍV FELMÉRÉS A GYÖNGYÖSI JÁRÁSBAN TALÁLHATÓ ÖNKORMÁNYZATOK MEGÚJULÓ ENERGIA PÁLYÁZATAINAK VONATKOZÁSÁBAN

REPRESENTATIVE RESEARCH ABOUT RENEWABLE ENERGY TENDERS IN CASE
OF LOCAL GOVERNMENTS LOCATED IN THE MICRO-REGION OF GYÖNGYÖS

Szeberényi András

PhD hallgató

Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és
Vidékfejlesztési Intézet

E-mail: andras.szeberenyi@gmail.com

Összefoglalás

Napjainkban egyre többeket foglalkoztat az egyre korlátozottabb mennyiségben rendelkezésre álló fosszilis energiák felhasználása. Régóta kutatják, hogy milyen alternatív energiákkal tudnák helyettesíteni azokat, és egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy egyedül a megújuló energiák képesek kiváltani ezeket a leghatékonyabban. Jelenlegi helyzetet tekintve a fosszilis energiák használata, valamint az ezzel párhuzamosan és exponenciálisan növekvő megoldatlan problémák - például a kitermelt olaj csökkenő mennyisége, az autók számának évről évre történő növekedése, az erősödő környezetterhelés, az üvegházhatás, a globális felmelegedés - már világméretű problémának tekinthető. Ezek egyik hatékony megoldása lehet, ha a fiatalabb generációknak minél korábban megtanítják a környezettudatos életmód fontosságát. A fiatalok mellett a másik döntő szerep az önkormányzatoké, melyek meghatározói lehetnek a lakosság környezettudatosságra való nevelésének, hisz saját példájukkal irányvonalat mutatnak: hogyan lehet többet tenni a környezetünk védelméért. Az itt bemutatott kutatás legfőbb célja az volt, hogy a Gyöngyösi járás önkormányzatainak segítségével egy olyan reprezentatív kutatás készüljön, amely átfogó képet ad az önkormányzatok megújuló energia felhasználási szintjéről, a környezettudatos hozzáállásukról és arról, hogy a közeljövőben hogyan szeretnének még többet tenni annak érdekében, hogy ezt a szemléletmódot erősítsék projektek, pályázatok, a közösségi média vagy más lehetőségek által.

Abstract

Nowadays, in our current world more and more people are dealing with the usage of the fossil energy that are only available in a limited amount. One of the most efficient solutions is to change the attitude of young people toward environmentally friendly lifestyle. The local governments have the other decisive role which takes a huge part of the population's education regarding the environmental awareness because they show the direction by their own example how they can do more to protect their environment. The aim of the research was to create a representative investigation by the help of all the governments in the micro-region of Gyöngyös which provide a comprehensive image about the level of use of renewable energy at the local governments, about their environmentally conscious attitude and their action plans how to enhance this approach by projects, tenders, social media or any other way.

Kulcsszavak: környezettudatosság, megújuló energia, közösségi média, önkormányzatok

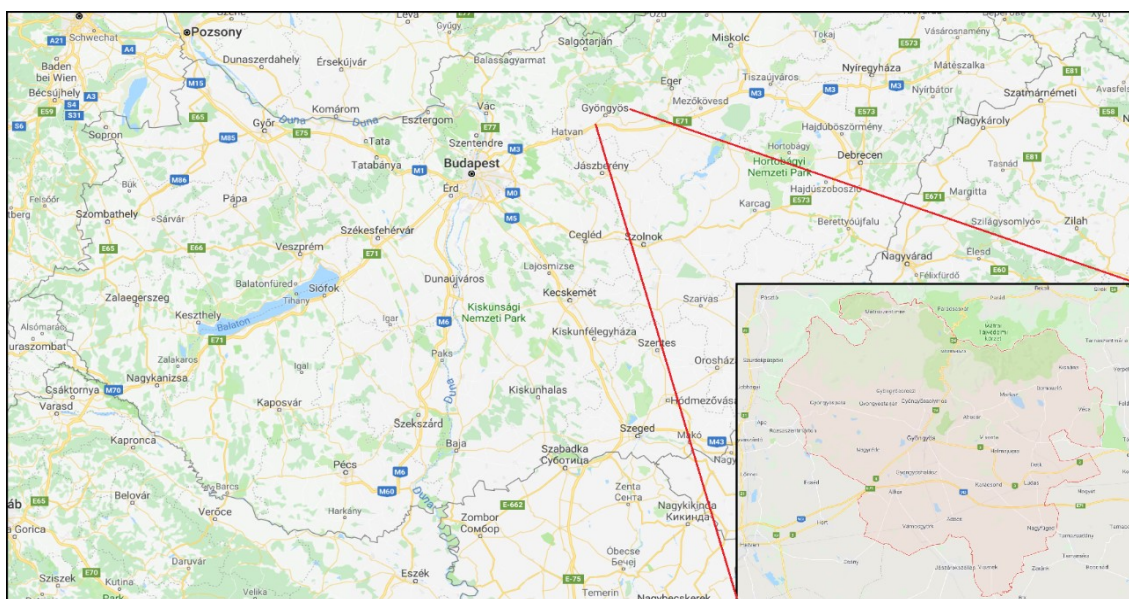
JEL besorolás: O13, P48, Q42

LCC: S589.75-589.76

Bevezetés

A környezetvédelem és a környezettudatosság fontosságát egyre több ország hangsúlyozza kormánybéli döntések által (Kovács, 2010). Magyarországon is megfigyelhető egyre több településen a napelemek, napkollektorok és a biomassa felhasználására szakosodott intézmények jelenléte (Sembery és Tóth, 2004). A legtöbb európai uniós tagállamra jellemző, hogy a fővárosok és a hozzá tartozó agglomerációs területek nagyobb és effektívebb mértékben tudják használni a megújuló energiákat (Begley, 2008). Ennek egyik oka a kiírt pályázatok megvalósítási feltételei, amelyeknek sokszor döntő szerepe van abban, hogy egyes települések, országrészek milyen szinten tudnak fejlődni ezen a területen. Így az egyes téregységek között jelentős eltéréseket találhatunk, melyben az érintett térségek lakóira jellemző környezettudatosságnak is fontos szerepe van. Az itt bemutatott kutatás 2016 végén vette kezdetét a Gyöngyösi járásban, melynek első része az általános iskolás és középiskolás diákok megkérdezése volt primer kutatás segítségével, amelynek legfőbb vizsgálati szempontja a környezettudatossághoz való hozzáállásukra összpontosult. Az ezekből kapott eredmények összesítésével megerősödött az a feltételezés, hogy szükség van az önkormányzatok vizsgálatára is, amely eredményeinek összegzése ebben a felmérésben történt meg a kutatás második fázisaként.

A 751 km² területű Gyöngyösi járás az észak-magyarországi régió Heves megyei térségében helyezkedik el (1. ábra). A járásban található 25 település közül a legközelebbi, mintegy 76 kilométerre esik Budapesttől. A járásszékhely város Gyöngyös, ezen kívül további város még Gyöngyöspata, a maradék 23 település pedig községeként van nyilvántartva. A 2017-es adatok szerint a népesség száma 70.728 fő, amely évről évre nagyjából 750 fővel csökken járásszinten. 2005-ben a lakosság száma 77.249 fő volt, de elsősorban a főváros munkaerő-elszívó hatása miatt ez a szám 2015-re, mintegy 71.303 főre csökkent (TeIR, 2018). 2016 végére pozitív irányú változás történt, mert új gyárépületek és más nagyobb vállalatok (pl.: Apollo Tyres, Procter&Gamble) telepedtek le a környéken. 2005 óta a járás egyik legnagyobb megoldatlan problémája, hogy nem tud versenyezni a főváros és annak agglomerációs területén található hasonló munkakörök bérezésével. Emiatt, a járásban található aktívan dolgozók jelentős része naponta akár 2-3 vagy ennél is több órát töltenek ingázással (100-160 km), mint hogy, járási szinten erősítsék a munkaerőpiacot (Kassai és Ritter, 2011).

1. ábra: A Gyöngyösi járás elhelyezkedése

Forrás: Google Maps alapján saját szerkesztés, 2018.

A komplex primer kutatás első része a Gyöngyösi járásban élő általános- és középiskolás diákok környezettudatos életmódjára és a környezetvédelemhez való hozzáállására fókuszált, melynek eredményei alapján nyilvánvalóvá vált, hogy szükséges folytatni a kutatást a járásban található helyi önkormányzat esetében is, mivel ezek az intézmények számos zöld- és megújuló energiával kapcsolatos fejlesztésben vettek részt. A megvalósított pályázatok és projektek többsége, szoláris panelek telepítését – például kórház, művelődési házak, iskolák esetében – vagy biomassza újrahasznosítását foglalta magában (Szeberényi, 2017). Az előzetes kutatások azt is lehetővé tették, hogy a témakörök és a hozzájuk tartozó kérdések irányított szűkítése során tematikusabban kerüljenek felosztásra, ezáltal lehetővé téve, hogy az online kommunikáció és a közösségi média hatásainak és befolyásolási szintjének problémái is bekerüljenek a kutatásba. Egyik ilyen például, hogy a közösségi média milyen eszközök segítségével tudja felhívni a fiatalabb generáció figyelmét a környezettudatos életmód jelentőségére, vagy a környezetvédelem fontosságára.

Anyag és Módszertan

A Gyöngyösi járásban összesen 25 település található. Ebből 14 önkormányzat az, amelyek külön kirendeltséggel rendelkeznek és további 11, amely másik önkormányzattal van összevonva valamilyen formában. A járásban összesen két város található (Gyöngyös és Gyöngyöspata), további 23 település pedig községeként van nyilvántartva (2. ábra). A kutatás reprezentativitását elősegítve egy 23 kérdésből álló primer kérdőívre volt szükség, amely több témakörben vizsgálta az önkormányzatok környezettudatossági szokásait. A kérdőívek által érintett témák a következőkre bonthatók:

- megújuló energiaforrások helyi szintű felhasználása,
- pályázati források fajtája és összege, illetve a beruházások megtérülési ideje,
- pályázatok kihasználtságát érintő problémák,
- energiaforrásokra vonatkozó jövőbeni beruházási tervek,
- helyi szintű környezetvédelmi problémák és támogatások,
- szelektív hulladékgyűjtés kivitelezése, problémái,
- online kommunikáció és közösségi média használata önkormányzati szinten.

2. ábra: A kutatásban résztvevő helyi önkormányzatok megoszlása

Forrás: Saját szerkesztésű ábra saját primer kutatás alapján, 2018.

A tanulmány egy átfogó reprezentatív kutatást mutat be a Gyöngyös kistérségében található valamennyi település vonatkozásában, hogy minél több információ kerüljön begyűjtésre a megújuló energiaforrások felhasználhatóságáról, a finanszírozási források típusáról és összegéről, valamint a befektetések megtérülése, a környezetvédelem és a szelektív hulladékgyűjtés általános ismeretéről. A kérdőívek lekérdezése személyesen történt minden helyi önkormányzat esetében.

Az eredmények arányukat tekintve 100%-ban reprezentatívnak tekinthetőek, mivel minden település - azaz összesen 25 - részt vett a kutatásban. A konszolidált helyi önkormányzatok esetében egyesével kellett ellátogatni a 14 kirendeltséggel rendelkező településhez, hogy az azokkal összevont helyi önkormányzatoknak szánt kérdőíveket le lehessen kérdezni.

A következő példa szemlélteti ezt: Található 4 község a járásban - Atkár, Detk, Pálosvörösmart, Visonta – amelyekből Atkár, Detk és Pálosvörösmart a visontai nagy helyi önkormányzatához tartoznak, ezért először, ebben az esetben Visontát kellett felkeresni, hogy engedélyezze a hozzátartozó másik 3 község önkormányzatánál a kérdőíves kutatást. Emiatt a folyamat miatt sok esetben a kutatáshoz szükséges engedélyek jóváhagyása sokkal több hetet vett igénybe az eredetileg tervezett időtartamhoz képest.

Az előzetes kutatások eredményeinek segítségével ezen primer kutatás hatékonyságát és eredményességét elősegítve három hipotézis került meghatározásra:

H1: A helyi önkormányzatok esetében a megújuló energiaforrások többnyire a napenergiára épülnek.

H2: A helyi önkormányzatok esetében a megújuló energiaforrások beruházásai alapvetően kisebbek.

H3: A fejlesztési beruházásokat elsősorban az Európai Unió pályázati forrásai hajtják végre, és hosszú megtérülési idővel rendelkeznek.

Eredmények

A kérdőíves megkérdezés első része a járásban található önkormányzatok és az azokhoz tartozó önkormányzati fenntartású intézmények megújuló energiaforrásokra vonatkozó általános használatára, és felhasználási területeire összpontosult, valamint, hogy az önkormányzatok ezeket a megújuló energiaforrásra vonatkozó fejlesztéseket milyen forrásból valósították meg. Kérdés volt, hogy ezen beruházások nagyjából mennyi idő alatt térültek meg, mekkora összegűek voltak, és hogy a pályázatok kivitelezésekor/megpályázásakor milyen problémák merültek fel a megújuló energiák használatával kapcsolatban.

A kérdőív második része a jövőben tervezett megújuló energiaforrásokra építő beruházások főbb indokaira, tervezett felhasználási helyeire, annak összegére és az ezekből adódó környezetipróblémákra összpontosul. A téma alaposabb vizsgálatához tartozik még a helyi szintű aktuális környezetvédelmi problémák ismerete, a talaj vízminőségének vizsgálata, a szelektív hulladékgyűjtés kivitelezése, és a járásban található települések levegő minőségének vizsgálata (például fűtési szezonban). A következő ábrák és táblázatok a kutatás összesített eredményeit mutatják be.

Az 1. táblázat a kérdőív első kérdésének - *Használja-e az Önkormányzat (vagy Önkormányzati fenntartású intézmény) az alábbi megújuló energiaforrások valamelyikét, és ha igen, melyiket?* - főbb eredményeit mutatja be.

1. táblázat: A megkérdezett önkormányzatok által használt megújuló energiaforrások összesített eredményei, 2018

Energiaforrás fajtája	Felhasználás helye
Biomassza (tüzelhető biomassza, elgázosítható biomassza, tűzifa, stb.)	<ul style="list-style-type: none"> - önkormányzati épületek - egészségházak - kastély - általános- és középiskolák - integrált közösségi és szolgáltató terek
Biogáz	<ul style="list-style-type: none"> - szennyvíztisztító telep - uszoda épületek
Geotermikus	
Víz	
Szél	
Nap	<ul style="list-style-type: none"> - napelemek az óvodák és általános iskolák épületein - napelemek és napkollektorok az önkormányzati épületeken vízmelegítés céljából
Nem használ	→ öt önkormányzat, akik nem használnak semmilyen megújuló energiaforrást

Forrás: Saját szerkesztésű ábra saját primer kutatás alapján, 2018., n=25

A kérdésben hat különböző megújuló energiaforrás került meghatározásra, illetve 7. lehetőségként jelölhető volt a „Nem használók” opció is, amennyiben a megkérdezett önkormányzat nem használja egyiket sem a megemlített energiaforrások közül. Az eredmények alapján az önkormányzatok háromféle energiaforrást használnak a vizsgált hat fajtából. A felhasználási helyet tekintve a biomassza a leggyakrabban használt energiaforrás, amelyet leginkább fűtésre használnak (ez egybevághat a szakirodalmi eredményekkel is - ld. Hall és Scrase, 1998) az önkormányzati épületekben, egészségházakban, általános- és középiskolákban, orvosi rendelőkhöz és az integrált közösségi és szolgáltató tereknél. Ha példaként említjük az egészségházakat, a fűtésük közel 5-10%-át fapellettel oldják meg, vagy további példaként, az óvodákban a faforgácsok felhasználhatósága elég hatékonyan működik.

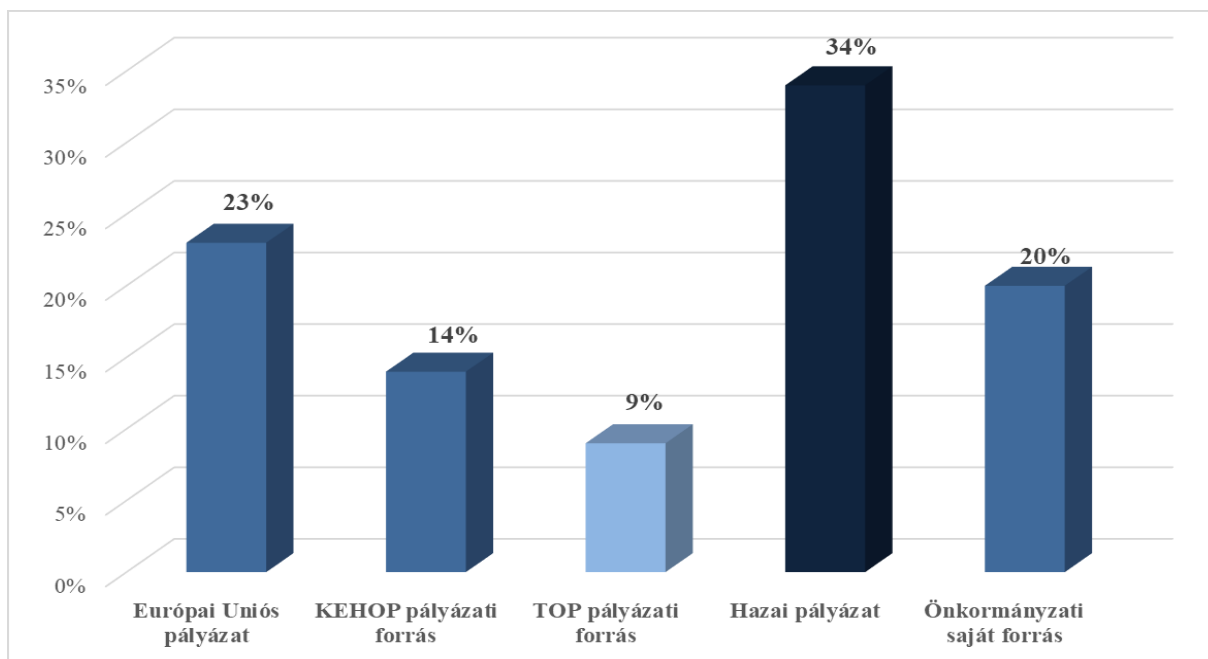
Két fajta létesítmény használ - három helyi önkormányzat szerint - jelenleg biogázt a szennyvíztisztító telepeken és az úszómedencék épületei esetében. A másik, és egyúttal a legrégebbi megújuló energiaforrásként a napenergiát és a hozzá tartozó eszközöket használják: ezek a fotovoltaiikus napelemek és a termikus hibrid napkollektorok. Fontos megállapítani, hogy különbséget tudjunk tenni a kettő között, ugyanis a napelemek elsődleges funkciója a napfény energiaforrásként történő felfogása, a napkollektorok feladata pedig – amelyek PVT-rendszerek néven egyaránt ismertek -, hogy a napsugárzást termikus és elektromos energiává alakítsák (ld, Nathan, 2007). A tanulmány eredményei azt mutatják, hogy a napelemek és kollektorok többnyire óvodákban, általános iskolákban és önkormányzati épületekben használatosak, például a víz fűtésére vagy a fényérzékelők működtetésére. A 25 megkérdezett helyi önkormányzat közül öt nem használ egy energiaforrást sem, és nem is tervez ezzel kapcsolatos jövőbeni beruházásokat. Három energiaforrás esetében - geotermikusak, víz és szél - a helyi önkormányzatok egyike sem használja, és terveik között sem szerepel, aminek legfőbb okai a pénzügyi problémák, és a fókuszált pályázati felhívások hiánya.

Ahhoz, hogy a helyi önkormányzatok beruházásának mértékét településenként meg lehessen határozni, szükséges volt azt is megkérdezni, hogy a már használatban levő megújuló energiaforrások kivitelezését milyen forrásokból valósították meg. A járásban található 25 településből 20 használ valamilyen formában megújuló energiát, öt pedig semmilyen formában sem. A 3. ábrán látható az eredmények összegzése, hogy a 20 önkormányzat miből valósította

meg a megújuló energiaforrások kivitelezését. Erre a nyitott kérdésre több válasz is adható volt, az 5 program eredményeinek összege 100%-ot tesz ki. A válaszok eredményei alapján a 20 önkormányzat összesen 35 forrásból valósított meg valamilyen megújuló energiára vonatkozó beruházást, amely az alábbi 5 programon belül oszlik meg:

- Európai Unió pályázat (23%) → 8 önkormányzat esetében
- KEHOP pályázati forrás (14%) → 5 önkormányzat esetében
- TOP pályázati forrás (9%) → 3 önkormányzat esetében
- Hazai pályázat (34%) → 12 önkormányzat esetében
- Önkormányzati saját forrás (20%) → 7 önkormányzat esetében

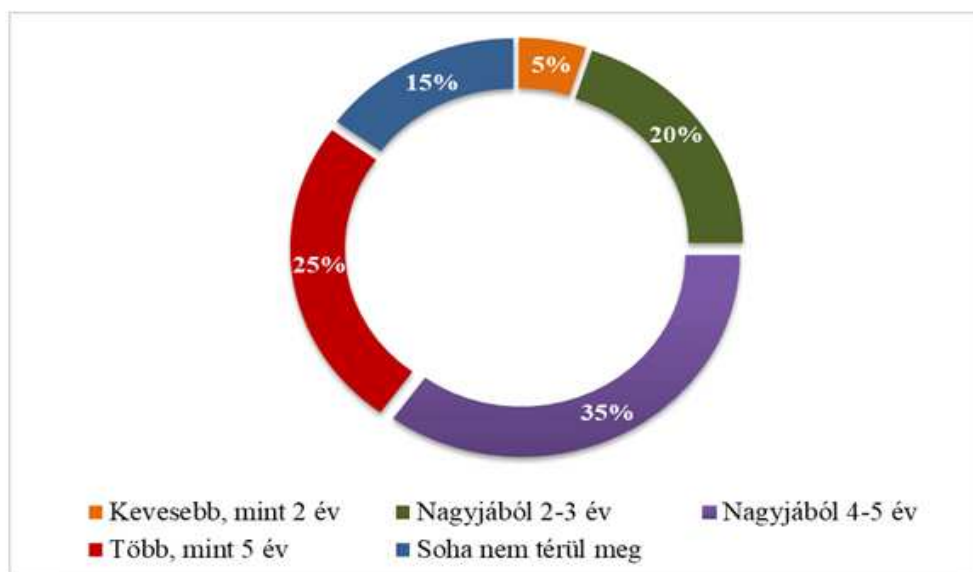
Ezen eredmények alapján kiderül, hogy 12 önkormányzat esetében, illetve az összes beruházás 34%-a valósult meg valamilyen hazai pályázat segítségével. Ezt követően valamilyen Európai Unió pályázatból valósult meg a beruházások 23%-a, amely 8 önkormányzatot érint. A 20 önkormányzattól mindössze 7 volt az, amely saját forrásból tudott megvalósítani valamilyen beruházást, így nagyjából 20%-át téve ki az összes beruházásnak. A KEHOP pályázati forrásból való fejlesztést 5 helyi önkormányzat vette igénybe, ami az összes beruházás 14%-a volt, a TOP pályázati forrásból pedig csak 3 önkormányzati tudott fejlesztésre költeni, ami az összes forrás 9%-a volt.

3. ábra: A megkérdezett helyi önkormányzatok megoszlása a megújuló energia fejlesztésre felhasznált források alapján

Forrás: Saját szerkesztésű ábra saját primer kutatás alapján, 2018., n=20

A kérdőívben található következő kérdés az volt, hogy az önkormányzatok által igénybe vett beruházások nagyjából mennyi idő alatt térülnek meg, aminek összesített eredményei a 4. ábrán kerültek összegzésre.

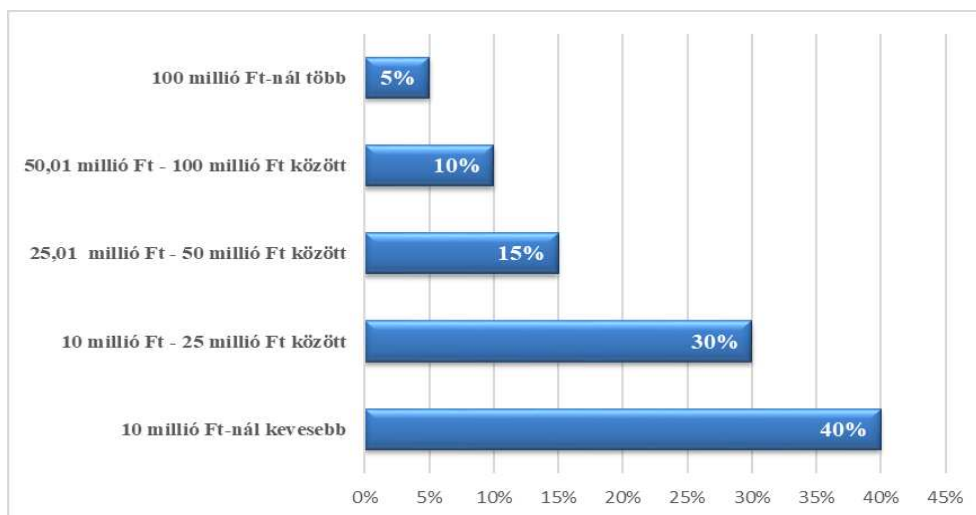
4. ábra: A megkérdezett helyi önkormányzatok megújuló energia beruházásainak megoszlása megtérülési idő szerint, 2018

Forrás: Saját szerkesztésű ábra saját primer kutatás alapján, 2018., n=20

A 4. ábra rámutat a beruházások megtérülésének megoszlására, ahol egynél több megújuló energia beruházást hajtottak végre önkormányzat által, ezért a teljes hozam maximális értéke képezi az adott beruházás átlagát. A befektetés megtérülése (ROI) a beruházásból kapott pénzügyi hozam. Alapvetően ezt annak mérésére használjuk, hogy mit kapunk vissza, ahhoz képest, amit befektettünk. Ez a pénzügy számos területén, valamint az üzleti életben is alkalmazható. Az üzleti életben leggyakrabban a jelölés hatékonyságának meghatározására használják. A ROI esetében a cél a minimális befektetés maximális megtérülése (Jack, 1994).

A 4. ábra lebontásában szereplő adatokra vonatkozó megtérülési idő esetében, amennyiben egy önkormányzatnál több megújuló energiafelhasználásra vonatkozó beruházás is már megvalósult, az összes beruházás megtérülési idejének maximum értékének átlaga értendő. Így az ábra értékei alapján megállapítható, hogy az érintett 20 önkormányzat szerint, egy önkormányzat esetében kevesebb, mint 2 év alatt megtérül az adott megújuló energiára vonatkozó beruházás, négy önkormányzat esetében nagyjából 2-3 év, hét önkormányzat esetében körülbelül 4-5 év alatt várható a beruházások megtérülése, öt önkormányzat szerint legalább 5 év szükséges a megtérüléséhez és három önkormányzat szerint valószínűsíthetően soha nem fognak megtérülni a beruházások. Érdekességgként megemlíthető, hogy sok kisebb önkormányzatnak - saját bevallásuk szerint – nagyon nehéz megpályázni ezeket a megújuló energiára kiírt pályázatokat, fejlesztési lehetőségeket, mert a községük sok szempontnak nem felel meg az adott pályázatban leírt, kötött feltételeknek. Ezt alátámasztja az is, hogy a járásban található 25 önkormányzat közül 5-nél semmilyen megújuló energiával kapcsolatos beruházás nem valósult meg. Másik probléma, hogy évek óta jelentős mértékű a szakemberek hiánya, akik a megújuló energiák telepítésében (például: napelemek, napkollektorok) és azok karbantartásában tudnának segíteni az önkormányzatoknak. A kutatásban megkérdezett önkormányzati hivatalnokok annyira fontosnak tartják ennek a problémának a megoldását, hogy akár jelentős mértékű összegekkel, képzések biztosításával is hozzájárulnának a szakemberek képzéséhez.

Az 5. ábrán látható öt különböző kategóriában meghatározva a 20 válaszadó önkormányzat már megvalósult beruházásainak összege. A kérdőívben található hatodik lehetőség a „Nem tervez beruházást” volt, de az ábra esetében jelen esetben ez nem releváns.

5. **ábra: A megkérdezett helyi önkormányzatok megújuló energia fejlesztésre felhasznált források megoszlása, 2018.**

Forrás: Saját szerkesztésű ábra saját primer kutatás alapján, 2018., n=20

Az 5. ábra alapján megállapítható, hogy a helyi önkormányzatok 40%-a esetében a megújuló energiával kapcsolatos fejlesztések, beruházások összege 10 millió Ft-nál kevesebb volt, ami 8 önkormányzatot jelent összesen. A második választási lehetőség esetében 6 önkormányzat beruházásaira vonatkozóan, amely az összes önkormányzat 30%-át teszi ki, a fejlesztések, beruházások értéke 10 millió és 25 millió forint között volt. A harmadik opció már a magasabb érték kategóriába tartozik – 25,01 millió és 50 millió forint -, amely 3 önkormányzatot érint, vagyis az összes kutatásban résztvevő önkormányzatok 15%-a esetében valósult meg ilyen értékű megújuló energiával kapcsolatos beruházás. További 10%, azaz 2 önkormányzat esetében már a fejlesztések értéke 50,01 millió és 100 millió forint között volt, és csak egyetlen önkormányzat van a járásban, amelynek beruházásai több mint 100 millió forint értékben valósultak meg.

Az előzetes elemzések következeképpen felmerült az a kérdés, hogy az önkormányzatok milyen jellegű problémákkal szembesülnek a megújuló energiák használatával kapcsolatos pályázatok esetében. A legtöbb esetben az adott önkormányzatok véleményeit képviselő szakemberek a saját pénzügyi források hiányát emelték ki legfőbb problémaként.

További önkormányzati problémaként emelték ki a következőket:

- A szakemberek aktív jelenléte és a telepített eszközök (pl.: napelemek, kollektorok, turbinák) felügyelete gyakran elmarad, sok esetben a meghibásodásokat egyáltalán nem vagy csak részben javítják, a hibás eszközöket nem cserélik ki, így ezeket a plusz költségeket az önkormányzatoknak saját forrásból kell megoldania.
- A pályázatok sok esetben támasztanak olyan követelményeket, ami miatt a kisebb településeknek nincs esélyük annak megpályázására. Amennyiben a pályázatot mégis be tudják nyújtani, az elbírálási idő és az ügymenetek időtartama nagyon hosszú időt vesz igénybe, akár több hónapot is.
- Az önkormányzatok egyik legnagyobb problémája az önerő hiánya, ami a pályázatok megvalósításához szükséges. Amennyiben mégis rendelkeznek a pályázathoz szükséges önerővel, gyakran elszámolási nehézségekbe ütköznek, ami még tovább nyújtja a már alapvetően is hosszú ügymenetet.
- Nincsenek közbeszerzési referensek, akik iránymutatással láthatnák el az önkormányzatokat az igénybe vehető lehetőségekről, pályázatokról.

- A fenntartási idő alatt évente el kell számolni az irányító hatóság felé, azonban a napelemek esetében nincs szakember, aki ezeket ellenőrizni tudná. A szakemberek hiánya tovább generálja azt a problémát, miszerint az önkormányzatok nehezen tudják beszerezni a szükséges engedélyeket, amennyiben energiatermelőként szeretnének részt venni a járásban.
- Azok az önkormányzatok, amelyek sikeresen megújuló energiaforrással kapcsolatos beruházást nyertek, a fenntartási idő alatt évente legalább egyszer kötelesek elszámolni az irányító hatóságok felé.

A kutatás következő része a járásban megtalálható helyi önkormányzatok jövőbeni megújuló energiaforrásokra vonatkozó beruházási terveire fókuszált. A 2. táblázatban, a kérdőívben szereplő több kérdés került összesítésre, amely a jövőbeni beruházások fajtáját, felhasználási helyét és a beruházások összegét tartalmazza.

2. táblázat: A megkérdezett helyi önkormányzatok jövőben tervezett beruházásai felhasználási hely és beruházási költség szerint, 2018.

Energiaforrás fajtája	Beruházás költsége	Felhasználás helye
Hőszigetelés, kazáncsere, ajtó/ablak csere:	átlagosan 5 millió Ft és 35 millió Ft között	- általános iskolákban - művelődési házakban - óvodákban
Biomasszával kapcsolatos beruházás:	átlagosan 1 millió Ft és 10 millió Ft között	- középiskolákban - egészségházakban - orvosi rendelőkben
Szélenergiával kapcsolatos beruházás:	nincs tervben	nincs tervben
Napkollektorok, napelemek telepítésével kapcsolatos beruházás:	átlagosan 2 millió Ft és 75 millió Ft között	- általános iskolákban - önkormányzati épületeken - községek, városok főterein - egészségházakon - parkokban - orvosi rendelőkön - óvodákban - művelődési házakon
Egyéb: LED rendszerek telepítésével kapcsolatos beruházás:	átlagosan 500 ezer Ft és 3 millió Ft között	- általános iskoláknál - középiskoláknál - óvodáknál - parkokban - főtereken

Forrás: Saját szerkesztésű ábra saját primer kutatás alapján, 2018., n=25

A kutatás rávilágít, hogy az önkormányzatoknak hiába van hajlandóságuk a megújuló energiára vonatkozó beruházások, fejlesztések megpályázására, sok problémába ütköznek ennek megvalósításakor. Ezek közül általában a leggyakrabban fellépő probléma a projektek pénzügyi finanszírozása, vagy a kapacitás hiánya. Ezen problémák ellenére is elmondható, hogy az eredmények meglehetősen pozitívak. A jövőre nézve az önkormányzatok számos beruházást terveznek, ezek közül például megemlíthető a 2019-2020-as időszakra vonatkozó geotermikus tenderek megpályázása, szoláris panel rendszerek telepítése, vagy a hőszigetelések, kazánon cseréje az orvosi rendelőkben és óvodákban. Bár Magyarország nagyon jó környezeti feltételekkel rendelkezik a geotermikus energiaforrásokat illetően, erre irányuló fejlesztések ez idáig semmilyen, vagy csak nagyon kevés számban valósultak meg. A következő pályázati időszakra benyújtott geotermikus tenderek – a brüsszeli fejlesztések alapján – 3 különböző kategóriába sorolhatók (Geothermie Energy, 2018):

- I. kategória: Nagyon sekély geotermikus energia: mélysége 5 méter vagy kevesebb
- II. kategória: Sekély geotermikus energia: mélysége 50 és 300 méter közötti
- III. kategória: Mély geotermikus energia: mélysége, több mint 1000 méter

Az első két kategória – amelyek Magyarország és a tanulmányban vizsgált járás esetében is relevánsak – magukban foglalják a geotermikus rendszereket, amelyek közvetett módon használják a Föld hőjét. A sekélyebb mélységek esetében a termikus teljesítmény nem elég magas ahhoz, hogy közvetlenül képes legyen fűteni az épületeket vagy, hogy képes legyen energiát generálni. A geotermikus rendszerek harmadik kategóriája viszont képes arra, hogy közvetlenül felhasználja a Föld hőjét, így távfűtést biztosítva a településeknek vagy, hogy turbinák segítségével energiát állítson elő (ld. Mádlné, 2008).

A 2. táblázat eredményei sok lényeges dologra világítanak rá a helyi önkormányzatok tervezett beruházásira, és azok felhasználási helyére vonatkozóan. Elsőként megemlíthető a hőszigetelésekre, illetve kazáncserére fordított átlagosan 5 – 35 millió forint közötti beruházási költség, amelyek felhasználási helyei a következő időszaki tervek megvalósítási tervei szerint az általános iskolákat, művelődési házakat és óvodákat fogja érinteni. A biomasszával kapcsolatos beruházások költsége 1 – 10 millió forint között várható, leginkább a középiskolák, egészségházak és orvosi rendelők esetében. A járásban található települések nagy részén elhelyezkedésük miatt a szélenergia lehetőségei jelentősen korlátozottak (domborzati problémák, időjárási viszonyok nem megfelelőek, települések egymáshoz való közelsége miatt nehezen telepíthetők a szélturbinák, stb.), így ezzel kapcsolatos beruházásokat egyelőre nem terveznek.

A szélenergia hatékonyságával ellentétben a napenergia és a napelemek, napkollektorok telepítése sokkal hatékonyabb a Heves megyében található Gyöngyösi járás települései esetében. Az évenkénti napsütéses órák száma igen jelentős ezen a területen. Továbbá, a Mátra-hegységben található települések – Mátraszentimre, Pálosvörösmart, Abasár – sok szempontból ideálisak ezen technológiák használatára, amelynek lehetőségeit az itteni önkormányzatok teljes mértékben próbálják kiaknázni. Esetükben az ezzel kapcsolatos beruházások 2 – 75 millió forint között várhatóak, szinte minden önkormányzati épület vagy önkormányzati fenntartású intézményben.

Példaként megemlíthető néhány nagyobb beruházás – ebben az esetben ez több mint 30 millió forintot jelent – amely általános iskolák, önkormányzati épületek, egészségházak és művelődési házak szoláris panelekkel való ellátását teszi lehetővé. Általánosságban elmondható, hogy ezeknek az épületeknek van a legnagyobb esélye megnyerni a meghirdetett megújuló energiával kapcsolatos pályázatokat.

További beruházási tervek között szerepel a LED alapú rendszerek telepítése általános iskolák, középiskolák, óvodák, parkok és a községek főterein. A helyi önkormányzatok nagyjából 500 ezer – 3 millió forint közötti beruházási költséget használhatnak majd fel ennek kiépítésére, amennyiben a pályázatot megnyerik. Jobban belegondolva az aktuális környezeti problémák fokozott jelenlétekor, az e fajta rendszerek fejlesztése és használata növelheti az energiaellátási piacok sokféleségét, hozzájárulhat a helyi és globális légköri szennyezettség csökkenéséhez, valamint lehetőséget ad újfajta munkalehetőségek megteremtéséhez a vidéki településeken (Akella et al., 2009). A kutatáshoz kapcsolódik a környezetvédelem és a környezettudatosság témakörei is. Az önkormányzatok esetében kiemelt fontosságot kapott, hogy melyek azok az aktuális környezetvédelmi problémák, amelyekkel helyi szinten küzdenek, és milyen módszerekkel tudják ezt megoldani, amennyiben van rá megoldás. A kutatásban résztvevő 25 önkormányzat közül 21 esetében van legalább egy vagy akár több helyi szintű

környezetvédelmi probléma, és csupán 4 önkormányzat képviselői szerint nincs semmilyen jellegű probléma az érintett településen. Azon települések, illetve önkormányzatok, amelyek állításuk szerint küzdenek valamilyen környezetvédelmi problémával, az alábbiakat emelték ki:

- Régóta fennálló gond a kisebb falvak szemétkézelése, és az emiatt fokozott mértéket öltő szemetelés problémája. Európai Unió elvárás az egyes hulladékfajták külön való kezelése – üveg, műanyag, papír, kommunális hulladék, zöld hulladék, stb. – amelynek betartásával sok kisebb település küzd jelenleg is. Az utak minősége miatt a szemétszállítás jelentős problémákba ütközik, így gyakori eset, hogy csak napokkal később szállítják el a szemetet, általában nem különválogatva. Az időjárás ebben szintén nagy szerepet játszik, mivel a felhalmozódott szemetet gyakorta széthordja a szél, vagy az eső belemossa a vegyszereket a földbe, ezzel elpusztítva a növényeket, fákat. További probléma, hogy a kóbor és vadon élő állatok széthordják a veszélyes hulladékokat, amit a falvakban meghirdetett zsákos szemetgyűjtő akciókkal próbálnak megakadályozni.
- A visontai telephelyű Mátrai Erőmű jelenléte miatt a környező települések már régóta küzdenek környezeti problémákkal. A szállópor, az erőmű bányája és az égetésre használt kémények miatt a környező falvak levegőjének minőségét rontja, amely sok betegség előidézésében is fokozott szerepet játszik – például az egyre hamarabb kialakuló tüdőbetegségek, asztma, allergia, és a rákos megbetegedések esetében is.
- A mezőgazdaságban az erdőirtások évről-évre nagyobb hatással vannak nemcsak a termőföldek minőségére, de magára a területi termelékenységre is. A járásba települő új gyárak, bár sok embernek biztosítanak munkalehetőséget, folyamatosan kiszorítják a termőföldeket, ezáltal pedig a minőségi élelmiszertermeléshez szükséges alapanyagokat is.
- A szennyvíztelep miatti szaghatás nagyon sok települést érint a járásban. A Mátra és a Gyöngyös-patak miatt a települések szennyvíztelepeinek kialakítása csak kötött formában valósítható meg, így ez a probléma régóta fennáll, és sajnos kevés esélyt látnak rá az érintett önkormányzatok ennek megoldására.
- Nagymértékű környezeti terhelést jelent a heti több alkalommal való szemétegetés. Egyes települések fix időközönként lehetőséget biztosítanak zöld hulladék égetésére, de sok esetben ezeket a lakosok nem tartják be, így műanyagot és más veszélyes hulladékokat is égetnek. Ennek mérséklésére az önkormányzatok bírságokat alkalmaznak, amelyet aztán környezetvédelmi fejlesztésekre költenek. Ennek teljes értékű megoldása csak akkor lenne, ha ezt országos rendelet által kerülné szabályozására.

Következtetések

A primer kutatás, az Észak-Magyarországi régióban vizsgált helyi önkormányzatok alapján megállapítható, hogy a legelterjedtebb megújuló energiaforrás a napenergia és a biomassza. Más országokban a megújuló energiaforrások használata esetében nem csak jelentős előrelépés tapasztalható, de gyorsan növekvő értékesítési és támogatottsági szintje is jól mutatja azt, hogy Magyarország jelentős mértékben le van maradva – kivételt képez ez alól Budapest.

A primer kutatás eredményességét segítve 3 hipotézis került felállításra. Az eredmények alapján megállapítható, hogy az első hipotézis, ***H1 - "A helyi önkormányzatok esetében a megújuló energiaforrások többnyire a napenergiára épülnek"*** – csak félig igaz, hiszen az eredmények azt mutatják, hogy a kutatás elvégzésekor a biomassza felhasználás hasonló mértékben elterjedt, mint a napenergia. A jövőben azonban több napenergia hasznosításra irányuló fejlesztést terveznek, mint biomasszával kapcsolatos beruházást.

A kutatás megállapította, hogy a beruházások összegének legnagyobb része nem éri el a 25 millió forintot. A beruházások 40%-a kevesebb volt 10 millió forintnál, 30%-a 10 millió és 25 millió forint között volt, a többi pedig több mint 25 millió forint volt. A fejlesztések csak 15%-a volt több mint 50 millió forint, ezért megállapítható, hogy a második hipotézis, **H2 - "A helyi önkormányzatok esetében a megújuló energiaforrások beruházásai alapvetően kisebbek"** – teljes mértékben igaz.

A harmadik hipotézis első része, **H3 – „A fejlesztési beruházásokat elsősorban az Európai Unió pályázati forrásai hajtják végre, és hosszú megtérülési idővel rendelkeznek”** – hamis, mert az eredmények alapján a helyi önkormányzatok által használt források közül a pályázatok 34%-a hazai pályázati forrásból valósult meg, és ezt követően az Európai Unió pályázati forrás csak a második leggyakrabban használt forrás. A hipotézis második része viszont inkább igaznak bizonyult, mivel a megújuló energiaforrásokra vonatkozó pályázatok 35%-a esetében a megtérülési idő nagyjából 4-5 év, 25%-a esetében több, mint 5 év és 15% esetében előfordulhat, hogy az adott beruházás sosem fog megtérülni.

A megkérdezett önkormányzati vezetők, szakemberek között akadtak olyanok, akik bár használnak megújuló energiákat, de véleményük és az adatok szerint a beruházásuk sosem fog megtérülni, emiatt pedig nem szeretnék további hasonló beruházásokra vagy fejlesztésekre költeni. A jelenlegi pályázati források között szerepel olyan, amelyik minimum 75%-os támogatottságot nyújt megújuló energiával kapcsolatos beruházásra, de akár olyanra is van lehetőség pályázni, amely esetében az Európai Unió 95% - 100%-os támogatást ad. A tenderekben megfogalmazott feltételek határozzák meg a pénzügyi forrás összegét.

Ez a tanulmány a kutatás csak egy kis szeletét tudta bemutatni, de az eredmények jól szemléltetik, hogy a környezetvédelmi és megújuló energetikai beruházások mennyire fontosak a helyi önkormányzatok számára. Az Európai Unió és Magyarország Kormánya számos pályázati lehetőséget kínál a fejlesztések és a beruházások tekintetében, de az igazi kérdés valójában az, hogy a kisebb helyi önkormányzatok képesek-e megragadni a lehetőségeket a szükséges fejlesztések esetében. A Környezeti és Energiahatékonysági Operatív Program kifejti, hogy minden közösség - köztük a helyi önkormányzatok - felelős a környezetbarát energia felhasználásának és ellátásának növeléséért.

Jelen tanulmányban a megvizsgált kistérség esetében a megújuló energiaforrások innovációba való beruházásának szintje még mindig túl alacsony. A kistérségben 25 település található, de közülük csak 20 vett részt hatékonyan a kutatásban. A helyi önkormányzatok többsége a közelmúltban nem hajtott végre megújuló energiaforrásokkal kapcsolatos beruházásokat, némelyik önkormányzat pedig nem tud megpályázni új tendereket megújuló energia területére szakosodott szakemberek, vagy hiányzó pénzügyi források hiányában. Ezért ezeknek a kisebb falvakkal erőfeszítéseket kell tenniük a más falvakkal vagy kistérségekkel való együttműködésre. A jövőt illetően mindenképpen ösztönözni kell a helyi közösségeket, a helyi önkormányzatokat, hogy minél több megújuló energia pályázatban vegyenek részt, és a beruházások által megszerzett tudást és tapasztalatot osszák meg a helyi lakosokkal és a járásban élőkkel.

Irodalomjegyzék

1. Akella A. K. – Saini R. P. – Sharma M. P. (2009): Social, economical and environmental impacts of renewable energy systems, Renewable Energy 34 (2), pp. 390-396., Electrical Engineering Department, National Institute of Technology, Jamshedpur 831014, India

2. Begley E. (2008): Living like Ed: A Guide to the Eco-friendly Life, Publisher: Paw Prints
3. Goda, P; Káposzta, J; Péli, L. (2013): Case study on spider-net entrophy investigation in rural areas. REVIEW ON AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT 2: 1 pp. 296-302., 7 p. (2013) ISSN 2063-4803 296
4. Hall D. O. – Scrase J. I. (1998) “Will Biomass be the Environmentally Friendly Fuel of the Future?”, Biomass and Bioenergy, 15 (4/5), pp. 357-367.
5. Jack. J. P. (1994): Measuring Return on Investment (volume 2), American Society for Training and Development, pp. 282.
6. Káposzta, J; Nagy, A; Nagy, H. (2013): Tourism infrastructure index and the distribution of development funds in statistical regions of Hungary. AGRARNYI VESTNIK URALA / AGRARIAN BULLETIN OF THE URALS 2013: 12 pp. 80-83., 4 p. (2013) ISSN: 1997-4868
7. Káposzta, J; Ritter, K; Nagy, H. (2016): Local Economic Development in Transition Economies: A Tool for Sustainable Development of Rural Areas. In: Vasily, Erokhin (szerk.) Global Perspectives on Trade Integration and Economies in Transition. Hershey (PA), Amerikai Egyesült Államok: IGI Global, (2016) pp. 281-298., 18 p. ISBN: 9781522504528
8. Kassai Zs. – Ritter K. (2011): Local rural development programs in disadvantaged rural micro-regions, Gazdálkodás 55 (4), pp. 337-346.
9. Kovács R. (2010): Megújuló energia kézikönyv (Renewable Energy Handbook), Publisher: Poppy Seed Kiadó
10. Mádlné Dr. Szőnyi J. (2008): A geotermikus energia hasznosítás nemzetközi és hazai helyzete, jövőbeni lehetőségei Magyarországon. (The international and domestic situation of geothermal energy utilization and future possibilities in Hungary), MTA jelentés, Budapest, 2008.
11. Nagy, H; Káposzta, J. (2003): The role of multifunctional environmental policy in the agricultural development. ANNALS OF THE POLISH ASSOCIATION OF AGRICULTURAL AND AGRIBUSINESS ECONOMISTS 5 pp. 28-34. Paper: 6, 7 p. (2003) ISSN 1508-3535.
12. Nathan. S. Lewis (2007): Toward cost-effective solar energy use, Science vol 315, issue 5813 pp. 798-801, Publisher: American Association for the Advancement of Science, ISSN: 0036-8075
13. Sembery P. – Tóth L. (2004): Hagyományos és megújuló energiák (Traditional and renewable energies), Publisher: Szaktudás Kiadó Kft.
14. Szeberényi A. (2017): Environmentally conscious lifestyle analysis among high school and university students in a Hungarian rural town of the Heves County, *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development* 6:(2) pp. 74-78.
15. Geothermal Energy: Exploitation of the geothermal energy potential in Brussels – letöltve 2018. szeptember 18., <http://geothermie.brussels/en/the-principles-of-geothermics/what-is-geothermics>
16. TeIR – Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (2018) – letöltve 2018. szeptember 15., <https://www.teir.hu/helyzet-terkep/kivalasztottmutatok.html?xteiralk=htk&xids=1001,1002,1009,1010,1011,1012,1017,1018&xtertip=T&xterkod=523>

HELYI ÉLELMISZEREK PIACRA JUTÁSÁT SEGÍTŐ ÁRUJELZŐK ELŐÍRÁSRENDSZERE¹

REQUIREMENTS OF DIFFERENT TRADEMARKS PROMOTING THE LOCAL FOOD PRODUCTS TO GET TO THE MARKET

Nagyné Pércsi Kinga

egyetemi docens

Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

E-mail: nagyne.percsi.kinga@gtk.szie.hu

Összefoglalás

EU szerte a helyi és regionális termékcímkék széles választéka alakult ki, így a fogyasztók azonosítani tudják a helyi származású termékeket. Az Eurobarometer 2016-os felmérése szerint a lakosság nagy része egyetért abban, hogy a címkék alkalmazása hasznos, bár a védjegyek és árujelzők nagy száma, már-már elburjánzása, néhány tanulmány szerint, bizalmatlanságot ébreszt az élelmiszer minőségbiztosítási rendszerekkel szemben. Hazánkban is sokféle árujelző alkalmazása jöhet szóba a helyi termékek esetén. A cikk célja a védjegyrendszerek sokféleségének bemutatása, a helyi termékek esetében jól alkalmazható védjegyek rendszerezése és minőségbiztosítási funkciójának értékelése a fellelhető nemzetközi és hazai publikációk alapján. Éppen az alkalmazott védjegyek sokfélesége, fogyasztók általi áttekinthetlensége miatt néhány éve napirenden van egy Európai szintű minőségbiztosítási és címkézési rendszer kialakítása. Hiszen így az alapvető funkcióik kerülhetnek veszélybe, vagyis az, hogy hozzáadott értéket jelentsenek, megkülönböztessék a terméket a versenytársakétól és bizalmat ébresszenek a termékek iránt a fogyasztóban. A Mezőgazdasági Termékek Minőségügyi Rendszeréről szó EU rendelet (2012) már megfogalmazta egy új címkézési rendszer kialakításának lehetőségét a helyi gazdálkodást és közvetlen értékesítés előmozdítására. Ennek a kialakítandó rendszernek a kritériumairól is említést teszek cikkemben.

Abstract

There is a wide range of supply from the local and regional product labels so the consumers can identify the products with local origin. According to the Eurobarometer Survey (2016) most of the citizens agreed in that the use of product label are very important, however the excess number of labels can cause distrust against the food quality schemes and so called "label fatigue". There is a wide supply from applicable product labels also in Hungary in the case of local food. The aim of this article is to introduce the variety of the labelling schemes, to systemize the labels and trademarks which are applicable in case of local food. Finally it is also an aim to analyse the quality assurance functions of the labels on the basis of international and domestic publications. Exactly the variety of the applied labels and the consumers' confusions relating to them put the development of an EU level local food labelling and quality scheme on the agenda because the basic functions of the labelling become this way endangered. These basic functions are that they can distinguish the product from the competing products, raise trust of the consumers. The EU regulation on the Agricultural Product Quality Scheme (2012) has already provisions relating to the opportunity to the development of a new common labelling scheme to promote local farming and marketing. I mentioned also the main requirements relating to this new forming scheme.

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem és a Szent István Egyetem együttműködésével készült.

Kulcsszavak: minőségbiztosítási rendszer, új Uniós helyi termék védjegy, védjegy funkciók

JEL besorolás: Q19, R10

LCC: S1

Bevezetés

Nemcsak hazánkban, hanem az Európai Unió más országaiban is sokféle árujelző alkalmazása jöhet szóba a helyi termékek esetén. Ezek előírásrendszere eltérő, mégis felfedezhetők közös vonások, minőségbiztosítási funkciók. A védjegy rendszerek ismertetése előtt fontos azonban néhány alapvető, a témához kapcsolódó fogalmat, meghatározást tisztázni, valamint a különböző árujelzőket csoportosítani. A fentiek kapcsán felmerülhet bennünk a kérdés, hogy miért fontos a helyi termékeket megkülönböztető árujelzővel ellátni, hiszen a fő értékesítési csatorna ezen termékek esetén, főként Magyarországon a közvetlen értékesítés hagyományos formái. Abban az esetben, amikor a termelő saját gazdaságában, vagy a termelői piacon értékesíti termékét valóban nem nagy jelentőségű az árujelzők szerepe, hiszen ilyenkor egyik fő funkciójukat, a „bizalomkeltést” átveszi a termelő és a fogyasztó közötti rendszeres és legtöbbször hosszú távú kapcsolat. Ezen árujelzők megkülönböztető szerepe és alapvető minőségbiztosítási funkciója akkor válik igazán fontossá, amikor a helyi élelmiszertermék elhagyja a hagyományos közvetlen értékesítési csatornát. Ez az utóbbi megállapítás újabb kérdést vet fel, hiszen hogy hagyhatja el a helyi termék a hagyományos értékesítési csatornát, akkor mitől helyi élelmiszer az adott, helyben előállított élelmiszer? Emiatt szintén hasznos a helyi élelmiszertermék fogalmának megadása, tisztázása.

Helyi terméknek tekintjük a helyben megtermelt vagy összegyűjtött alapanyagokból, helyben kialakult eljárások alkalmazásával, többnyire kisüzemi keretek között előállított, esetleg csomagolásukban is helyi anyagokat, helyi kulturális elemeket felhasználó termékeket. Másrészt a helyi munkaerővel a helyi lakossági igényeket kielégítő termékek sorolhatók ebbe a körbe (G. Fekete, 2009). A rövid ellátási lánc olyan értékesítési forma, amely maximum egy közvetítőt iktat be a termelő és a fogyasztó közé. Fontos a termelők együttműködése, amely földrajzi kapcsolatot és rendszeres értékesítést feltételez. Az értékesítési formák nagyon változatosak lehetnek (Helyi Termék Kézikönyv, 2016).

Magyarországon elsősorban a hagyományos formák szerepe a meghatározó. Főként a termelői piacok és rendezvények esetében látható a téren fejlődés, mivel már egyre több településnek rendelkezik rendszeresen nyitva tartó termelői piaccal, illetve egyre több rendezvénnyel találkozhatunk, melyek kiváló lehetőséget nyújtanak a termelők termékeinek értékesítésére, megismertetésére. A helyi élelmiszer rendszerek marginális jelentőségűek a tágabb európai agrár-élelmiszer rendszerekhez képest. Átlagosan a farmok körülbelül 15%-a értékesíti termékeinek több, mint 50%-át közvetlenül a fogyasztóknak az Unióban. Bár ezek többnyire kis farmok (1-8 EUME² közötti), a 100 EUME feletti farmoknak már csak 3%-a értékesíti termelésének több mint felét közvetlenül a fogyasztóknak. a tagállamok között lényeges különbségek vannak a közvetlen értékesítés részarányát tekintve, míg Görögországban a farmok majdnem 25%-a értékesít így, Szlovákiában 19%-uk, Magyarországon, Romániában, Észtországban 18%-uk. Míg a máltai, osztrák és spanyol farmok kevesebb mint 5%-a értékesíti termékeit közvetlenül a fogyasztóknak, addig Franciaországban a gazdaságok 21%-a értékesíti termékeit a REL-en keresztül, a zöldség és méz termelő farmoknak pedig 50%-a (Augère-Granier, 2016). Az EU szintjén a közvetlen értékesítés a friss élelmiszer piacnak csak 2%-át képviseli. Az élelmiszerek nagy részét a szuper-, hipermarketek, a diszkont áruházak forgalmazzák. A teljes Uniós élelmiszer eladás 54%-át adják az utóbb említett értékesítési formák. 2014-ben az első 5 kiskereskedő részaránya meghaladta a 60%-ot 13 tagállamban.

² Az Európai Mérték Egység a farmok gazdasági méretét fejezi ki és nagyjából 1,3 ha gabona termelésnek, vagy 1 tejlő tehénnek vagy 25 juhoknak, illetve ezek egyenértékű kombinációjának felel meg.

2011-ben 4 kereskedő fedte le az élelmiszerkereskedelem 85%-át Németországban és három kiskereskedő 90%-át a spanyol élelmiszerforgalmazásnak. Ilyen mértékű koncentráció könnyen vezethet igazságtalan kereskedelmi gyakorlathoz, a kisméretű termelők és feldolgozók életképességét aláásva (Augère-Granier, 2016).

A Vidékfejlesztési Programban éppen ezért az egyik fontos prioritási terület az élelmiszerlánc szervezése, ezen belül is a rövid ellátási láncok (REL) támogatása, hiszen a kistermelők méretüknél fogva nehezen veszik fel a versenyt a nagyobb gazdaságokkal, így a versenyből könnyen kiszorulnak. Az alprogram támogatja többek között

- a termelők piacra jutását
- a termelők élelmiszer-biztonsággal, értékesítési formákkal kapcsolatos képzését.

A vidékfejlesztési intézkedések keretén belül az EU elismeri a kistermelés kulcsszerepét az agrár-élelmiszerláncban. A jogi szabályozás szerint az élelmiszer láncnak területi jelentősége van és ezáltal alkalmas a környezetvédelmi célok teljesítésére is.

A továbbiakban a hazai és nemzetközi szakirodalom felhasználásával rendszerezem a helyi termékek esetében jól alkalmazható védjegyeket, valamint értékelem minőségbiztosítási funkciójuk.

A védjegyek és árujelzők rendszerezése, csoportosítása

A helyi élelmiszer termékekkel kapcsolatos iparjogvédelmi oltalom lehetőségei különösen

- a védjegyoltalom,
- az eredetmegjelölések és földrajzi jelzések oltalom

A helyi termékek esetében célszerű csak Magyarország területére kiterjedő nemzeti oltalmat igényelni. Ugyanakkor, ha valaki az Európai Unió más tagállamaiba is szállít, akkor igényelhető az EU valamennyi tagállamára kiterjedő közösségi védjegy. A védjegy minőségi garancia (Huszák – Mészáros, 2011), ezen kívül származás- és eredetjelzés, de nem célja az áru forrásának azonosítása (Faludi – Lukácsi, 2014). A tanúsító védjegy kiemeli, megkülönbözteti a kiváló minőségű termékeket, emellett védelmet nyújt a hamisítások, félrevezető megjelölések használatával szemben, tájékoztatja a fogyasztót és segíti a vásárlói döntés meghozatalában (Siklós, 2011).

Az együttes védjegy használata szervezett, hosszú távú együttműködést feltételez, tehát integráló, valamint garancia funkcióval is rendelkezik (Bognár, 1984). A helyi termékekkel kapcsolatban több önkormányzat rendelkezik védjegyoltalommal. Ezeket a védjegyeket „helyi védjegyeknek” is nevezik. A védjegyoltalom és a földrajzi árujelző oltalma két külön iparjogvédelmi oltalmi forma, bár a köztudatban gyakran nem válik szét a kettő. A földrajzi árujelzők, nem védjegyek, hanem olyan megjelölések, amelyek egy földrajzi megnevezést tartalmaznak, vagy egyértelműen egy meghatározott földrajzi területre utalnak, és amelyekhez többlet-jelentést tartalom társul. Az egyszerű származásjelzések ilyen többlet jelentéssel nem bírnak, azok csupán egy adott termék földrajzi eredetének feltüntetését szolgálják, függetlenül a termék tulajdonságaitól. A földrajzi árujelzőknél a minőségjelzés nagyon fontos védjegyfunkció. Az Európai Unió kizárólagos oltalmi rendszert működtet mezőgazdasági termékekre és élelmiszerekre. Ezen árujelzők esetében csak uniós oltalmat lehet szerezni, magyar nemzeti oltalomszerzésre nincsen lehetőség. A mezőgazdasági termékek és élelmiszerek sajátos tulajdonsága az, hogy minőségüket nagymértékben meghatározzák a termelési körülmények, feltételek, a fizikai környezet, mint a klíma, vagy a föld, a kulturális tényezők, a feldolgozási eljárások, étkezési szokások és hagyományok. Így a származási hely, mint megkülönböztető tulajdonság egy összetett fogalom. (Hámori, 2013).

Az uniós oltalmat élvező földrajzi árujelzők kétféle kategóriát képeznek a földrajzi terület és a termékminőség szorosságától függően. Az eredetmegjelölés esetében a minőségi jellemző a

földrajzi környezetnek, a földrajzi jelzés esetében pedig a földrajzi származásnak tulajdonítható (Pallóné, 2003). Ez utóbbi esetben nem feltétlenül a minősége köszönhető a földrajzi származásnak, hanem elegendő, ha a termék hírneve köszönhető az adott földrajzi területről való származásnak. Mindkét megjelölés oltalmához jóváhagyott termékleírás is szükséges, amely a földrajzi terület pontos lehatárolásán kívül az előállítás minden lényeges követelményét tartalmazza. Az uniós oltalom alapján a termékleírásban meghatározott földrajzi területen belül működő valamennyi termelő, aki vállalja a termékleírás betartását jogosult az oltalom alatt álló eredetmegjelölés, illetve földrajzi jelzés használatára. Az oltalom alatt álló eredetmegjelölés, illetve földrajzi elnevezés kizárólagos használatának joga alapján a termelői közösségek felléphetnek a jogosulatlan használat ellen.

A Hungarikumok Gyűjteményének jelentőségét hangsúlyozza Péli és szerzőtársai megállapítása, miszerint a vidéki hagyományok jelentősége csökkent. Ennek legfőbb okozója a szerzők szerint napjaink globalizált társadalma, hiszen a fogyasztói szokások a vidéki jellegű, periférikus településeken is egyre erőteljesebben a városiasodás jegyeit mutatják. Ennélfogva nemcsak a háztáji gazdálkodás szorul vissza, hanem a vidéki szokások, hagyományok és mesterségek is háttérbe szorulnak, majd néhány generációt követően eltűnnek (Péli et. al, 2015). A fent említett folyamatok okán is szükséges elhelyezni az árujelzők között a nagy népszerűségnek örvendő „Hungarikum” megjelölést (védjegyet), valamint a „hagyományos különleges termék” megjelölést.

A hungarikumnak minősülő termékek esetén a védjegyjogosult a Földművelésügyi Minisztérium, és védjegyhasználati szabályozást tartalmaz a Hungarikum törvény (2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról). Funkciójukat tekintve ezek speciális tanúsító védjegyek, bár nem tartozik hozzá megfelelő ellenőrzési rendszer, vagyis a követelmények hosszú távú betartását egyenlőre nem ellenőrzi senki, így tanúsító védjegy funkciója nem teljesül, jelen formájában nem működik jól.

A hagyományos különleges termék (HKT; traditional speciality guaranteed, TSG) árujelző a védjegytől és a földrajzi árujelzőtől eltérően, a magyar szabályozásban nem az iparjogvédelmi oltalmi formákhoz tartozik, a 15/2008. (II. 15.) FVM rendelet tartalmazza a vonatkozó szabályozást. A Hagyományos, Különleges Termék (HKT) olyan terméket jelöl, amely az adott termékre jellemző hagyományos előállítási, vagy feldolgozási módszerrel, vagy hagyományos összetétellel készül, mely nem védjegy, vagy földrajzi árujelző. A termék akkor „hagyományos”, ha a hazai piacon bizonyítottan legalább 30 éve jelen van. Egy ilyen termék bejegyzését is valamely, az előállításban érintett csoport, közösség kezdeményezheti, azonban a bejegyzés után az unió egész területén bárki használhatja az elnevezést, ha betartja a termékleírást. Ilyen például: a tepertős pogácsa, a pozsonyi kifli és folyamatban van a rögös túró elismertetési eljárása. A nyilvántartásba vétel során olyan termékek elismerése biztosított, amelyek összetételükben, vagy előállítási módjukban hagyományosak, anélkül, hogy valamely földrajzi területtel kizárólagos kapcsolatban lennének.

A helyi termék védjegy Uniós rendszerének lehetősége

Először a 1698/2005 –ös rendeletben jelent meg az élelmiszerlánc a vidékfejlesztési támogatási területek között. A rendelet fő célja az Uniós szabályozással harmonizált nemzeti minőségi rendszerekben való részvétel támogatása. A szabályozás az olyan szervezett élelmiszerláncban való részvételt segíti, melyben a minőségi termékek a területhez kötődnek. A francia vidék törvény (Rural Code) rendelkezései alapján a nemzeti élelmiszerprogramnak speciális intézkedésekkel támogatnia kell a REL fejlesztését, melyek célja a helyi termékek részarányának növelése a vendéglátásban, a szezonális termékek értékesítésének ösztönzése, valamint a minőség-, eredettanúsító és az ökológiai védjegyek és termékcímkék használatának fokozása (Canfora, 2016).

Az olasz regionális törvények bevezették a REL-hez kapcsolódó termékcímkék és marketingeszközök használatának rendszerét (Canfora, 2016). Ezek magukban foglalják a helyi termékek azonosítására szolgáló címkéket, például a „zero km” címkét, amelyet az eladásösztönzés egyik jogi eszközének tekintenek a helyi piacokon (Canfora, 2016). A helyi étel- és italipar védjegy rendszere tehát már megjelentek a nemzeti jogszabályokban. A címkék, árjelzők használata fontos a termelési körzetek megkülönböztetésében, amennyiben helyi étel- és italiparról van szó, de nincs közvetlen értékesítés a farmról (például kiskereskedelmi forgalmazás, vendéglátó szolgáltatás). A fő feladat a nemzeti szintű szabályozásban a „helyi piac” fogalmának tisztázása, ez szükséges ahhoz, hogy azonosítani lehessen a helyi eredetű és helyi piacon értékesített termékeket. Ezt a fogalmat külön kell kezelni a védett eredetű termékekétől és az étel- és italiparokat különleges minőségük vagy tulajdonságuk alapján kell azonosítani.

A nemzeti tapasztalatok alapján a címkézés a földrajzi eredet megadása nélkül, mint például az olasz „zero km” esetében, nem ütközik az Uniós minőségügyi rendszerben a védett eredetmegjelölésű és a védett földrajzi jelzésű termékek esetén alkalmazott jelölésekkel. Ugyanakkor hozzájárul a helyi ellátási lánc fejlesztéséhez, a CO₂ kibocsátás csökkentéséhez és a helyi agrártermelés fenntartásához. A fentiek okán a „zero km” megjelölésű termékek definíciója bekerült az olasz jogszabályokba (Canfora, 2016).

A helyi étel- és italiparrendszerek és a vidékfejlesztés kapcsolata

A helyi termék védjegy rendszer kialakításának indokai között szerepel a helyi étel- és italipar termékek és a vidék kapcsolatának a szorossága, ezáltal a vidékfejlesztési célok teljesülésének az előmozdítása. A helyi termékek iránti növekvő kereslet kielégítését célzó kezdeményezések erősíthetik és fejleszthetik a vidéki területek versenyképességét. A helyi termék rendszerek ellátása ugyanis nem csak a mezőgazdasági termelők számára jelent értékesítési lehetőséget, hanem érinti a feldolgozó, vendéglátó és kereskedelmi tevékenységet is, ezáltal multiplikátor hatást fejt ki a helyi közösségre. Egy 84 európai rövid ellátási rendszert vizsgáló tanulmány arra az eredményre jutott, hogy a vizsgált rendszerek több, mint fele növeli a társadalmi érintkezést az emberek között, ezen keresztül pedig a közösségi érzést, a bizalmat. Ezen kívül segíti az együttműködést egyrészt a vállalkozások között másrészt a termelők és a fogyasztók között (Knifsey et al, 2013). A termelők és a fogyasztók közötti szoros kapcsolat növeli a fogyasztók ismereteit és étel- és italiparok előállításával kapcsolatos tudását és ez pozitívan visszahat a gazdálkodók tevékenységére és a környezetvédelemre is (Knifsey et al, 2013). A rövid ellátási láncok használata munkaerő-igényesebb más értékesítési rendszerekhez viszonyítva a feldolgozási, csomagolási és értékesítési tevékenységeknek köszönhetően

A lehetséges Közösségi Helyi Termék Védjegy Rendszerrel kapcsolatos követelmények

A lehetséges új címkének egyszerűnek kell lennie és nem jelenthet felesleges adminisztratív terhet a gazdálkodónak. Ugyanakkor hosszú távon ellenőrizhetőnek kell lennie, ezáltal lesz a fogyasztó számára hiteles. Sajnos hazánkban jelenleg ez hiányzik a Hungarikum védjegy esetében. További cél, hogy a fogyasztó megtévesztésének veszélyét csökkentse. Az új jelölési rendszer csak akkor jelenthet hozzáadott értéket a helyi termékek számára, ha azok elhagyják a közvetlen értékesítési csatornákat, valamint ha a tagállamok biztosítani tudják, hogy kiegészítő intézkedések is kapcsolódjanak hozzá, amelyek segítik a gazdálkodókat más, alternatív értékesítési lehetőségek megtalálásában. Ilyen kiegészítő tevékenységek például a szaktanácsadás nyújtása, a különféle minőségbiztosítási rendszerekben való részvétel támogatása, a gazdálkodók együttműködésének elősegítése, stb (Commission Report, 2013). Az közösségi ökológiai termékvédjegy, mint speciális minőségtanúsító védjegy nem tartozik közvetlenül a cikkben vizsgált kérdéskörhöz ugyanakkor ennek a speciális szabályozási modellnek a kialakulása mintaként szolgálhat az uniós helyi termék védjegy rendszer esetén.

Először a 1760/87 EU rendelet tartalmazta azt a rendelkezést, hogy az ökológiai gazdálkodók környezetgazdálkodási támogatásban részesüljenek az extenzív gazdálkodási forma okán (Sanders et al., 2011). Ezt követően a 2092/91-es rendelet megadta a harmonizált gazdálkodási szabályokra épülő ökológiai termékvédjegy szabályozási modelljét. Az ökológiai termékvédjegy e szabályozási rendszerének bevezetése óta az ökológiai piac egész Európában növekszik. Ez egyrészt a kapcsolódó támogatásoknak, a tagállami Cselekvési Programok intézkedéseinek és az Európai ökológiai címkézési rendszernek köszönhető (Sanders et al., 2011). Ez a szabályozott ökológiai termék tanúsítási rendszer a fogyasztók orientálásában is nagy jelentőséggel bír, hiszen segít azonosítani a terméket a különleges termelési eljárás alapján és megkülönböztetni a hagyományos termékektől (Canfora, 2016).

Következtetések

A helyi termékek vonatkozásában hazánkban szóba jöhető védjegyek közül a Hungarikum védjegy mindaddig nem tudja betölteni tanúsító védjegy funkcióját, amíg nem tartozik hozzá megfelelően kialakított ellenőrzési rendszer. A helyi élelmiszer termékek esetében alkalmazott védjegyek sokfélesége, fogyasztók általi áttekinthetlensége miatt az általuk nyújtott alapvető funkciók kerülhetnek veszélybe, vagyis megkülönböztető, bizalomkeltő funkcióik. A hazai védjegy törvény tartalmaz minőségbiztosítási elveknek megfelelő rendelkezéseket. Ilyenek többek között a nyomon-követhetőség, a nyilvántartás, a termék állagának megőrzése, a dokumentációs követelmény, a minőségtervezés. A védjegy minőségbiztosítási funkcióit azonban a gyakorlatban csak úgy lehet kihasználni, ha azok ismertek, széles körben használják őket. A fentiek kapcsán EU szinten felmerült egy közösségi rendszer kialakításának a lehetősége. Az új Unió jelölési rendszer igazán csak akkor jelenthet hozzáadott értéket a helyi termékek számára, ha azok elhagyják a közvetlen értékesítési csatornákat, valamint ha a tagállamok biztosítani tudják, hogy kiegészítő intézkedések is kapcsolódjanak hozzá, mint szaktanácsadás, minőségbiztosítás, együttműködés.

Köszönetnyilvánítás

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem és a Szent István Egyetem együttműködésével készült.

Irodalomjegyzék

1. Augère-Granier, M-L. (2016): Short food supply chains and local food systems in the EU. European Parliamentary Research Service. Briefing
2. Canfora, I. (2016): Is the short food supply chain an efficient solution for sustainability in food market?. Florence “Sustainability of Well-Being International Forum”. 2015: Food for Sustainability and not just food, Florence SWIF2015. Agriculture and Agricultural Science Procedia 8. 2016. 402 – 407
3. Commission Report (2013): Report from the commission to the european parliament and the council on the case for a local farming and direct sales labelling scheme. Brussels, 6.12.2013 COM(2013) 866 final. https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/quality/local-farming-direct-sales/pdf/com-report-12-2013_en.pdf
4. Faludi G., Lukácsi P. (szerk.) (2014): A védjegy törvény magyarázata. HVG-ORAC Lap- és könyvkiadó Kft., Budapest, 724 p.
5. G. Fekete, É. (2009): Helyi termékek előállítása és értékesítése a Zala Termálvölgyében. Zalaszentgrót. Zala Termálvölgye Egyesület, 2009.
6. Hámori, J. (2013): Az etnocentrizmus érvényesülése a fogyasztói döntéseknél az élelmiszerek piacán, PhD Értekezés, Gödöllő, 2013

7. Helyi Termék Kézikönyv (2016): <https://www.nak.hu/kiadvanyok/kiadvanyok/101-helyi-termekek-kezikonyv/file>
8. Huszák L., Mészáros E. (2011): A magyar vállalkozások iparjogvédelmi tudatossága - két kérdőíves felmérés tanulságai. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 116(4): 21-41
9. Káposzta, József (2016): Regionális összefüggések a vidékgazdaság fejlesztésében. STUDIA MUNDI - ECONOMICA 3: 1 pp. 52-61., 10 p. (2016) DOI: 10.18531/Studia.Mundi.2016.03.01.52-61, ISSN 2415-9395
10. Káposzta, J; Nagy, H; Ökrös, I. (2008): The examination of the macroeconomic coherences of competitiveness, concerning the transport infrastructure. In: Magda, Sándor; Dinya, László (szerk.) Vállalkozások ökonómiája: XI Nemzetközi Tudományos Napok [The XI th International Scientific Days]: a Tudományos Napok előadásai, Gyöngyös, Magyarország: Károly Róbert Főiskola, (2008) pp. 497-503., 7 p. ISBN 978-963-87831-1-0.
11. Kneafsey, M. – Venn, L. – Schmutz, U. – Balázs, B. – Trenchard, L. – Eyden – Wood, T. – Bos, E. – Sutton, G. – Blackett, M. (2013): Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of their Socio-Economic Characteristics. JRC, 2013 (https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/quality/local-farming-direct-sales/pdf/com-report-12-2013_en.pdf).
12. Nagy, H; Káposzta, J. (2003): The role of multifunctional environmental policy in the agricultural development. ANNALS OF THE POLISH ASSOCIATION OF AGRICULTURAL AND AGRIBUSINESS ECONOMISTS 5 pp. 28-34. Paper: 6, 7 p. (2003) ISSN 1508-3535.
13. Pallóné Kisérdi, I. (2003): Lajstromozott földrajzi árujelzők és védjegyek kapcsolata. Védjegyvilág, XIII(1): 15-18
14. Péli, L. – Némediné Kollár, K. – Tóth T. (2015): A hungarikumok magyarországi és nemzetközi megítélésének főbb aspektusai az egyetemi hallgatók körében, Gazdálkodás, 2015. 6. sz.
15. Sanders, J. – Stolze, M. – Padel, S. (2011): Use and efficiency of public support measures addressing organic farming, Institute of Farm Economics, Braunschweig, 2011.
16. Siklós K. (2011): Az együttes és a tanúsító védjegyek jelentősége a Védjegyjogban. Védjegyvilág, XXI(2): 2-16.

THE IMPORTANCE OF ODOURS IN THE WORKPLACE: A REVIEW

Zuzana Kapustová¹, Elena Horská², Jakub Berčík³, Johana Paluchová⁴, Ľubomír Gurčík⁵

^{1,3,4}assistant professor, ^{2,5}professor

Faculty of Economics and Management, Slovak University of Agriculture in Nitra
E-mail: zuzana.lajdova@gmail.com, elena.horska@gmail.com, jakubstudio@gmail.com,
johana.paluchova@gmail.com, lubomir.gurcik@uniag.sk

Abstract

The most persistent memory on any space is often its odour, therefore the presence of a pleasant odours results in higher self-efficacy, setting higher goals and employing efficient work strategies in comparison to working in a no-scent condition. Moreover, unpleasant odours might increase stress level and result in a loss of productivity. The paper aims to provide a review of the available literature regarding the influence of odours on the human activities with special reference to essential oils in the workplace and their impact on work performance.

Keywords: *aromachology, essential oil, odour, olfactory, workplace*

JEL classification: *M31*

LCC code: *HF5001-6182*

Introduction

The olfactory sense is very substantial psychologically, as well as physiologically, hence the air we breathe has impact on the efficiency and effectiveness of our thinking (Clements-Croome, 2008). Sarafoleanu et al. (2009) note that the olfactory sense could have unbelievable attributes if we consider its' capacity to modulate human behaviours. Georgescu and Raluca (2012) point out that people are all the time, unconsciously, in contact with odours from the environment, the odours affect emotional behaviour and produce sensations of pleasure or aversion. Sowndhararajan – Kim (2016) report that about 300 active olfactory receptor genes are devoted to detecting thousands of different fragrance molecules through a large family of olfactory receptors of a diverse protein sequence, therefore, the sense of smell plays an important role in the physiological effects of mood, stress as well as working capacity. Nørsgaard – Rasmussen (2013) explain the influential effect of odour via the olfactory bulb that is a part of the brain's limbic system - an area closely associated with memory and feelings so called the "emotional brain".

Olfactory effects on mood, physiology and behaviour are studied by aromachology (term coined by the Sense of Smell Institute in 1982), as noted by Herz (2009). According to Choi – Han (2015), Aromachology examines the mutual relationship between fragrance technology and psychology, which stimulates the olfactory circuit in the limbic area of the brain and arouses various emotions and feelings. Morley (2004) defines aromachology as the science of the effect of scent on mood and behaviour or the 'Psychology of Scent' and it represents the next stage of the advancement of aromatherapy into the twenty-first century. However, Herz (2009) explains that aromatherapy is not scientifically supported, however, aromachology research must fulfill the following principles: 1) theory guided goals and clear hypothesis testing, 2) using appropriate experimental methodology for testing of fragrances, 3) sufficient and representative subject populations and appropriate contrasting control groups are used, 4)

appropriate statistical methods are used for analyzing data and 5) the results have been vetted by scientific peers and accepted for publication in journals.

The paper aims to provide a review of the available literature regarding the influence of odours on the human activities with special reference to essential oils in the workplace and their impact on work performance. The main reason is the fact that the influence of scent on consumer behaviour has been investigated in the majority of scientific papers, however, the impact of scent on employee's behaviour has not been investigated to such an extent.

Material and Methods

Recently published international literature dealing with the selected topic has been examined from the various scientific databases. In order to fulfil the main aim, the comparative method is used for comparing the researchers' opinions on the chosen topic and for explaining the aromachology effects of pleasant odours such as inhalation of essential oils in the workplace. The paper is structured as follows: Section 3 (Results) presents description of benefits of scented offices and also negative consequences of uses of scent to individuals are discussed. This is followed by a description of employees' opinion on scented offices and the application of electroencephalography (EEG), which can measure the response of the human brain to scent stimulus, is explained. Finally, the consequences of inhaling the aromas from essential oils are determined. The conclusion is provided in the Section 4.

Results

Clements-Croome (2013) states that the physical environment can improve one's work, but on the other hand an unsatisfactory environment can hinder work output. Pleasant fragrances refer to one aspect of the physical environment that can positively affect individual's emotions (Max, 2002). Sowndhararajan – Kim (2016) explain that electrophysiological studies have revealed that various fragrances affected spontaneous brain activities and cognitive functions. Additionally, the most persistent memory on any space is often its odour, thus odours can have impact on cognitive processes that affect creative task performance, as well as personal memories and moods (Clements-Croome, 2008). Unpleasant odours increase the heart rate and that, in turn, might increase stress level and result in a loss of productivity, as mentioned by Welch (1996) (in Saha, 2016). Herz (2002) reports that working in the presence of a pleasant odours results in higher self-efficacy, setting higher goals and employing efficient work strategies in comparison to working in a no-scent condition. Zoladz – Raudenbush (2005) also believe that pleasant odours may lead to cognitive, social, psychological and physiological performance improvement. Research done by Baron (1990) confirmed that participants who were exposed to pleasant scents, set higher goals on a clerical coding task, were more likely to adopt an efficient strategy for performing this task, set higher monetary goals and made more concessions during face-to-face negotiations with an accomplice.

However, Bradford – Desrochers (2009) identify apart from positive also negative consequences of uses of scent to individuals. The benefits include: 1) Engagement in an experience that may not otherwise occur; 2) Improvement in mood; 3) Improvement in sense of well-being and efficiency. On the other hand, the following detriments are considered: 1) Influence to engage in a behaviour that would not otherwise be considered and 2) Influence to change an attitude that would not otherwise occur detriments. Spangenberg et al. (2005) emphasize the significance of a fit between scent and components of the environment in which it is used.

Summary of benefits of scented offices is shown in Figure 1. Figure 2 presents the survey results on employees’ opinion on scented offices.

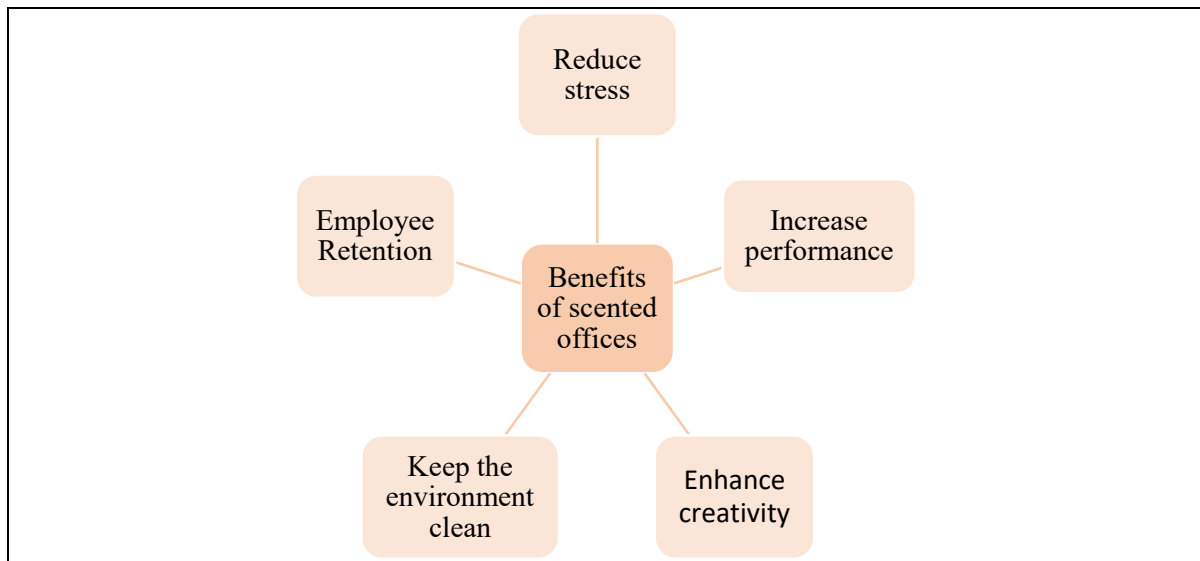

Figure 1: Benefits of Scented Offices

Source: <https://www.reedpacificmedia.com/benefits-of-scent-on-workplace-productivity/>; own proceedings

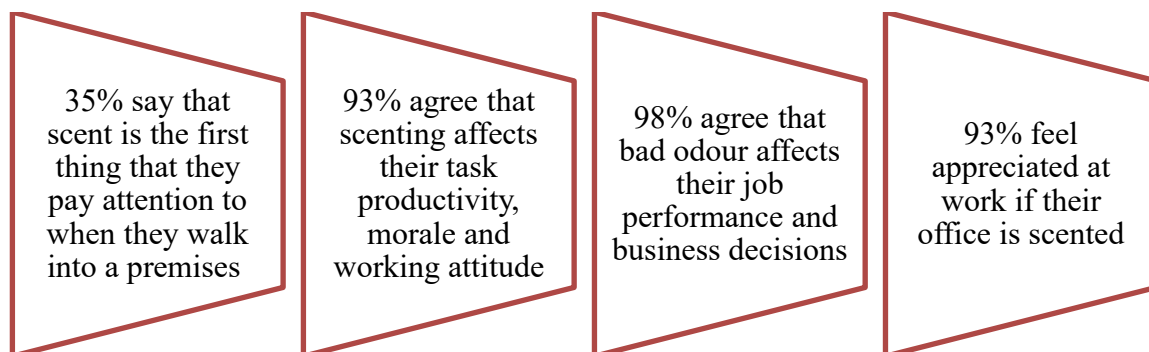

Figure 2: Employees’ opinion on scented offices*

Source: <https://www.slideshare.net/rentokil-initial-malaysia/initial-premium-scenting-final>; own proceedings

Note: *Findings based on a survey with a sample of 40 office executives, age between 19-50 years old

Electroencephalography (EEG)

Henkin – Levy (2001) state that pleasant odours are more appreciated in the left hemisphere, while unpleasant odours are more appreciated in the right hemisphere. Recent studies have involved the use of electroencephalography (EEG) for measuring the response of the human brain to scent stimulus (Sieow et al., 2013). Casson et al. (2018) explain that EEG is based upon placing metal electrodes on the scalp which measure the small electrical potentials that arise outside of the head due to neuronal action within the brain. Hongratanaworakit (2004) reports that EEG measurements show brain wave responses expressed in brain wave amplitude and frequency. Additionally, aromas produce cortical brain wave activity responses involving alpha, beta, delta, and theta waves. The characteristics of the different types of brain waves are shown in Table 1.

Table 1: Brain waves

Delta	Frequency range: 0 - 4 Hz	Referred to as a "slow wave" and represents a state of deep dreamless sleep
Theta	Frequency range: 4 - 8 Hz	Referred to as a "slow wave" and is associated with a state of deep relaxation and meditation, enhanced creativity, stress relief, light sleep and dreaming.
Alpha	Frequency range: 8 -12 Hz	Associated with contemplation, visualization, problem solving and accessing deeper levels of creativity
Beta	Frequency range 12 - 40 Hz	Associated with a heightened state of alertness and focused concentration

Source: Hema – Revathi (2012)

Considering the effects of odour on EEG activity, several studies have revealed an increase of alpha or theta rhythms during the presentation of odour (Masago et al., 2000). The study, based on EEG analysis, found significant alpha and theta wave changes resulting from inhalation of combined lavender and bergamot oil aromas (Lee, 2016). A study conducted by Lorig – Schwartz (1988) revealed that aromas such as eucalyptus, lavender, spiced apple were associated with different alpha and theta wave distributions, especially spiced apple odour was the most effective in stimulating alpha activity (relaxing effect of the odour). Another EEG analysis showed that rose oil and sandalwood are better aromas for reducing stress levels in comparison to lavender and lemongrass (Hema –Revathi, 2012). EEG activity was assessed by Diego et al. (1998) who revealed that participants in a lavender-scented environment showed increased beta power, suggesting increased drowsiness. On the other hand, the rosemary aroma caused decreased frontal alpha and beta power, suggesting increased alertness.

Essential oils in the workplace – the recent findings

Sachin et al. (2016) define that essential oils are odorous, volatile and secondary metabolites produced by diverse group of plants. Essential oils are believed to produce reliable and predictable effects on psychological state when inhaled (Sanderson – Ruddle, 1992). Dąbrowska (2017) says that these oils are called essential because they are considered to represent the quintessential essence of odour and flavour, moreover aromatherapy and aromachology benefit from essential oil biological and sensory properties. Furthermore, the aromas of essential oils can modulate mood and cognitive performance (Moss et al., 2008).

Behavioural studies have explained the consequences of essential oils and fragrances on basic and higher cognitive functions, such as alertness and attention, learning and memory, or problem solving (Baser – Buchbauer, 2016). Tomi et al. (2011) also demonstrate that aromas from plant essential oils show mental and physiological effects so called “aromachology“ effects. The authors studied aromachology effects of essential oils from two lavenders (*Lavandula angustifolia* (called "true lavender") and *L. hybrida* (called "lavandin")) and revealed some relaxing effects such as decrease of "fatigue" feeling by giving aroma of the both lavender essential oils, however only aroma of the lavender oil from *L. angustifolia* (called "true lavender") caused an increase of human parasympathetic nerve activity. Study by Sakamoto et al. (2005) confirmed that lavender significantly affected work performance (increased concentration levels), however jasmine did not provide such an effect. However, Rottman (1989) found that jasmine odour helped to improve individuals' performance on

problem-solving tasks and led participants to indicate higher levels of interest and motivation to the task. Ho – Spence (2005) reported that a significant performance enhancement was achieved by the presence of peppermint odour. Raudenbush et al. (2002) also determined that peppermint odour reduced measures of workload, effort, tiredness, frustration and on the other hand increased self-evaluated performance and energy. Study conducted by Manuel et al. (2014) revealed that peppermint scent increases the attention of the participants, however lavender reduces the ability to concentrate and working memory of the participants. Toth (1989) found out that a lemon scent reduced error rate of operators, working in a large Japanese firm, by almost 50 percent and exposure to lavender was associated with almost 80 percent (in Bradford – Desrochers, 2009). According to Kiecolt-Glaser et al. (2008), lemon is a stimulating and activating odour and might make participants feel more alert and energized, might lift mood, increase heart rate, help think more clearly, and perhaps also provoke positive memories and emotions. Another research showed that people in a coffee-scented (vs. no scent) environment perform better on an analytical reasoning task, moreover people expect that being in a coffee-scented environment will increase their performance because they expect it will increase their physiological arousal level (Madzharov et al., 2018). Zoladz – Raudenbush (2005) showed that cinnamon odour improved attentional processes, virtual recognition and working memory, and visual-motor response speed. Keller (2017) defines six scents that can improve productivity and performance of a company: 1) Rosemary for stimulating the mind, improving memory retention, relief of fatigue, headaches and muscular aches and pains and it helps workers concentrate on the task at hand; 2) Lemon relieves tension, anger and anxiety in the workplace and promotes the perception of cleanliness; 3) Lavender for high stress work environments; 4) Cinnamon creates alertness, improves focus and accurate attention to detail; 5) Jasmine offers relief from stress, tension, anxiety and depression; 6) Peppermint promotes concentration and focused thinking.

The results of the study by Sugawara et al. (1998) demonstrated that the inhalation of an essential oil caused a different subjective perception of the fragrance depending on the type of work. For example, inhalation of basil after mental work produced a much more favourable impression than that before work. Later on, the authors added that inhalation of cypress after physical work produced a much more favourable impression than before work, in comparison to orange, which produced an unfavourable impression after physical work when compared with that before work (Sugawara et al., 1999).

Conclusions

The paper presented recent findings regarding the influence of odours on the human activities with special reference to essential oils inhaled in the workplace and their impact on work performance. Recent studies have confirmed that pleasant odour represents one way to improve productivity at workplace. In addition, pleasant odours may lead to cognitive, social, psychological and physiological performance improvement. On the contrary, the presence of unpleasant odours in the workplace might increase stress level and result in a loss of productivity. Essential oils, for instance rosemary, lemon, lavender, cinnamon, jasmine, peppermint etc., can help boost productivity of employees and their inhalation cause a different aromachology effects on individual's performance. In most cases, the aromas of essential oils affect basic and higher cognitive functions, such as alertness and attention, learning and memory, or problem solving.

Acknowledgement

Research has been supported by the research grant APVV-17-0564 “The Use of Consumer Neuroscience and Innovative Research Solutions in Aromachology and its Application in Production, Business and Services.

References

1. Baser K. – Buchbauer G. (2016): Handbook of Essential Oils: Science, Technology, and Applications. Boca Raton: CRC Press. 1 128 p., ISBN 978-1-4665-9046-5
2. Baron R.A. (1990): Environmentally Induced Positive Affect: Its Impact on Self-Efficacy, Task Performance, Negotiation, and Conflict. *Journal of Applied Social Psychology*. Vol. 20. No. 5. 368-384. p., <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1990.tb00417.x>
3. Bradford K. D. – Desrochers D. M. (2009): The Use of Scents to Influence Consumers: The Sense of Using Scents to Make Cents. [Online]. [Accessed 10 September 2018]. Available at: https://eprints.mdx.ac.uk/7171/1/Desrochers-Scent_revision_Jan_30.pdf
4. Casson A. J. – Abdulaal M. – Dulabh M. – Kohli S. – Krachunov S. – Trimble E. (2018): Electroencephalogram. In: Tamura, T. – Chen, W. (eds). *Seamless Healthcare Monitoring*. Springer, Cham. 45-81. p., https://doi.org/10.1007/978-3-319-69362-0_2
5. Choi Nak-Eon – Han J. H. (2015): How Flavor Works. *The Science of Taste and Aroma*. John Wiley and Sons Ltd. 240 p., ISBN 978-1-118-86547-7
6. Clements-Croome D. J. (2008): Work performance, productivity and indoor air. *SJWEH Suppl. No. 4*. 69–78. p., ISSN 0355-3140
7. Clements-Croome D. (2013): Why does the environment matter? In: *Beyond Environmental Comfort*. Routledge, 139-160. p., ISBN 9780415453691
8. Dąbrowska J. A. (2017): Known and unknown products from raw materials of plant origin. *World Scientific News*. Vol. 76. 23-28. p., ISSN 2392-2192
9. Diego M. A. – Jones N. A. – Field T. – Hernandez-Reif M. – Schanberg S. – Kuhn C. – McAdam V – Galamaga R. – Galamaga M. (1998): Aromatherapy positively affects mood, EEG patters of alertness and math computations. *International Journal of Neuroscience*. Vol. 96. No. 3-4. 217-224. p., ISSN 0020-7454. <https://doi.org/10.3109/00207459808986469>
10. Georgescu M. – Raluca E. (2012): Considerations on the evolution and importance of the olfactory sense and odorous molecules in human history. *Romanian Journal of Rhinology*. Vol. 2. No. 8. 225-230. p., ISSN 2069-6523
11. Hema C. R. – Revathi S. (2012): A Preliminary Study on Aromatherapy as a Stress Buster Using EEG Signal Analysis. *Emerging Trends in Engineering Research*. 211-219. p., ISBN 978-93-82338-32-1
12. Henkin R. I. – Levy, L. M. (2001): Lateralization of brain activation to imagination and smell of odors using functional magnetic resonance imaging (fMRI): left hemispheric location of pleasant and right hemispheric localization of unpleasant odors. *Journal of Computer Assisted Tomography*. Vol. 25. No. 4. 493–514. p., ISSN: 0363-8715
13. Herz R. S. (2002): Do scents affect people's moods or work performance? *Scientific American*. [Online]. [Accessed 12 September 2018]. Available at: <https://www.scientificamerican.com/article/do-scents-affect-peoples/>
14. Herz R. S. (2009): Aromatherapy facts and fictions: A scientific analysis of olfactory effects on mood, physiology and behaviour. *International Journal of Neuroscience*. Vol. 119. No. 2. 263–290. p., ISSN 1543-5245. <https://doi.org/10.1080/00207450802333953>

15. Ho C. – Spence C. (2005): Olfactory facilitation of dual-task performance. *Neuroscience Letters*. Vol. 389. No. 1. 35–40. p., ISSN 0304-3940. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2005.07.003>
16. Hongratanaworakit T. (2004): Physiological effects in aromatherapy. *Songklanakarinn J. Sci. Technol.* Vol. 26. No. 1. 117-125. p., ISSN 0125-3395
17. Kiecolt-Glaser J. K. – Graham J. E. – Malarkey W. B. – Porter K. – Lemeshow S. – Glaser R. (2008): Olfactory Influences on Mood and Autonomic, Endocrine, and Immune Function. *Psychoneuroendocrinology*. Vol. 33. No. 3. 328–339. p., ISSN 0306-4530. doi: [10.1016/j.psyneuen.2007.11.015](https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2007.11.015)
18. Keller H. (2017): 6 Scents to Aroma Brand Office Atmosphere & Increase Productivity. [Online]. [Accessed 20 September 2018]. Available at: [/www.airscent.com/6-scents-to-aroma-brand-office-atmosphere-increase-productivity/](http://www.airscent.com/6-scents-to-aroma-brand-office-atmosphere-increase-productivity/)
19. Lee I. (2016): Effects of Inhalation of Relaxing Essential Oils on Electroencephalogram Activity. *International Journal of New Technology and Research*. Vol. 2. No. 5. 37-43. p., ISSN 2454-4116
20. Lorig T. S. – Schwartz G. E. (1988): Brain and odor I. Alteration of human EEG by odor administration. *Psychobiology*. Vol. 16. 281-289. p., ISSN 0889-6313
21. Madzharov A. – Ye N. – Morrin M. – Block L. (2018): The impact of coffee-like scent on expectations and performance. *Journal of Environmental Psychology*. Vol. 57. 83-86. p., ISSN 0272-4944. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2018.04.001>
22. Manuel S. J. – Syazwan M. – Han C. W. – Fazliyana W. N. – Awal M. B. (2014): Peppermint and Lavender Essential Oils: Are They Therapeutic Aromas for Attention and Memory?. *The Internet Journal of Alternative Medicine*. Vol. 9. No. 1. ISSN: 1540-2584
23. Masago R. – Matsuda T. – Kikuchi Y. – Miyazaki Y. (2000): Effects of Inhalation of Essential Oils on EEG Activity and Sensory Evaluation. *Journal of Physiological Anthropology*. Vol. 19. No. 1. 35-42 p., ISSN 1347-5355. <https://doi.org/10.2114/jpa.19.35>
24. Max U. (2002): *Emotional Branding: Playing with the Senses: A Conceptual Approach*. 131 p. ISBN: 9783832453299.
25. Morley J. (2004): Aromatherapy: the future. *International Journal of Cosmetic Science*. Vol. 26. No. 3. 170-170. p. ISSN 1468-2494. https://doi.org/10.1111/j.1467-2494.2004.00219_08.x
26. Moss M. – Hewitt S. – Moss L. – Wesnes K. (2008): Modulation of cognitive performance and mood by aromas of peppermint and ylang-ylang. *International Journal of Neuroscience*. Vol. 118. 59–77. p., ISSN 0020-7454. <https://doi.org/10.1080/00207450601042094>
27. Nørsgaard C. V. – Rasmussen R. S. (2013): A study on olfactory brand enhancement of brand recognition. Master Thesis, Department of marketing, Copenhagen Business School. No. STU: 224.116.
28. Raudenbush B. – Meyer B. – Eppich B. (2002): Effects of odor administration on objective and subjective measures of athletic performance. *International Sports Journal*. Vol. 6. No. 1. 14-27. p.
29. Reed Pacific Media (n.d.): 5 Reasons Why Scent Will Make Your Workplace More Productive. [Online]. [Accessed 22 September 2018]. Available at: <https://www.reedpacificmedia.com/5-reasons-why-scent-will-make-your-workplace-more-productive/>

30. Rentokil Initial Malaysia (2014): Office Premium Scenting. [Online]. [Accessed 22 September 2018]. Available at: <https://www.slideshare.net/rentokil-initial-malaysia/initial-premium-scenting-final>
31. Rottman T. R. (1989): The effects of ambient odor on the cognitive performance, mood, and activation, of low and high impulsive individuals in a naturally arousing situation. Doctoral Dissertation. 252 p.
32. Sachin A. J. – Bhalerao P. P. – Patil S. J. – Desai B. S. (2016): Essential oils beyond aroma — a review. *Current Horticulture*. Vol. 4. No. 2. 3–6. p., ISSN 2347-7377
33. Saha S. (2016): A study on impact of workplace design on employee's productivity in selected IT companies in Pune region. *International Journal of Business and General Management (IJBGM)*. Vol. 5. No. 1. 25-38. p., ISSN 2319-2275
34. Sakamoto, R. – Minoura, K. – Usui, A. – Ishizuka, Y. – Kanba, S. (2005): Effectiveness of aroma on work efficiency: Lavender aroma during recesses prevents deterioration of work performance. *Chem. Senses*. Vol. 30. No. 8. 683–691. p., <https://doi.org/10.1093/chemse/bji061>
35. Sanderson H. – Ruddle J. (1992): Aromatherapy and Occupational Therapy. *British Journal of Occupational Therapy*. Vol. 55. No. 8. 310–314. p. ISSN 0308-0226. <https://doi.org/10.1177/030802269205500807>
36. Sarafoleanu C. – Mella C. – Georgescu M. – Perederco C. (2009): The importance of the olfactory sense in the human behavior and evolution. *Journal of Medicine and Life*. Vol. 2. No. 2. 196-198. p., ISSN 1844-3117
37. Sieow B. F. – Ser W. – Ho M. W. – Lwin M. O. – Kwok K. (2013): 3D characterization and trend analysis of scents from EEG recordings of repeated scent exposure. 35th Annual International Conference of the IEEE Engineering in Medicine and Biology Society (EMBC). 1330-3. p., ISSN 1094-687X. <https://doi.org/10.1109/EMBC.2013.6609754>
38. Sowndhararajan K. – Kim S. (2016): Influence of Fragrances on Human Psychophysiological Activity: With Special Reference to Human Electroencephalographic Response. *Scientia Pharmaceutica*. Vol. 84. No. 4. 724–752. p., <https://doi.org/10.3390/scipharm84040724>
39. Spangenberg E. R. – Grohmann B. – Sprott, D.E. (2005): It's beginning to smell (and sound) a lot like Christmas: The interactive effects of ambient scent and music in a retail setting. *Journal of Business Research*. Vol. 58. No. 11. 1583-1589. p., ISSN 0148-2963. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2004.09.005>
40. Sugawara Y. – Tomota T. – Tamura K. (1998): Perceived Fragrance of Essential Oils in Relation to Type of Work. *Journal of Home Economics of Japan*. Vol. 49. No. 12. 1281-1290. p., ISSN 1882-0352
41. Sugawara Y. – Hino Y. – Kawasaki M. – Hara Ch. – Tamura K. – Sugimoto N. – Yamanishi Y. – Miyauchi M. – Masujima T. – Aoki T. (1999): Alteration of Perceived Fragrance of Essential Oils in Relation to Type of Work: a Simple Screening Test for Efficacy of Aroma. *Chemical Senses*, Vol. 24. No. 4. 415–421. p., ISSN 1464-3553. <https://doi.org/10.1093/chemse/24.4.415>
42. Tomi K. – Fushiki T. – Murakami H. – Matsumura Y. – Hayashi T. – Yazawa S. (2011): Relationships between Lavender Aroma Component and Aromachology Effect. *Acta Horticulturae*. 925. 299-306. p., <https://doi.org/10.17660/ActaHortic.2011.925.44>
43. Toth D. (1989): What's New in Fragrances; To Relax or Stay Alert, New Mood-Altering Scents, *The New York Times*, September 24, page H1.
44. Zoladz P. R. – Raudenbush B. (2005): Cognitive Enhancement through Stimulation of the Chemical Senses. *North American Journal of Psychology*. Vol. 1. No. 1. 125-140. p., ISSN 1527-7143

THE ROLE OF LOCAL PRODUCTION SYSTEMS IN THE ESTABLISHMENT OF SUSTAINABLE CONSUMER ATTITUDE¹

Bálint Horváth

PhD student

Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences

E-mail: horvath@carbonmanagement.hu

Abstract

The present study elaborates on the importance of material flows in the context of local and global production systems. The theoretical part describes how population growth induced the need for global production and how it contributed to further welfare disparities. The research focuses on the socio-economic processes of globalization with a special consideration on resources. It states that business processes have grown over the importance of territorial affairs in the past 100-150 years. Movements requiring war conflicts in previous times are currently conducted through international trade relations. The spread of empires has been replaced by global corporate expansion. The paper reviews essential literature concerning this hypothesis and argues for the transparency of resource utilization throughout the phenomenon. The results stand for the introduction of border adjustment taxes based on accurate resource valuation. The preference of local markets does not only strengthen local economies but comes significant regarding sustainable resource management

Keywords: local markets, production systems, national resource balance, international trade

JEL classification: O44, Q56

LCC code: HC79

Introduction

The current paper is the second stage of an extended research. It belongs to a broad work programme, which aims at analysing good governance through public service development. This and the previous article both contribute to the environmental pillar of the initiative. The first analysis examined the tendencies of humanity's resource use and people's functional dependence on production systems. This study elaborates on the resource usage of these production systems and focuses on the way they acquire them. It states that national borders are not relevant anymore in case of resource utilization. Resources have always been an important motive behind human actions and they have driven societies into wars. By the spread of globalization, territorial conflicts (e.g. colonization) have become insignificant in order to harness other nations' resources. Empires of the past have fallen and multinational corporates have risen on their ashes. The colonists of current times are not empires anymore but companies conducting international trade. Unlike the former practice, these organizations are not opposed but rather welcome to send their subsidiaries to certain countries. Many nations gladly host multinational corporates since they consider them as notable investors and contributors to economic growth. The aim of this paper is to prove that this activity comes favourable only due to lack of resource value consideration. For starting an argument on the topic, the next chapter is going to introduce essential literature. It describes how population growth induced the need for global production systems and how they contributed to further welfare disparities. The

¹ This work was created in commission of the National University of Public Service under the priority project KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 titled „Public Service Development Establishing Good Governance” and Szent István University.

research chapter is going to introduce a more explicit scientific background on how social scientists and economists have already noticed the disappearance of borders and the major role of multinational corporates. Eventually, recommendations will be presented of how economic incentives could prevent unfair international trade and steer consumers towards a sustainable attitude.

In the debate on economy's harmful environmental effects, the calculation of ecological footprint plays an important role. It shows the amount of resources consumed to maintain human activity (Wackernagel – Rees, 1996). Experts developed resource-specific indexes as footprint alternates to measure effects on single resources. These are carbon, water and land footprint. The first one calculates the amount of greenhouse gases emitted through the actions of certain individuals, events, products or companies (Wright et al., 2011). The other two indicate the quantity of water and land, which are used in relation with the same activities (Hoekstra – Mekonnen, 2012; Weinzettel, 2013). They all contribute to the final value of ecological footprint. Their main purpose is to evaluate environmental impacts. These methods come useful for companies' CSR programmes to show their consciousness (Herva et al., 2008; Lee – Cheong, 2011; Lambooy, 2011). Nevertheless, they could also be drivers for environmental regulations. The idea of taxes based on carbon footprint offers to charge producers for their greenhouse gas (GHG) emissions (Poterba, 1991; Elliott – Fullerton, 2014). A more market-based solution is the concept of international carbon markets where emission rights (or allowed carbon footprint) are given to stakeholders. These are called carbon credits and they can be traded within market circumstances. The approaches come from the opposite directions. Carbon taxes tell companies to pay for pollution and carbon credits offer the opportunity to be paid if they decrease their emissions (Thaler – Sunstein, 2009). There is discussion about the employment of these methods, unfortunately none of them seem to function though. The economics trends of the past decade, corporate lobby have negatively influenced carbon markets and the introduction of carbon taxes (Gilbertson – Reyes, 2009; Ervine, 2014). They would both increase product prices and decrease their competitiveness. Everyone has the right to decide whether or not it is fair to interfere in business with environmental policy. This study only offers a perspective to this debate.

Theoretical background

On growth and resources

Since Malthus (1798), the overall recognition of humanity's wasteful behaviour is that the enormous resource exploitation is the result of the rapidly growing population (Toth – Szigeti, 2016). This is partly true but the utter truth lies in a more multidimensional perspective. The present paper tends to absolve people from this responsibility. Population growth – nowadays mostly in middle- and low-income nations – surely contributes to the increasing ecological footprint of mankind. In case of high-income countries, the environmental impact could be even worse due to per capita consumption rates (Galli et al., 2012). Furthermore, the question arises: “why are we so many?” The answer is that the mass growth has been also triggered. Many essential innovations of the past few centuries have aimed at utilizing more and more resources, which allowed populace to escalate. Instead of analysing the correlation between the size of societies and the magnitude of their ecological footprint, one shall admit that this relationship is rather similar to a vicious cycle. People harness greater extent of resources because they are so many. They have come to this point because technologies enabled them to exploit the necessary resources (Lee, 2011). Therefore, it would be more important to interfere into this cycle. Human accretion has always been a sensitive topic. It is easy to take only economic aspects into consideration and advise limits to this growth. This is what Dennis L. Meadows

(1942-) and his co-workers have literally done in their well-known book, “The Limits to Growth” (Meadows et al., 1972). Only a few years later, Herman Daly (1938-) proposed a whole macroeconomic concept to this idea. According to his notion, policy makers are responsible to set birth control systems based on the available resources. His argument relied on the “Stationary states” economic theory where defined stocks of capitals and population belong to certain development stages. Daly has elaborated on an economic system where the amount of these aspects is centrally limited to a constant phase (Daly, 1977). There were other economists going even further than a simple limitation of growth. Nicholas Georgescu-Roegen (1906-1994) has argued that a steady-state economy is as fated to extinction as a growing one as long as it relies on finite environment. Therefore, he has offered a reverse direction and created the term of “Degrowth” (Georgescu-Roegen, 1975). Looking at the dates, one must acknowledge that the 1970’s were the decade of realizing the harmful effects of uncontrolled growth.

Later, theories have come up opposing these ideas. The most popular economist standing for further population growth was Julian Simon (1932-1998). In his 1981 book, “The Ultimate Resource” he argued that the limitation of populace would be equivalent with the restriction of knowledge. There might be negative effects of mass amount of people but the more we are, there is more of a chance innovation would occur. Novel ideas would be able to solve the problem of resource scarcity. His theory was meant to be worked on a long term (Simon, 1981). His argument did not only work later, but it was true long before he had come up with it. The previous contribution of this research already introduced an individual interpretation on the appearance of innovation. That paper stated that the most important inventions have always occurred at the time of resource shortages. New technologies were able to increase resource productivity or to utilize other resources. The problem – and this is what Simon did not consider – was that the invented novelties did not truly deliver their original purpose. Enhanced resource efficiency has sometimes resulted in more intense exploitation and the usage of untapped resources was controversial. Even though they enabled people to harness other type of resources, these were always finite. However, these aspects might not influence Simon’s theory in the future. The world of renewable energies is ahead of us, their employment is quite evident in the trends (Carley et al., 2017). Their mass utilization would prove Simon right regarding his long-term perspective. These innovations could resolve the resource scarcity problem of humanity. His argument remains controversial though. Georgescu-Roegen was cautious in his statement and highlighted the finite existence of environment, not only resources – or it depends what do people call resources. By this term, most people focus on materials spent on industrial and energy production. Nevertheless, there are far more important natural resources. The ecological footprint of agriculture is significant in depleting these resources. It even surpasses other sectors in some cases (Dong-dong, 2010; Pfister – Bayer, 2014). Even the zero-environmental impact of industry and energy branches would leave food safety and security as the bottleneck of population growth.

The local circle of social welfare

So far, this paper and its preceding research have focused on the relation of population and its resource use in terms of industrial and energy aspects. The social and economic paradigm shifts of the past two centuries influenced agricultural circumstances though (Schneider, 2012; Bakos, 2017). The growth of populace induced – and still induces – structural changes in the sector and competitive mass production forms started to spread (Boserup, 1965; Fedoroff et al., 2010). The process might have been similar to the one occurring in case of industry, but its effects were entirely different. People considered it obvious to acquire their goods from local markets in earlier times. Then foreign products have appeared in every nation’s markets and in some

cases, they were cheaper than domestic goods. Due to varying historical backgrounds, this phenomenon has differed in certain countries. Hungary for instance, has faced these changes after the regime change in the 1990's when it was already widespread in western countries (Fogarassy et al., 2017). Disparities occur due to distinct disposable incomes as well. Societies with a relatively lower wage level tend to be more price sensitive. Product prices prove to be a rather decisive factor in case of the Hungarian market (Szakály et al., 2009; Polreczki – Soós, 2012). Domestic products being more expensive than global ones might be the greatest contradiction of the current consumer society. However, the word “expensive” could appear a bit fallacious in this sense. The truth is that those goods usually come at their normal market price, which only seems high in comparison with the unreasonably low price of global products. Once again, this is a topic, which has a lot more to its elaboration and it is not the aim of the current study. The present research is concerned with the role of local markets and the related consumer behaviour. In this perspective, there is a single aspect to be added.

Not considering the grounds of price differences, the domestic products are sometimes endangered by foreign import. This paper states that focusing on making local production competitive by decreasing its prices (through subsidies etc.) should not be the top priority. It would be more important to enable society to afford these goods on their normal market value. For the description of this logic, the example of the UK's employment system could be used from the Victorian era. That time interval has started in the middle of the first industrial revolution and ended in the initial stages of the second. It has been considered as a prosperous age in British history. However, throughout the rapidly developing industrialism, there was also a dark side of it. It was also the time of employing explicit amount of child labour. In 1840, 20 percent of the younglings in London had attended schools. This number only increased to 50 percent by 1860. Their main motive to work was to give a helping hand to their families. In some cases, these children were the only family members with a salary. Their employment was quite favourable over adult workforce due to low wages (Humphries, 2013). At this point, one shall recognize the self-destructing circle of the system. Adult labour has been considered expensive in comparison of an alternative human resource, which should not have been employed in the first place. Highlighting the resemblance between this situation and modern social welfare might sound strange, but from a certain perspective they are just the two sides of the coin. In the first case, families have been forced to send their children to work because parents did not have a job. However, their unemployment had come from the economy-wide tendency of employing child labour, which decreased wages.

Nowadays, in some countries consumers prefer cheaper global products to local goods due to the lack of disposable income. What if the disposable income is influenced by this attitude? What happened if the money spent by consumers would end up within regional or national borders instead of global corporations? That very customer forced to choose a cheaper product might be in that situation because another person favoured a global option. If both – or in macro level most of the consumers – would prefer local or regional products, the internal flow of money could increase the disposable incomes. Even though, this chapter elaborated on agricultural production, the presented argumentation is valid for other sectors as well. In the research part, the study is going to focus on the other relevant contradictions of global and local production.

Research material and methodology

The focus of the research part will be on the socio-economic processes of globalization with a special consideration on resources. It introduces a brief historic insight on opening markets and the changes they induced in material flows. The examined statement is that business processes

have grown over the importance of territorial affairs in the past 100-150 years. It means that movements requiring war conflicts in previous times are currently conducted through international trade relations. The spread of empires has been replaced by global corporate expansion. The present chapter reviews essential literature concerning this hypothesis and argues for the transparency of resource utilization throughout the phenomenon.

The rule of the 21st century

According to Wellington Webb – former president of the U.S. Conference of Mayors: “The 19th century was a century of empires, the 20th century, a century of nation states. The 21st century will be a century of cities.” In regional terms, this train of thoughts is valid. A 100 years before, there were 50 independent states on earth and 14 empires shared 137 colonies. Nowadays, there are 193 sovereign nations and many communities with certain forms of autonomy (Simai, 2015). The past century was the age of regional fragmentation. The trigger of this phenomenon was clearly the population growth presented in the initial phase of this paper. While 100 years ago, there were “only” 1 billion people on earth, the current amount is seven times bigger. This process has increased the level of nationalism as well. Former communities and ethnic groups have grown to be decent societies and claimed their territorial independence. Meanwhile, another movement has started too, it is known as urbanism (Wirth, 1938). Initially, it was induced by industrial revolution as people moved to cities for new workplaces. Later, urban areas have become significant source of services, which have been more appealing in comparison with rural territories (Magda et al., 2009). According to estimations, half of the world’s current population lives in cities. Predictions state that by 2050 66% of humanity could be living urban areas (UN, 2014). This intense level of urbanism is already labelled as the third stage of globalisation or in other words: Globalisation 3.0 (Friedman, 2005). The previous paper of this research already highlighted the connections between the parallel periods of industrialism and long Kondratiev cycles. As the phases of these processes show similar tendencies, one shall recognize how interconnected they are. However, one important aspect seems to be neglected, the situation of rural areas (Magda, 2010). Despite their low population density, they remain the main suppliers of agricultural products and sources of essential natural resources.

The creation of urban territories and their distances from rural regions have been a cause for extended material cycles (EMF, 2014). As there is a mutual dependence between these two regional forms, products and services flow within them there and back. The current study goes further than the expanding supply chain of these systems. It seeks answers for the controversial questions of international and intercontinental commerce. This is again a quite broad topic, which will be narrowed down to the main aspect of this research: the use of resources. As it was elaborated in the previous article, resources have been the motives behind most of the essential conflicts of human history. People started wars over their redistribution and colonized new territories for the possession of more. Throughout the breakdown of former empires, these circumstances seemed to disappear and our current world – at least in the western civilization – appears to be more democratic. The word “seem” is truly a correct one for this situation. If one digs deeper in the processes of global production systems, shall find that only methods have changed, motives remained the same. They still drive people to get a hold over the resources (Gedicks, 1993). Globalization has many aspects of which some result in benefits and some in disadvantages. International trade and the supply of global markets are considered advantageous in economic terms. It allows economies to grow over the limits of their national borders (Korten, 1995). Nevertheless, is it truly positive to rely on exports? There are different reasons behind countries importing foreign products. In some cases, they cannot produce them

in a cost-efficient way or they are simply not able to fabricate them at all. It comes from their lack of necessary resources.

A novel colonization of resources

Outsourcing production to developing countries has become a standard practice of western civilization. Literature calls it “carbon-leakage” when the trigger of this movement is the strict environmental regulation of the mother nation. Its name refers to the fact that GHG would be emitted anyway, it only appears in a different place (Babiker, 2005). It seems that target countries are more open to give up on an essential natural resource as clean air. The other – and even more significant – reason for relocation is cheap labour (Horvath et al., 2015). Either way, it is the underestimation of resources. In case of human resources, the mass availability enables countries like China or India to do so. Concerning natural resources the problem is their inaccurate valuation. Their degradation is not entirely considered (Kerpely et al., 2016). Partly, this is due to their opportunity cost, which is not fully known. By harnessing finite resources, one never knows how much they would worth in the future when there will be a lack of them. Therefore, people utilize as much as they can. Opportunity cost could also be applied to renewable resources that are overexploited and cannot regenerate (e.g. forests). Thus, outsourced production indicates a lot of room for elaboration. They are worth for western companies due to the easier access to resources. The previously described footprint indicators come useful to measure the environmental impact of this activity. They consider resource trade when a product is not consumed at its place of origin but it goes to export. This pattern highlights the most important aspect of international trade. Whenever a country exports, it does not only trade the product itself but all the resources which have been used for its manufacture (Murshed – Serino, 2011). It is a way to get a possession over a resource that would not be accessible in the first place.

The United States has the highest digital water footprint of the world in terms of export. It is partly due to its agricultural production. Soy is one of its most important commercial product. Producing a ton of soy takes 6 tons of irrigated water (Fogarassy et al., 2014). The price of soy has been relatively cheap because the U.S. has had favourable attributes to produce it. A basic discipline of regional economics is that production moves to areas where it can be conducted most efficiently. Market proximity has also been a key factor. Nevertheless, in the world of opening markets and shortening distances cost-efficient production comes first. As the opportunity costs have arisen for the U.S. by the depletion of water reservoirs, its policy makers must rethink their international trade strategy. This example is one from the many. The question emerges: “to whom is global production truly worth it?” On the one hand, there is a country to give up on its resources through exported products. Despite the overall recognition, it is not always a developing one. On the other hand, there is a receiving nation where the imported goods – in some cases – decrease the competitiveness of local ones. One eventually stays without resources and the other faces economic problems. However, this phenomenon is worth for international corporations engineering it (Korten, 1995). To interfere with Mr. Webb’s earlier quote: history has faced the age of empires, then the time of nation states, but the next period might be the epoch of corporations. The truth is that the war over resources is still an ongoing one. For a particular reason, the rules of the game have changed. Nowadays, it is fought between countries offering their resources and not between the ones who tend to use them (Gedicks, 1993). Hosting international companies have become a virtue and political parties proudly announce if they seduce them. Obviously, the motive of those companies is to receive favourable financial incentives and most importantly, underestimated resources.

Results and recommendations

This study promised a perspective on the interference of environmental policy in business processes and the way they can steer consumers to a more sustainable attitude. After the presented thoughts, this movement may not be considered entirely as environmentalism. It is rather pure economics. A focus point of economics is the way society manages its scarce resources (Mankiw, 2012). Since natural resources are usually not valued accurately, environmental policy only adjusts their price. By this logic, protesting against its tools means that someone does not want to pay for the resources they use. For a better interpretation, there is an example from strict economic practice. 20 years ago, economist Alan J. Auerbach (1951-) introduced the idea of border adjustment tax. His concept was about creating balance in cross-border money flow and holding back companies, which aim at offshore profits (Auerbach 1997; 2010). That notion could be considered as the outcome of globalisation and global productions systems. The taxation of import products is a tool to defend local producers against cheaper foreign ones. According to the previous elaboration, a main reason for those products being cheap is that resources used for their production are undervalued. A similar tax forces companies to pay that price at the other end of the product lifecycle. It can be important for countries with a relatively advanced social welfare standard or environmental consciousness. Companies do not prefer these areas for industrial production since wages are high and environmental regulations are strict. Both increase production costs (Horváth et al., 2015). Environmentalists have been pressing this instrument for a long time. They offer carbon-based border adjustment tax to avoid carbon-leakage (Fischer – Fox, 2009). The suggestion of the present research is to offer the consideration of resource-balances. In the perspective of resource values, border adjustment taxes are only “end-of-process” solutions. They can protect local producers in the target country but they are not going to protect the resources of the exporting nation. The price of those resources must be charged on the producers right at the beginning. The problem of traditional export-import rates is to neglect the complete material flow. By the export of a product, a country gives up on all the resources used for its manufacture. An intense export activity might induce considerable economic growth but exhausts native resources in the same way.

The paradox of the current paper is to stress the importance of local production systems by highlighting the unsustainable processes of global ones. After the historic development of the current phase, the question shall arise: “would it be a solution to return to local provision systems?” The answer for that question is “no”. The structural change of production – especially in case of agriculture – was essential to sustain the activity of the growing population. As environmental-oriented researches also indicate, the solution would be on the way middle between ecological and intense production (Fogarassy et al., 2016). The question from the other end also emerges: “does humanity truly need mass production?” The answer would be the same as for the previous one. Mass production was first a tool to satisfy the needs of the increased population. Later, economies have developed a tight relation with this method, that they needed it for further development. This is where the problem starts. Consumer society has been created and has determined society’s attitude ever since. It promotes single lifestyle, so people would buy more products (Szaky, 2014). The possession of goods have become a status symbol. Despite having leasing services people are obsessed with ownership (Stahel, 2010). According to certain social scientists, the main problem is that consumption took over the role of work. 100 years ago, social status has been determined by the job of the individuals. It has been a prestige to work as a lawyer, scientist or doing other intellectual jobs. Nowadays, people are judged by their property, car, house, clothes, etc. (Ransome, 2005). By logic, the prestige of a job would still enable people to have higher salary and afford expensive goods. However,

consumer society works otherwise. It has come up with tools to offer the illusion of wealth to people. Banks provide loans to satisfy not only traditional economic purposes (e.g. investments) but also consumption motives (Fogarassy et al., 2017). Former prestige products have become widely accessible, only with lower quality and shorter lifespan. Their appearance might be the same as for the expensive ones, but they – and the resources used for their manufacture – go to waste faster. These goods belong to multinational companies, which harness precious resources at one place and sell their products in the other. For consumers, price could be a decisive factor and leads customers to buy global products. The usual argument is to consider, that the low price they pay will leave their country and the money spent on local products would remain within borders. This observation is clearly true, but the conclusion of the current study is rather to pay attention to resources. The support of global production systems would indicate their spread and it is not only money to flow across borders but also resources. The necessary attention could be drawn by showing the true cost of products by resource-based corrections.

Acknowledgement

This work was created in commission of the National University of Public Service under the priority project KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 titled „Public Service Development Establishing Good Governance” and Szent István University.

References

1. Auerbach, A. J. (1997): The Future of Fundamental Tax Reform. *The American Economic Review*, 87 (2), 143-46.
2. Auerbach A. J. (2010): A Modern Corporate Tax. *The Center for American Progress and The Hamilton Project*, 29 p.
3. Babiker, M. H. (2005): Climate change policy, market structure, and carbon leakage. *Journal of International Economics*, 65 (2), 421–445. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jinteco.2004.01.003>
4. Bakos, I. (2017): Local Food Systems Supported by Communities Nationally and Internationally. *Deturope*, 9 (1), 59-79
5. Boserup E. (1965): *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change Under Population Pressure*. Routledge, 124 p.
6. Carly, S. – Baldwin, E. – MacLean, L. M. – Brass, J. N. (2017): Global Expansion of Renewable Energy Generation: An Analysis of Policy Instruments. *Environmental and Resource Economics*, 68 (2), 397-440. <http://dx.doi.org/10.1007/s10640-016-0025-3>
7. Daly H. E. (1977): *Steady-state economics*. Washington, D.C.: Island Press, 318 p.
8. Dong-dong, C. – Wang-sheng, G. – Yuan-quan, C. – Qiao, Z. (2010): Ecological footprint analysis of food consumption of rural residents in China in the latest 30 years. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 1, 106-115. <http://dx.doi.org/10.1016/j.aaspro.2010.09.013>
9. Ellen MacArthur Foundation. (2014): *Towards the Circular Economy: Accelerating the scale-up across global supply chains*. Ellen MacArthur Foundation Publisher, 64 p.
10. Elliott, J. – Fullerton, D. (2014): Can a unilateral carbon tax reduce emissions elsewhere? *Resource and Energy Economics*, 36 (1), 6-21. <http://dx.doi.org/10.1016/j.reseneeco.2013.11.003>
11. Ervine, K. (2014): Diminishing Returns: Carbon Market Crisis and the Future of Market-Dependent Climate Change Finance. *New Political Economy*, 19 (5), 723-747. <http://dx.doi.org/10.1080/13563467.2013.849672>

12. Fedoroff, N. V. et al. (2010): Radically Rethinking Agriculture for the 21st Century. *Science*, 327 (5967), 833-834. <http://dx.doi.org/10.1126/science.1186834>
13. Fischer C. – Fox A. K. (2009): Comparing Policies to Combat Emissions Leakage – Border Tax Adjustments versus Rebates. *Resources for the Future*, 34 p.
14. Fogarassy, Cs. – Neubauer, E. – Bakosné, B. M. – Zsarnóczai, J. S. – Molnár, S. (2014): Water footprint based water allowance coefficient. *Water Resources and Industry*, 7-8, 1-8. <http://dx.doi.org/10.1016/j.wri.2014.08.001>
15. Fogarassy, Cs. – Orosz, Sz. – Ozsvári, L. (2016): Evaluating system development options in circular economies for the milk sector – Development options for production systems in the Netherlands and Hungary. *Hungarian Agricultural Engineering*, 30, 62-74. <http://dx.doi.org/10.17676/HAE.2016.30.62>
16. Fogarassy, C. – Horvath, B. – Borocz, M. (2017): The interpretation of circular priorities to Central European business environment with focus on Hungary. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, 6 (1), 2-9. <http://dx.doi.org/10.1515/vjbsd-2017-0001>
17. Friedman T. L. (2005): *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. Farrar, Straus and Giroux, 488 p.
18. Galli, A. – Kitzes, J. – Niccolucci, V. – Wackernagel, M – Wada, Y. – Marchettini, N. (2012): Assessing the global environmental consequences of economic growth through the Ecological Footprint: A focus on China and India. *Ecological Indicators*, 17, 99-107. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolind.2011.04.022>
19. Gedicks A. (1993): *The New Resource Wars: Native and Environmental Struggles Against Multinational Corporations*. South End Press, 270 p. ISBN: 978-0896084629
20. Georgescu-Roegen, N. (1975): Energy and Economic Myths. *Southern Economic Journal*, 41 (3), 347-381.
21. Gilbertson T. – Reyes O. (2009): *Carbon Trading – How it works and why it fails*. Dag Hammarskjöld Foundation, 104 p.
22. Herva, M. – Franco, A. – Ferreiro, S. – Álvarez, A. – Roca, E. (2008): An approach for the application of the Ecological Footprint as environmental indicator in the textile sector. *Journal of Hazardous Materials*, 156 (1-3), 478-487. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jhazmat.2007.12.077>
23. Hoekstra, A. Y. – Mekonnen, M. M. (2012): The water footprint of humanity. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 109 (9), 3232-3237. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.1109936109>
24. Horvath, B. – Bakosné, B. M. – Fogarassy, Cs. (2015): How does the European Union's climate policy function on global level? – The effects of "Carbon Leakage". in: *Science connecting nations: 2nd VUA YOUTH conference proceedings*, 665-685.
25. Humphries, J. (2013): Childhood and child labour in the British industrial revolution. *The Economic History Review*, 66 (2), 395-418. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0289.2012.00651.x>
26. Kerpely, K. – Horváth B. – Bakosné B. M. (2016): A természeti környezet értékelésének vizsgálata kinyilvánított preferenciákból becsült érték meghatározásával (in Eng: The examination of ecosystem valuation using revealed preference approach). *Studia Mundi – Economica*, 3 (2), 59-67. <http://dx.doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2016.03.02.59-67>
27. Korten D. C. (1995): *When Corporations Rule the World*. Berrett-Koehler Publishers, 386 p.
28. Lambooy, T. (2011): Corporate social responsibility: sustainable water use. *Journal of Cleaner Production*, 19 (8), 852-866. <http://dx.doi.org/doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.09.009>

29. Lee, K – Cheong I. (2011): Measuring a carbon footprint and environmental practice: the case of Hyundai Motors Co. (HMC). *Industrial Management & Data Systems*, 111 (6), 961-978. <http://dx.doi.org/10.1108/02635571111144991>
30. Lee, R. (2011): The Outlook for Population Growth. *Science*, 333 (6042), 569-573. <http://dx.doi.org/10.1126/science.1208859>
31. Magda R. (2010): A vidékgazdaság fejlődésének természeti alapjai (in Eng: The natural base of rural economy development). in: Magda R. – Marselek S. (eds.): *Vidékgazdaságtan I: A vidékfejlesztés gazdasági folyamatai* (in Eng: *Rural Economy I: The economic processes of rural development*). Szaktudás Publishing House, 41-95 p.
32. Magda, S. – Magda, R. – Marselek, S. (2009): Possibilities of the sustainable development of the rural economy. In: Nábrádi, A. – Lazány, J. – Fenyves, V. (eds.): *AVA Congress 4. International Congress on the Aspects and Visions of Applied Economics and Informatics*, 31-36.
33. Malthus T. M. (1798): *An Essay on the Principle of Population*. Malthus press, 148 p.
34. Mankiw N. G. (2012): *Principles of Economics* (6th edition). Boston, South-Western College Publishing, 576 p., ISBN: 978-1285032184
35. Meadows D. H. – Meadows, D. L. – Randers J. – Behrens, W. W. (1972): *The Limits to Growth*. New York: Universe Books, 205 p.
36. Murshed, S. M. – Serino, L. A. (2011): The pattern of specialization and economic growth: The resource curse hypothesis revisited. *Structural Change and Economic Dynamics*, 22 (2), 151-161. <http://dx.doi.org/10.1016/j.strueco.2010.12.004>
37. Pfister, S. – Bayer, P. (2014): Monthly water stress: spatially and temporally explicit consumptive water footprint of global crop production. *Journal of Cleaner Production*, 73, 52-62. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.11.031>
38. Polereczki Zs. – Soós M. (2012): Magyar termék – magyar fogyasztó (in Eng: Hungarian product – Hungarian consumer). In: Szakály Z. – Sente V. (eds.): *Agrártermékek közvetlen értékesítése, marketingje* (Direct sales and marketing of agricultural products). Szaktudás Publishing House.
39. Poterba, J. M. (1991): Tax policy to combat global warming: On designing a carbon tax. in: Dornbusch R. – Poterba J. M. (eds.). (1991): *Global Warming: Economic Policy Responses*, Cambridge. <http://dx.doi.org/10.3386/w3649>
40. Ransome P. (2005): *Work, Consumption and Culture – Affluence and Social Change in the Twenty-first Century*. Sage Publications Ltd., 224 p.
41. Schneider, S. A. (2012): Reconsidering the Industrialization of Agriculture. *Journal of Environmental Law & Litigation*, 26 (1), 19-27.
42. Simai M. (2015): *A harmadik évezred nyitánya – A zöld fejlődés esélyei és a globális kockázatok*. Budapest, Corvina Kiadó, 374 p., ISBN: 978-963-13-6385-2
43. Simon J. (1983): *The Ultimate Resource*. Princeton University Press, 432 p.
44. Stahel W. R. (2010): *The Performance Economy*. Palgrave Macmillan Publishers Ltd, 349 p. <http://dx.doi.org/10.1057/9780230274907>
45. Szakály Z. – Szigeti O. – Sente V. – Polereczki Zs. (2009): *Az etnocentrikus fogyasztói magatartás vizsgálata Magyarországon* (in Eng: *The analysis of ethnocentric consumer attitude in Hungary*). Research report – AMC.
46. Szaky T. (2014): *Outsmart waste: the modern idea of garbage and how to think our way out of it*. Berrett-Koehler Publishers, 168 p.
47. Thaler R. H. – Sunstein C. R. (2009): *Nudge, Improving Decisions About Health, Wealth, Happiness*. Penguin Books, 312 p.

48. Toth, G. – Szigeti, C. (2016): The historical ecological footprint: From over-population to over-consumption. *Ecological Indicators*, 60, 283-291. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolind.2015.06.040>
49. United Nations (2014): *World Urbanization Prospects [Highlights]*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 32 p.
50. Wackernagel M. – Rees W. (1996): *Our Ecological Footprint. Reducing Human Impact on Earth*. New Society Publishers, 160 p.
51. Weinzettel, J. – Hertwich, E. G. – Peters, G. P. – Steen-Olsen, K. – Galli, A. (2013): Affluence drives the global displacement of land use. *Global Environmental Change*, 23 (2), 433-438. <http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2012.12.010>
52. Wirth, L. (1938): Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*, 44 (1), 1-24. <http://dx.doi.org/10.1086/217913>
53. Wright, L. – Kemp, S. – Williams, I. (2011): 'Carbon footprinting': towards a universally accepted definition. *Carbon Management*, 2 (1), 61–72. <http://dx.doi.org/10.4155/CMT.10.39>

APPLIED FOOD SAFETY REQUIREMENTS IN THE CASE OF ORGANIC FARMERS' FOOD PROCESSING ACTIVITY AND THEIR EFFECTS ON THE PRODUCTION¹

Nagyné Pércsi Kinga

associate professor

Faculty of Economics and Social Sciences, Szent István University

E-mail: nagyne.percsi.kinga@gtk.szie.hu

Abstract

The improvement of the organic farming is a basic aim of the national agricultural policy for years. The new CAP 2014-2020 also strengthen the central role of organic agriculture in the fight against climate change, the protection of the environment and the preservation of biodiversity. The organic farms are usually small scale enterprises so their development also relating to the improvement of the Short Food Supply Chains which is supported in the frame of the Rural Development Programme. The health related characteristics of the food product gained on importance in the past decade among the European consumers. The organics has more favourable characteristics from this aspect as compared to the conventional food, which is due to the organic producing principles. However the food safety, hygienic characteristic of the food stemming from local small scale farmers are similar to the organics. The aim of the article is to reveal the judgement of the applied rules by the organic and small scale farmers and to find the main differences in food safety level in the two product categories in this field.

Keywords: difference between local products, organic requirements, food safety aspects

JEL classification: Q19, R10

LCC code: S1

Introduction

The organic farms are commonly small scale farms, so during analysis of requirements for organic food production we should take into consideration the regulation of small scale farmers' food production and sale because it affects the organic farming from close. In Hungary the rules set in the regulation of the food safety conditions for the sale in local farmers' markets (51/2012. Rural Development Ministry Decree), the regulation on the conditions of small scale producing, processing and marketing (52/2010 Ministry of Agriculture and Rural Development Decree) and the government decree for fairs, markets and shopping centres (55/2009 Government Decree) contain relevant requirements. The special national regulations and easier rules helped the organic and conventional farmers a lot. It is very important that the regulations have strict limits for the size in this category "small scale producers" and it can be outgrew easily.

These simplified procedures on hygiene were introduced for small scale farmers in order to facilitate direct sales to consumers. However, for small family farm businesses, administrative and organisational burdens remain high (obligation to issue an invoice, registration of pesticides treatments, production and sales registers, manufacturing data sheet, cold chain) these more administrative tasks do not affect the organic farmers so much because they are accommodate such registration during the certification processes and controls. According to the survey data

¹ This work was created in commission of the National University of Public Service under the priority project KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 titled „Public Service Development Establishing Good Governance” and Szent István University.

used more than 50% of the interviewed organic farmers found that one of the most important obstacle in the way of development are the complicated support application procedures and the bureaucracy. According to the domestic regulations local farmers market where small scale producers can sell their produce within the county, or in a 40 km radius area around the market, or in Budapest (Nébih, 2012). The abovementioned government and ministry regulations also define the compulsory legal procedures to start a market. The biggest organic market is situated in Budapest, the organic producers should transport their product from different regions of the country. The most important reason for the localization of the organic market can be found in the results of the following survey which was made among Hungarian population by Medián Market Research Institute. The social effect of direct buying from local producers is considered important mostly by the highest educated consumers while global impact of purchases is solely considered by the highest income households. Paying an extra 10 percent for any political-ethical reason is not really considered by the average population. While more than half of the respondents would be willing to pay an extra ten percent for good quality and healthy products, solidarity purchasing (improvement livelihood of local food producers) would be a reason to pay an extra price for only 37 percent, and solidarity with producers in other parts of the world for only 18 percent. Altogether paying a price premium to improve livelihoods of small farmers seems acceptable only in Budapest, to the most educated and wealthiest people. (Medián, 2012 in Kneafsey et al, 2013) In the case of organics precisely the so called “process quality” components dominate at purchasing. So the higher quality sometimes cannot be realized in the end product as for example higher nutrition value, but you have inclination to pay a price premium for the way of production, for the sustainable methods of production and for the animal welfare.

Gódor and Bakos also found that the traditions and health conscious consuming patterns influence the different areas in the country in various extent (Gódor-Bakos, 2017). The main principles for organic farming and food processing include (IFOAM, 2001):

- the production of food of high quality in sufficient quantities,
- operation within natural cycles and closed systems as far as possible, drawing upon local resources,
- the maintenance and long term improvement of the fertility and sustainability of soils,
- the creation of a harmonious balance between crop production and animal husbandry,
- the securing of high levels of animal welfare,
- the fostering of local and regional production and supply chains, and
- the provision of support for the establishment of an entire production, processing and distribution chain that is both socially and ecologically justifiable.

These basic principles provide organic farming with a platform for ensuring high levels of food safety, even though the safety of food is not directly specified in the principles. These principles also underpin the strong relations between local food systems and organic farming. The organic farming has stricter rules for production from food safety aspect. High standards of product safety in organic foods are promoted by lower nitrogen use (which reduce nitrate concentration in food), the ban on pesticides (which results in almost no pesticide residues), and the ban on prophylactics and the requirement for double retention times in animal production systems (to ensure low concentration of medicine residues) (Hansen, 2002). Otherwise the animal health requirements of feeding and keeping are similar to the conventional animal husbandry. This later mentioned is extremely important in the case of poultry keeping. In particular, regulation of the processing of organic foods results in higher product safety due to a limit of no more than 5% non-organic components, and the ban on irradiation, colouring agents, sweeteners, synthetic additives, flavouring, GMOs and trans fatty acids. There seems to be a trend towards higher

agri-foodsystem safety in organic compared to conventional farming systems (Hansen, 2002). After the review of the basic differences in requirements I would like to focus on the particular special rules in the next part of this article.

Special important hygienic rules in small scale farming

At first the basic definitions and terms should be discussed to understand the sense of the requirements. According to the EU Food Hygiene Regulation (853/2004/EC regulation) the basic food product should not be processed and should be sold directly. The live animals and also raw milk should be regarded as basic food product. The basic food product can be processed further after their production, gathering. According to the extent of such processing they can be handled as unprocessed or processed food products. In the case of unprocessed product the processing activity can be grinding, skinning, cutting, cleaning, and chilled (for example meat chop, fish fillet). The processed products goes through such handling which change their original characteristics basically, like heating, smouldering, curing, pickling, drying, marinating, extracting (for example pasteurized milk, sausage, marmalade). The two above mentioned categories of products should meet different requirements (Nébih, 2012). In the followings only some special requirement of the milk and meat processing will be introduced because they are hazardous food products, many food safety incident relating to them. In 2011 a new regulation was issued by the Hungarian Rural Development Ministry on the food safety conditions of the production and sale of catering products (62/2011 VM) which rationalize many food safety requirements applied in catering.

According to this national regulation the catering enterprises are allowed to purchase raw milk, before this regulation it was prohibited for them. The above mentioned regulation also contains rules relating to the purchasing condition of small scale farmers' food products which can also help the sale of local food. The basic and processed local animal products should be stemming from animal population controlled by official veterinarian who issued an official veterinary certificate. This certificate proves that the population is involved in the obligatory immunization programmes. The small scale farmer should slaughter the poultry and rabbits on the spot of production. The meat inspection should be done and the relating certification should be issued by the official or the authorized veterinarian. The small quantity direct sale is an exemption from the above mentioned rules, however only poultry and rabbits controlled by vet and accompanied by official certification can be sold for catering. The small scale farmer should have the cattle, pig, sheep, goat, ostrich, emu raised in the farms slaughtered by a certified slaughterhouse. In this case the official vet inspects the animals on the spot and issues the certifications, which should be reserved for 2 years. In the case of milk production the hygienic rules connecting to the milking processes, the cooling and the avoiding of cross contaminations. There is a special rule for the labelling of raw milk and products made from raw milk without tempering. The marking "raw milk, boiling before consuming is needed" or "product made from raw milk" should be attached to these products in unambiguous way.

Methods

A survey was made among the organic farmers who sell their product direct on the organic market of Biokultúra Alliance in Budapest and controlled by the Biokontroll Ltd. A semi structured interview was made with 10 farmers in September 2017. On the homepage of the Biokultúra Alliance the list of the seller of the Biokultúra Organic Market can be found but this list contains also those who are only merchandizers. According to this list there are 97 sellers on the market, but many of them only merchandizer and some of them only sell handicraft products (only folk weave for example). The applied questionnaire contained 51 questions,

most of which connected to the characteristics of direct selling and the organic market. The farmers had also the opportunity to tell their opinion about the future prospects of the sector and they could introduce their development plans, intentions. The way of asking questions was personal request. However it was very time consuming, this method gave opportunity for the farmers to give additional information relating to the particular questions and to avoid misinterpretation.

A couple of months before this survey another was made among the Hungarian conventional “native producers”, so small scale farmers stemming from different regions of Hungary. Altogether 8 case studies could be used. Two rounds of semi-structured interview was made. In the first questionnaire the general characteristics of the farms were surveyed, the questions connected to the legal status of the farm, the land property and land use, the type of production, the marketing channels and finally the socio-demographic information. On the basis of the first survey a more specialized questionnaire was compiled to the selected farmers and its questions relating to the production safety, marketing channels and the future development plans. The farmers had the opportunity to tell their opinion relating to the topics in both cases. Every farmer is a licensed traditional small-scale producer and nobody is planning to change this legal status. 3 occupy with fruits and vegetable production, 3 of them keep animals, one of them occupies with honey bee keeping, and one with cereal planting on a land of 90 hectares. One of the animal keeping farms deals only with milk production. If we compare the results of this too survey we can find interesting differences and similarities.

Results

Most of the surveyed organic farmer sell their products only on the analysed organic market. Every organic farmers agreed in that it is hard to get in this market it is a closed community. All of them are involved in the direct selling more than 10 years. This segment of the farmers usually meet self-conscious consumer because they use the traditional producers’ market as a main marketing channel or they are integrated in community farming, the so called box system. Only three of the surveyed 10 organic farmers has experiences with export markets and nobody has connection with retail chains. They do not intend to be the supplier of such chains this aim is not harmonize with their long-term development plans. All of the organic farmers agreed in that the regulation connecting to the conditions of product producing, processing and marketing by small scale farmers gives a good opportunity for the organic producers. One of the two interviewed organic goat milk producers claimed that they invest in a well-equipped processing plant before the issuing of the regulations and it was very expensive. He found that the control by the NÉBIH (National Food Chain – Safety Office) is utmost strict.

One of the organic fruit and vegetable producer said that they outgrew the frame of small scale farming scheme in the meanwhile and they had to change the category of farming. This kind of farming can be a great help at the beginning in case of a starting organic farm. The most important profile of the surveyed organic farmers was the organic fruit and vegetable production. 6 organic farmers are mainly involved in fruits and vegetable sector, one has a large scale of supply, from grey cattle to grain and he also deal with fruit and vegetables, so the farm has a mixed profile. One of them occupy with honey bee keeping and produce honey and other relating processed products and further two deal with milk production. The products stemming from different regions of the country. It can be stated that the organic farmers view the situation of the market optimistic because they usually meet self-conscious consumers who visit this market because they know the advantages of the organic products and has an inclination to pay more for it.

The most important limiting factors which the organic farmers mentioned were the barriers to entry, the problems with the stable quantities and the high production costs according to the organic farmers. The organic farmers did not agree with the statement “the food safety can be improved through direct sale”, but they think one of the most important influencing factor of buying organic is the positive health impact of this kind of food. It should be also highlight that they find the organic label very useful, the consumers search for various organic labels and the additional information given by this label can increase food-safety. They thought that the regulations relating to organic farming can be met easily, they are not complicated. 40% found the bureaucracy as a limiting factor only in case of support application procedures. The survey among the conventional farmers showed that they feel that they should not make too much effort to achieve the organic status, because they prefer environmental friendly protection methods and use a minimum quantity of pesticides and other chemicals in production. They found that to get the certification would be cost demanding and there is no solvent demand for organic in those rural areas where they sell their products. Every interviewed fruits and vegetable producers thought this. Only one conventional had quality problems relating to direct sale, namely the milk producers. They had problems with the bottles and the cooling and storing of milk. In this circle of farmers the requirements set by the regulation sometimes cause high administrative and organisational burdens (registration of pesticides treatments, production and sales registers, manufacturing data sheet, cold chain), but this is the consequence of their size. The conventional farmers agreed in that the hygienic rules are useful and reasonable. Only one of them has other opinion. This farmer keeps animals (sheep, goat, cattle) and has problems with the requirements of live animal transport in case of small quantity. He also complained on the small scale meat sale requirement, he found them unrealistic. Only one fruit and vegetable producer should not control pesticide residues because the low level of pesticide use. The animal keeping farmers found the cost of examination unreasonable high. However according to the relevant literature it is a common problem and relating to the small size (Benedek et al, 2014). It is also important to add that it is a very positive phenomenon that the farmers accept the hygienic rules, because we can found negative examples also when the farmers do not understand the logic of the rules and think they are unnecessary and bothersome (Ter Kuile, 2012). It is interesting that every conventional farmers said that the consumers are inclined to pay higher price for the higher quality and food safety level of the products. 6 of 8 added that promotions or special market (handicraft market) have positive effect to the prices.

Conclusion(s)

In 2006 simplified procedures on hygiene were introduced for small scale farmers in order to facilitate direct sales to consumers. I think the regulations provide for the needed level of food safety and does not means obstacles in the way of development. The legislation finally could find the balance between the protection of public health and helping small scale farmers’ marketing. For example the dairy products can be made from raw milk, but you should indicate it. The consumers will decide if they buy or refuse it. In parallel other sector’s hygienic rule was also simplified and gave an opportunity for sale. For example from 2011 the catering enterprises can accept raw milk also, however they are obliged to boil it as soon as possible. This new rules gave an opportunity for small farmer to sell their product to them. So there is a coherency between the relating regulations. These basic organic principles provide organic farming with a platform for ensuring high levels of food safety, even though the safety of food is not directly specified in the principles.

It can be stated that the interviewed organic farmers view the development of the market optimistic because they usually meet self-conscious consumers who visit this market because they know the advantages of the organic products and has an inclination to pay more for it. The

most important limiting factors which the organic farmers mentioned were the barriers to entry, the problems with the stable quantities and the high production costs. The surveyed organic farmers thought that the regulations relating to organic farming can be met easily, they are not complicated. The conventional farmers also agreed in that the hygienic rules are useful and reasonable. Only one of them has other opinion. These high acceptance level enhance the food safety status of such products because there is a strong inclination to keep them. It is interesting that every conventional farmers said that the consumers are inclined to pay higher price for the higher quality and food safety level of the products. The interviewed conventional farmers feel that they should not make too much effort to achieve the organic status, because they prefer environmental friendly protection methods and use a minimum quantity of pesticides and other chemicals in production. They found that to get the certification would be cost demanding and there is no solvent demand for organic in those rural areas where they sell their products. Every interviewed fruits and vegetable producers thought this. This underpin that sometimes there is only slight difference between the food safety characteristics of the two product circles. But the high entrance cost and the lack of demand retain the farmers to change profile.

Acknowledgement

This work was created in commission of the National University of Public Service under the priority project KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 titled „Public Service Development Establishing Good Governance” and Szent István University.

References

1. Benedek, Zs. – Fertő, I.- Baráth, L. – Tóth, J. (2014): Differences of small-scale farmers and the related short agri-food value chains. An empirical evidence from Hungary Műhelytanulmányok, MTA, 2014
2. Goda, P; Káposzta, J; Péli, L. (2013): Case study on spider-net entrophy investigation in rural areas. REVIEW ON AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT 2: 1 pp. 296-302., 7 p. (2013) ISSN 2063-4803 296
3. Gódor, A. K. - Bakos, I. M. (2017): A magyar egészségi állapot és élelmiszerfogyasztás főbb összefüggései. A FALU 32: pp. 43-51. 2017.
4. Hansen, B. - Fjelsted Alrøe, H. - Steen Kristensen, E. – Wier, M. (2002): Assessment of food safety in organic farming. DARCOF Working Papers no. 52 January 2002
5. IFOAM(2001): Basic Standards for organic farming and processing, 2001.
6. Káposzta, J; Ritter, K; Nagy, H. (2016): Local Economic Development in Transition Economies: A Tool for Sustainable Development of Rural Areas. In: Vasily, Erokhin (szerk.) Global Perspectives on Trade Integration and Economies in Transition. Hershey (PA), Amerikai Egyesült Államok: IGI Global, (2016) pp. 281-298., 18 p. ISBN: 9781522504528
7. Kneafsey, M. – Venn, L. – Schmutz, U. – Balázs, B. – Trenchard, L. – Eyden – Wood, T. – Bos, E. – Sutton, G. – Blackett, M. (2013): Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of their Socio-Economic Characteristics. JRC, 2013 (https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/quality/local-farming-direct-sales/pdf/com-report-12-2013_en.pdf).
8. Medián (2012) Attitudes towards the social effects of food purchasing. Report for ESSRG. Manuscript. quoted by Kneafsey et al, 2013.
9. Nagy, H; Káposzta, J. (2004): A new challenge to be faced: Regional inequalities. BULLETIN OF THE SZENT ISTVÁN UNIVERSITY (GÖDÖLLŐ) 2004: 1 pp. 163-173., 11 p. (2004) ISSN 1586-4502.

10. Nébih (2012): A helyi termelői piacokon történő árusítás élelmiszer-biztonsági feltételeiről szóló 51/2012. (VI. 8.) VM rendelet (Magyar Közlöny 2012/68.) a vásárokról, a piacokról, és a bevásárlóközpontokról szóló 55/2009. (III. 13.) Kormányrendelet (Magyar Közlöny 2009/30.) és a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről szóló 52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet (Magyar Közlöny 2010/66.) tükrében. AROP-2216-Jogalkalmazás javítás a mezőgazdasági szakigazgatásban 2., Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal, 2012.
11. Ter Kuile, B. (2012): Food safety problems specific to the short chain selected case studies from the Netherlands. Food Safety of Short Food Supply Chain, Symposium SciCom 2012.